

CENTRINĖS ŠIAURĖS ŽEMAIČIŲ TARMĖS PROZODIJA
Instrumentinis ir sociolingvistinis tyrimas

Irena Ieva MAŽIULIENĖ

REDAKCIJOS ŽODIS

Irenos Remenytės-Mažiulienės (1958 03 11 – 1996 02 18) gyvenimas ir mokslo darbas nutrūko staiga, nespėjęs įsibėgėti. Savo disertaciją ji pati ruošėsi išleisti atskira monografija – jau buvo pasiėmusi pirmąsias korektūras. Tad mums, jos bendradarbiams ir kolegoms, beliko sutvarkyti tik kai kuriuos techninius dalykus, ypač brėžinius. Mūsų nuomone, kai kas darbe galbūt keistina, taisytina ar tikslintina, bet nedrįstume to daryti be autorės valios: tebūnie, kaip yra. Kaip buvo numaćiusi ir pati autorė, neskelbiami tikslai disertacijos priedai. Pats skaitytojas tesprenžia apie šios tikrai geros ir svarios disertacijos mokslinę vertę. Galime tik drąsiai pasakyti, kad tokios apimties eksperimentinio dialektologinio darbo baltų kalbotyros istorijoje nėra dar buvę.

Į disertaciją vedė ilgas kelias – nuo pat mokyklos suolo. Jau tada ji ėmė gilintis į savo gimtąją tarmę, gerai išmoko ją užrašinėti tikslia fonetine transkripcija. Jau brandžių užuomazgų rastume Irenos diplominiame darbe (1982) bei pirmajame jo pagrindu parengtame straipsnyje (1986). Tiesa, tada autorė labiau domėjosi gimtosios sėdiškių tarmės morfologija, tyrė ją sociolingvistiniu aspektu, norėdama atskleisti senosios ir jaunosios kartos skirtumus. Vėliau, mokslinio vadovo prof. habil. dr. Alekso Girdenio skatinama, ji pasuko į prozodijos studijas. Ši tema buvo dar palyginti menkai tirta. Ypač mažai ką težinojome apie šiaurės žemaičių prozodijos dabartinę padėtį bei svarbiausias jos raidos tendencijas. Lietuvoje jau tada buvo susiformavusios reikiamos techninės sąlygos šioms dalykams atidžiau tirti: buvo galima dirbti elektroninėmis skaičiavimo mašinomis. Šio atsakingo, bet įdomaus ir viliojančio darbo ir ėmėsi Irena. Prieš jauną, daug žadančią dialektologę vėrėsi gražios perspektyvos.

Ne visiems Irenos lūkesčiams buvo lemta išsipildyti. Ji suskubo paskelbti palyginti nedaug mokslinių straipsnių. Ši pomirtinė publikacija yra didžiausias ir svariausias jos darbas. Tebus tai kuklus paminklas mielai mūsų draugei ir kolegei.

Širdingai dėkojame dr. Birutei Jasiūnaitei, dr. Reginai Kliukienei ir Linai Murinienei, padėjusioms rengti tekstą spaudai.

Pratarmė

Šiaurės žemaičių prozodija yra gvilidenta ir anksčiau, bet, laikantis lietuvių dialektologijos tradicijų, beveik niekur neatsižvelgiama į dabartinę šių reiškinų raidą. Šio darbo tikslas yra ne tik aprašyti centrinės šiaurės žemaičių tarmės prozodinę sistemą, ypač kreipiant dėmesį į priegaides, jų realizaciją bei įvairius priegaidžių požymius (trukmę, intensyvumą, pagrindinį toną), bet ir atskleisti tų reiškinų dinamiką, lyginant dviejų kartų (senosios ir jaunosios) kalbos duomenis. Aptariami ir kai kurie hipotetiniai kieky-

bės (nekirčiuotų, atitrauktinio kirčio skiemenų) dalykai, objektyvesniais metodais jie dar netyrinėti. Iki šiol eksperimentiškai netirta ir šalutinių bei atitrauktinių kirčių akustinė prigimtis.

Darbe epizodiškai aptariami kai kurie bendresni fonetikos ir morfologijos dalykai.

Bandyta atskleisti ir tarmės kitimo motyvus bei jo būdingesnes tendencijas. Kadangi aprašomoji šiaurės žemaičių tarmė, kurios centras yra Seda, yra artima visiems šiaurės žemaičiams, šis tyrimas iš dalies rodo visos šiaurės žemaičių tarmės raidos polinkius.

Darbe naudojama tradicine dialektologine transkripcija, tik ji šiek tiek fonologizuota: pavyzdžiui, nežymimas turinčių priegaidę diftongų ilgumas. Specialiai nežymima ir galūnių redukcijos laipsnis, nes tarmėje šis reiškinys paklūsta bendrajam dėsningumui (aprašytam, pavyzdžiui, A. Girdenio [1967], Z. Zinkevičiaus [1966]).

Monografijos tema buvo skaityta pranešimų, paskelbta keletas straipsnių (Remenytė, 1986; 1989; 1990; 1992).

1. Tarmės plotas ir dabartinė raida

1.1. Tiriamosios centrinės šiaurės žemaičių tarmės (toliau – CŠŽT; šio tarmės ploto centras yra Sedà, kiti stambesni punktai: Barstýčiai, Ketúnai, Plínkšės, Renávás, Rubikái, Židíkai, Ž. Kalvarijà) arealą objektyviais metodais yra nustatęs A. Girdenis (1981b, 40–51). Tai telšiškių patarmė, turinti Pajūrio žemaičių ypatybių.

Rytuose šis plotas ribojasi su Mažeikių tarne (stambesni punktai: Plevėnai, Tirkšliai, Žemalė). Skiriamąją ribą sudaro afrikatų vartojimo resp. nevartojimo kaitmeniuose skiemenyse (prieš vardažodžių galūnes) izoglosa¹. Į rytus nuo tos ribos vartojamos afrikatinės formos (pvz.: *jáučv*, *svėčv*, *gáįžv*, *jáučřu*, *svėčřu*, *gáįžřu*), o į vakarus (pvz.: Plínkšėse, Renavė, Sedojė, Židikuose ir kt.) sakoma *jáuřv*, *svėřv*, *gáįřv*, *jáuřřu*, *svėřřu*, *gáįřřu*. Paribyje ir čia pasitaiko svyravimų, kurie ypač dažni JK² kalboje (žr. 1.1.4). Tai galima būtų aiškinti gretimos Mažeikių zonos poveikiu – bendrinės kalbos poveikis mažai tikėtinas, nes svyravimų nebūna prieš *ė* tipo balsius (niekada nesakoma **jáučė*, **jáučėms*, **gáįžė*s ir pan.).

Kita vertus, ir į rytus nuo šios ribos afrikatų vartojimas nėra labai reguliarus: paribiu (apie Mižaičius, Pikelius, Ukriņus) sporadiškai pavartojama ir beafrikačių formų.

Šiaurės vakarų ribą sudaro ilgųjų balsių *o* ~ *bk* *q* izoglosa. Į šiaurės vakarus nuo tos linijos (apie Šatės, Gudaliūs, Ylakiūs [Skuodo raj.]) vietoj sediškių (mot. gim.) *tř*, *žř* *sř* sakoma *třu*, *žřusřs*. Šiaurėje tarmė šiuo atžvilgiu yra vienalytė.

---

¹ A. Girdenis (1967, 1), aprašydamas Mažeikių tarmę, taip pat nurodo šią skiriamąją ypatybę. Veiksmažodžių asmenuojamosios formos čia netinka, nes, pvz., ir rytinės šnekos (apie Tirkšlius, Vlekšnius, Žemalę) gali pasakyti *matáu*, *áudáu*.

Nustatanti tarmės ribas remtasi ir „Lietuvių kalbos atlasu“ (II t.) (1982, 62, 93 ir kt.).

² JK – jaunoji karta, SK – senoji karta.

Į pietus nuo tiriamojo ploto (apie Gališkius, Gadūnāvą [Telšių raj.]) vyriškosios giminės formose sakoma *kōn, tōn, vėškōn*, ir tą skirtumą jaučia visi vietiniai Sedos tarmės atstovai – jie taria *kūn, tūn, vėškūn*.

Vakaruose tiriamąją tarmę nuo kretingiškių (apie Vindeikiūs [Skuodo raj.], Skirpsčiūs, Alsdėžius [Plungės raj.]) skiria asimiliacijos buvimo resp. jos nebuvimo izofona. Į rytus nuo šios linijos tarnei būdinga labai nuosekli regresyvinė balsių asimiliacija: vietoj *o, e* (taip pat atitinkamo mišriojo dvigarsio pirmojo sando) prieš aukštinio pakilimo balsius tariami *u, i* (*um, un, im, in...*), pvz.: *kēšō* : *kīšī, kīšī's, mōšō* : *mūšī, mūšī's, žō'sīs* : *žū'sīs, grē'stē* : *grī'sī, klōmpē* : *klūmpū, klūmpūs, pēmpē* : *pīmpū, rōņkō's* : *rūpkū* ir t.t.³

1.1.1. Ypač nuosekli asimiliacija būna senųjų informantų kalboje. Pavyzdžiui, asimiliuotas dvibalsius *uų, ių* = bk *uo, ie* dažniau taria SK (*dūūdī, stījbiel's* ir kt., plg. 6.2.1), o JK dažniausiai taria neasimiliuotus *ou, ei* (*dōūdī, stejbiel's*). Be to, jaunimo kalboje visai nebūdinga nekirčiuotų (prieškirtinių arba pokirtinių bei gavusių atitrauktinį kirtį) sutrumpėjusių balsių asimiliacija, o SK kalboje ji gana sisteminga⁴, pvz.: *jug smetūōnō lāikē tū kū* : *blugī b u nebō.ų, kap Jōiēž's* / *tūōks bō.ų* / *lupi š iē l i's, no, i tē p* / *iš, ž u l iē p* / *gerā ārb a t ā* / *ir, vīrs k ē t u k ūō's blīkī pāk r āp' s bō.ų, kad, aš, nēgālō p a s t u v i e t s, tuok i v ū k i t k ā bō.ų* / *p r u t i ņ g a tuok i, t ū k ū r e t i n i b i e t e bō.ų* (*iē* asimiliacijos atvejų labai mažai). JK dažniausiai čia taria neasimiliuotus balsius *e, o*.

Ir kirčiuotas trumpasis *e* labai retai veikiamas po jo einančių siaurųjų balsių. Kartais pasakoma *ēō*, bet *ēšī, vēdō*, bet *vēdī* ir kt. Iš senųjų informantų užrašyti tokie sakiniai: *kas, tūōks ēšī? kōr nēšī tēik dāug?* Tai gana reti atvejai, dažniau (ypač JK) tariami asimiliacijos nepaveikti balsiai (plg. dar: *mēdūs, kēlūs, lēpšūs*). Bet pailgėjęs *e* verčiamas *ie*, pvz.: *miēdū, miēdūs, kiēlū* „kėlių“, *kiēl's, liēpšū, liēpšūs* ir kt.⁵; plg.: *kēlū* „kėlių“, *gēhū*, bet taip pat *kiēlī* „kelią“, *giēnī*.

Beveik reguliariai asimiliaciją patiria dvigarsiai, kurių pirmasis komponentas yra balsis *e*. Asimiliuojami visi pagrindinio kirčio skiemenys prieš trumpasias ir ilgąsias gales; atitrauktinio kirčio skiemenyse balsis *e* išlieka; plg. *vēlnē* : *vēlnī*, bet *vēlnū*; *mērktē* : *mērki*; *gēlžēs* : *gēlžī, gēlžūs*, bet *gēlžē, gēlžū*; *kēlnēs* : *kēlnū, kēlnīems* (bet ir *kēlnīems*); *mažēikē* : *mažēikū, mažēikūs*; *sērgō* : *sērgī, mēlsō* : *mēlsī, mēldīes* (užrašyta iš senųjų informantų – JK pasako ir *mēldīes*).

Taigi balsio *e* asimiliacija nėra labai dažna ir reguliari.

³ Kadangi CSŽT šiuo atžvilgiu visai artima kaimyninei Tirkšlių šnektai, smulkų asimiliacijos aprašymą žr. (Girdenis, 1962).

⁴ Įdomu, kad net Platelių šnekoje (remiamasi A. Girdenio pastebėjimu), kur kirčiuotiems pailgėjusiems skiemenims regresyvinė balsių asimiliacija nebūdinga, ji gana reguliari nepailgintuose skiemenyse (plg. *rē.šp* : *rē.šī*, bet *rē.šō* : *rīšī*).

⁵ Čia Sedos tarmė gerokai skiriasi nuo kaimyninės mažėikiškių šnektos, kurioje balsio *e* (bk *e*) asimiliacija dažnesnė; jie sakytų *mēdūs, kē'ūs, lēpšūs* ir kt., nors ir joje pasitaiko *e* virtimo į *ie* atvejų: *kē'lī* (bet ir *kiēlī*), *gē'nī* (bet ir *giēnī*) ir t.t. (plačiau žr. Girdenis, 1962, 148–150).

1.1.2. Apskritai ČŠŽT gana artima daugeliui šiaurės žemaičių telšiškių, išskyrus pačių pietinių ir šiaurės rytų (Klėkolių, Akmėnės, Vegėrių) šnektas. Savo fonetika ir morfologija tarmė artimiausia Mažeikių (ypač Tirkšlių) šnektai. Didžiausia ir gretimų šnektų sąveika (plg. minėtą Afrikatų vartojimą). Pavyzdžiui, vietoj tradicinių sedos tarmės *ē̄tr*, *lē̄str* ir jų vedinių gana dažnai (ypač JK) pasakoma (turbūt ne vien dėl bk įtakos) mažeikiškiams būdingos formos *ē̄ite*, *lē̄iste* ir kt. (plg. Girdenis, 1967a, 3). Šią sąveiką rodo ir vienas žodžių darybos pavyzdys: tradicinę sediškių mergautinių pavardžių priesagą *-alė* (pvz.: *asėlskālė* ~ *Asėlskaltė* „Asėlskytė“, *robezālė* ~ *Rubežalė* „Rubežiūtė“) jaunimo kalboje išstumia ne „oficialios“ priesagos *-aitė*, *-ytė*, *-ūtė* (*-utė*), diferencijuotos pagal pamatinių žodžių kamieną, bet Tirkšlių bei Mažeikių šnektoms būdinga viena priesaga *-ā̄tē* ~ *-ā̄itē* (sakoma *asėlskātē*, *robezātē*). Taigi didėja mažeikiškių bei tirkšliškių priesagos arealas (plg. Remenytė, 1986, 250).

1.1.3. Darbo tikslas yra ne tik aprašyti ČŠŽT prozinę sistemą, bet ir atskleisti tam tikras raidos tendencijas⁶, todėl trumpai aptartini kai kurie SK ir JK tarminiai skirtumai, prie kurių vėliau nebūs grįžta.

Apie m o r f o l o g i j o s dalykus jau plačiau rašyta (Remenytė, 1986, 247–251). Jaunimo kalboje vis labiau įsigali tos formos, kurios sutampa su bk, pavyzdžiui, vietoj analitinių būtojo dažninio laiko konstrukcijų (*liuoba* + *bendratīs* ar *būsimsis laikas*) jų kalboje sparčiai įsigali sintetinė bk forma; tiesa, JK dažnai vartoja savotiškas kontaminacines konstrukcijas, susidedančias iš tradicinio pagalbinio veiksmožodžio *liuoba* ir atitinkamų sintetinių bk formų (*lūb dērbdavūom*) (plg. Vitkauskas, 1961, 163).

JK kalboje neretai atstatomos ir tos daiktavardžių linksniavimo paradigmos, kurios sutampa su bk⁷.

Be abejo, daugelį morfologijos pakitimų galima paaiškinti didėjančia bk įtaka tarmei, tačiau ši įtaka stipriausiai pasireiškia tada, kai ji sutampa su vidiniais tarmės raidos polinkiais. Bene geriausiai tą rodo toks pavyzdys. Ne tik senieji, bet ir vidutinio amžiaus žmonės vietoj senosios vardažodžių moteriškosios giminės vėnaskaitos įnagininko fleksijos *-o* (*sō gērō mērgō* „su gerā mergā“) dabar beveik visada sako galūnę *-a* (*sū gērā mērgā*). Tai galima paaiškinti seniai žemaičių tarmėse pastebėta linksniuojamų žodžių poliarizacijos tendencija (žr. Girdenis, Rosinas, 1977, 347). Pavyzdžiui, bk vyriškosios giminės būdvardžių galininkas *žalių* niekuo nesiskiria nuo moteriškosios giminės to paties linksnio – *žalių*. O žemaičių tarmėje pirmu atveju yra

⁶ Pastebėti įvairūs fonetikos bei morfologijos skirtumai SK ir JK kalboje (žr. Remenytė, 1982; 1986, 247–251) ir paskatino šiuo aspektu ištirti tarmės prozinę sistemą.

⁷ JK kalboje šalia *ē*-kameninių formų jau dažnai atstatomas; *io*-kamenas; plg.: vns. vard. *sāujē* ~ *sāujē „sauja“*; *pō.sr* „pusė“; vns. vt. *sāujlē* || *sāujūo* : *pūsle*; dgs. naud., įn. *sāujlėms* || *sāujūoms* : *pūsleims*; dgs. vt. *sāujlės* || *sāujūos* : *pūsles* (apie *jo*- ir *ē*-kamenų mišimą žr. Girdenis, 1963). Jų kalboje jau „atstatoma“ net baritoninių daiktavardžių trečioji linksniavimo paradigma, visai svetima vyresnio amžiaus žmonėms; plg.: *ōntr* || *ōntēs* „antis“, vns. gal. *ōntr* || *ūntr*; dgs. vard. *ōntr* || *ūntr*; dgs. naud. *ūntrėms* || *ūntrėms*. Visai nyksta ir tokie *ē*-kameniniai vyrų ir moterų vardai, nesutampantys su bk, kaip *jō.zr* ~ Jūzė „Juozas“, *kā.zr* ~ Kāzė „Kazys“, *ōntr* ~ Antė „Antanas“, *ēivr* ~ lėvė „leva“, *kūotr* ~ Kotrė „Katrė“ ir kt. (plačiau žr. Remenytė, 1986, 247–251).

forma *žali* ~ žali, o antru – *žali* ~ žalių. Formos *sù gèrò mèrgà* gerai sutampa su šia tendencija, todėl jos ir išstumia formas, sutampancias su vyriškąja gimine; plg.: *sò gèrò mèrgò* ir *sò gèrò žmūogò* „su geru žmogumi“. Be abeje, ta pačia tendencija reikėtų aiškinti ir i kamieno vyriškosios giminės vienaskaitos naudinkinto formą *vàgėu* „vagiui“, *dòñlòu* || *dòñlòu* „danciuvi“, vis dažniau pavartojamą vietoj tradicinės *vàgėi*, *dòñtėi*: ir šiuo atveju sustiprėja giminių opozicija.

Kaip matome, bk įtaka tarmei nėra grynai mechaninė. Ji stipriausiai pasireiškia tada, kai sutampa su vidiniais tarmės raidos polinkiais⁸.

1.1.4. Pastebima ir tam tikrų fonetikos skirtumų.

Kaip jau minėta, tradicinėje CŠŽT (t.y. SK kalboje) vietoj *tj, *dj vardažodžių visoje paradigmoje vartojami *ī*, *đ*⁹ (*žuođūu*, *svėtò*, *smīlīu*, *pāukšūu*, *pāvīñūu* ir t.t.), tačiau kartais pavartojamos ir afrikatos (pvz.: *lāikrađūu*, *lāikrađūu*, *pāčūu* (daiktavardis), *žemāičū* (taip pasakyta dainuojant) ir kt.). *ī*, *đ* pasakoma ir įvairiose veiksmažodžių formose (pvz.: *nepāmeīūu*, *isišēlđūu*, *sūdruvđūu*, *nėkēñlūu*, *skaitūu*, *māñūu*, bet gali pasakyti ir *nemāčūu*, *bāñžūu*); taip pat būdvardžiuose bei kitose formose (plg. *dīdūos*, *peķtūos*, *trefūoji*, *grėitūu*, bet ir *dīžūos*, *dežūas*, *salžūos*, *stāčūu* ir kt.). Taigi ir SK (ypač nė tokio senyvo amžiaus) kalboje (ypač būdvardiškose formose) *ī* : *č*, *đ* : *ž* vartojimas varijuoja. Patys senieji informantai *ī*, *đ* išlaiko gana dėsningai.

Jaunesnioji karta vis dažniau pradeda laikytis mažeikiškiams būdingo „žemaitiškojo“ garsų dėsnio (plg. Remenytė, 1989, 81); plg.: *svėčūu*, *svėčū*, *mīēžū*, *jonāčūu* „Jonaičius“, *pāčū* (įvardis), *dežūas*, *grėičūu*, *vežūu* ir kt., nors kada nė kada pasakoma ir *svėtū*, *svīñū*, *žūodūu*, *lāikrašūu*, *su dvė*, *rālò*, *vedūu* ir kt. Formas su *ī*, *đ* vis dėlto pasako rečiau, nors *ī* : *č*, *đ* : *ž* vartojimas ir jų kalboje nėra reguliarus.

1.1.5. JK ir SK kalboje varijuoja kai kurie bk balsių atliepimai. Pavyzdžiui, kai kurių žodžių šaknyse arba priesagose SK vietoj bka turi e, e – JK, ypač nekiričiuotoje pozicijoje, linkusi tarti a; plg. tokių formų: *dė.vr* : *dā.vr* (JK gali tarti ir *dė.vr*), *atī.devs* : *atī.davs*; *pārdevr* : *pārdavr*, *pārdevlem* : *pārdavlem* „pardavėme“; *pleštėke* : *plaštāķe* (JK ši forma labai reta, dažniausiai sakoma *drugīēlts*), *ādetā* : *ādatā* (nors JK taria ir *ādetā*), *dūōvēn* : *dūōvēn*, *duōvenūok* : *duovantūok* „dovanok!“; *dainė.vr* : *dainā.vr* (n kietais!).

Kai kuriuose žodžiuose vietoj bk e tariamas a: pvz.: *malāģis* „melagis“, *malōu* „meluoja“, *smāģinis* „smegenys“, *smagenė.nr* „smegeninė“, *staponāvičienr* „Steponavičienė“ ir kt.; taip pat priešdėlyje *per-* (bei prielinksnyje *per*), pvz.: *pārgalvūojr* „pergalvojo“, *par gālvr* „per galvą“, *pārskaīčūu* „perskaičiau“. JK taria kaip bk (ypač priešdėliuose bei prielinksniuose): *melāģis*, *melōu*, *smēģenis*, *smegenė.nr*, *staponāvičienr*, *pērgalvūojr*, *per gālvr*, *pērskaīčūu* || *pērskaīčūu*.

⁸ Vis dėlto reikia pasakyti, kad kai kurios tradicinės tarmės formos ir kategorijos pasižymi ypatingu pastovumu. Pavyzdžiui, net pačių jauniausių informantų kalboje ištaisai išlaikyti vardiniai *ōns*, *anā* reikšme „jis, ji“; gyvai ir sistemingai vartojama įvardžių ir veiksmažodžių dviskaita, pvz.: *vė.dv tātā vėizūu* / *kā p āñēi tōn pūdbalr spārd* ~ vėdu (mudu) tatal vėizava (žiūrime), kaip anīē (jīe) tā pūdbalr (sviedinį) spārd.

⁹ Plačiau apie tai žr. (Zinkevičius, 1966, 143–144; 1978, 87–89; Grinaveckis, 1973a, 191–192; Girdenis, 1972, 173–191).

1.1.6. *ie, uo* = *bk é, o* kirčiutuose skiemenyse visi tarmės atstovai taria vienodai, o nekirčiutuose arba atitrauktinio kirčio skiemenyse jų tarimas pradeda labai varijuoti: SK išlaiko diftongus (arba taria kiek monoftongizuotus), o JK taria monoftongus; plg. *vuošké.lt* : *vošké.lt* „ožkelė“, *něšiejū* : *něšėjū* „nešėjū“, *žuolīē* „žolė“ ir kt. (plačiau žr. 6.1.2.3, 6.1.2.4).

Apskritai galima pasakyti, kad nekirčiuoti skiemenys labai linkę kisti – kinta ne tik jų kokybė, bet ir kiekybė. Visai baigia išnykti nekirčiuotų (prieškirtinių) ilgųjų ir trumpųjų balsių opozicija (žr. 5.1.4.2); JK kalbai visai nebūdingas priešškirtinių diftongų pirmojo dėmens ilginimas (žr. 6.2.2.7) ir t.t.

Taip pat pastebima, kad jaunesnio amžiaus žmonių kalboje stiprėja galūnių redukcija, kuri savo ruožtu skatina dėsningesnį kirčio atitraukimą (žr. 3.2.1). Be to, dėl bk įtakos paprastėja intonacijos, mažėja jų moduliacijų įvairumas ir t.t. Bet plačiau šitų dalykų nenagrinėsime¹⁰.

Toliau visas dėmesys sutelkiamas į prozodinius priegaidžių požymius – jų realizaciją ir skirtumus JK ir SK kalboje.

2. Klausimo istorijos apžvalga

2.1. Žemaičių priegaidės ir jų santykį su aukštaičių priegaidėmis gana išsamiai aprašė K. Jaunius (Javnis, 1892, 110–145; 1899, 1–14). Tono atžvilgiu, taip pat pagal balso stiprumo kitimą jis išskyrė tris ilgųjų balsių (bei dvibalsių) kirčio rūšis, vėliau pavadintas priegaidėmis (arba intonacijom): krintantį (*plāutr* „plauti“), kylantį–krintantį (*plāutr* „plaučio“) ir kylantį (*plāūtkepėnvs* „plaučiai, plautkepenės“). Žemaičių kylantis kirtis esąs tik žodžiuose su dvigubu kirčiu – pagrindiniu ir šalutiniu. Kirtį atitraukiančiose tarmėse, neturinčiose žodžių su pagrindiniu kirčiu paskutiniame skiemenyje kylančio ir kylančio–krintančio kirčio skirtumas turįs labai didelę reikšmę; pvz., Darbėnų šnekoje, kur kylantis kirtis galįs ir nebūti lydimas šalutinio kirčio, pvz., *žėimà, dėinà* (vns. vard.), pirmasis skiemuo tariamas su kylančiu kirčiu, o *žėim^a, dėin^a* (vns. gal.) – su kylančiu–krintančiu.

Kaip svarbią žemaičių tarmės ypatybę K. Jaunius mini šalutinį kirtį: jis esąs svarbus žodžio reikšmei.

K. Jaunius bene pirmasis išskyrė ir aprašė žemaičių pusilgius balsius, kurie esą tariami su tvirtavidure priegaide; taip pat plačiau aprašė atitrauktinio kirčio priegaidės.

Apie žemaičių kirtį ir priegaidės kalba ir K. Būga (1961, 19–84). Jis tvirtapradę priegaidę žemaičių tarmėje apibūdina (labai taikliai) kaip sprogstančiąją arba lūžtančiąją – tai pirmasis laužtinio alotono paminėjimas. Aukštaičių tvirtagalę priegaidę žemaičių tarmėje atstojanti krintančioji priegaidė (plg. Būga, 1961, 29, 1 išn.), tačiau šis apibūdi-

---

¹⁰ Kirčio atitraukimo dinamiką bei galūnių redukcijos ryšį su kirčio atitraukimu, taip pat kirčio atitraukimo ryšį su sakinio intonacija ir šių reiškinų nevienodą būvį įvairių kartų kalboje yra plačiai aprašęs J. Pabrėža (1981, 66–73; 1984a, 1984b, 145–150; 1984c, 61–71).

nimas nebuvo visiškai tikslus¹¹. Jis gana plačiai aprašė ir diachroniškai išanalizavo kirčio atitraukimą, priegaidžių pasikeitimus ir t. t.

Ypač daug dėmesio žemaičių priegaidėms skyrė J. Gerulis (Gerullis, 1930). Priegaides jis laikė kompleksiniu reiškiniumi, kurio pagrindiniai komponentai esą spūdžio rūšis, spūdzio vieta, kiekybė bei tono pobūdis. Remdamasis kimogramų metodu, jis išsamiai ištyrė visų žemaičių priegaidžių tono pobūdį bei jo kitimą.

Apie žemaičių kirčiavimo dalykus, ypač kirčio atitraukimą yra rašęs A. Salys (1933, 32–34; 1946, 20–21). Kirtį atitraukiantieji žemaičiai turi penkias priegaides: trumpinę, tęstinę, laužtinę (pagrindinės) ir stumtinę („[“]“ bei antrinę tęstinę („[“]“ (anrinės), pastarosios (anrinės) priegaidės atsirandančios dėl kirčio atitraukimo: atitraukus kirtį į tęstinę šaknį, būna „[“]“ (*rōpka* „ranka“ : *raīka*), o į stumtinę – „[“]“ (*vleži's* „vėžys“ : *vēži*) (plg. Salys, 1946, 21). Aptariami ir galimi šalutinio kirčio atvejai. Taip pat pastebima, kad žemaičių kirčio dinamiskumas esąs didesnis negu aukštaičių tarmėse.

2.2. Išsamiai, bet gana kompaktiškai tarmės prozodinius reiškinius išdėstė Z. Zinkevičius (1966, 32–49)¹². Daug apie žemaičių kirtį ir priegaides kalbėjo V. Grinaveckis (1973a, 39–127; 1991)¹³; jis prozodiją nagrinėja laikydamasis ankstesnių tyrinėjimų tradicijos (taigi diachronijos principų) ir kiek mažiau dėmesio skirdamas sinchroninei kirčio ir priegaidės sistemai. Didelis V. Grinaveckio nuopelnas yra tas, kad jis pirmasis išsamiai nušvietė kirčio atitraukimo ryšį su kirčiavimo paradigmos sistema (žr. 1973a, 51–61; 1973b, 151–160; 1982, 102–108 ir kt.)¹⁴, plačiai aprašė pagrindinio ir atitrauktinio kirčio priegaides, vartojamas visame šiaurės žemaičių plote (1973a, 84–100), įvedė šalutinio nukeltinio kirčio sąvoką, atskyrė žemaitiškąjį ir aukštaitiškąjį kirčio atitraukimą (1973a, 66; 1974, 309–323). Kiek mažiau išryškinti akūto poziciniai variantai, ypač nelaužtinis akūto alotonas, dėl to autorius yra susilaukęs gal ir per daug energingos kritikos (Girdenis, Rosinas, 1974, 196–198; 1976, 192)¹⁵.

2.3. Fonologiniu pagrindu žemaičių kirtį ir priegaides pirmasis bandė interpretuoti J. Kazlauskas (1968, 5–122). Pateikęs visą priegaidžių vaizdą, autorius pastebėjo, kad fonologinę reikšmę turinčios tik dvi priegaidės – akūtinė ir cirkumfleksinė; pateikė apy-

¹¹ Šį netikslumą įrodė J. Gerulis (Gerullis, 1930, 37).

¹² Vėliau šios knygos recenzijoje A. Girdenis (1968, 140–142), laikydamasis tradicinio kirčio atitraukimo terminų, yra parodęs, kaip galima paprasčiau aprašyti šiaurės žemaičių kirčiavimą.

¹³ Tradiciškai aprašytos ir kai kurios gretimos tarmės: Kretingos tarmė (Aleksandravičius, 1957, 97–107; 1967), Kuršėnų (Vitkauskas, 1960, 61–76), Kulių (Liudinskaitė, 1976), Janapolės (Bagočiūtė, 1979), Darbėnų (Kalniūtė, 1978).

¹⁴ V. Grinaveckis yra iškėlęs hipotezę, pagal kurią kirčio atitraukimą yra sukėlusį galūnių redukcija (1973a, 50–51); vėliau tas aiškinimas yra susilaukęs kritikos, pvz., Z. Zinkevičius labiau linkęs į substratinį kirčio atitraukimo aiškinimą (1966, 45; plg. Aleksandravičius, 1957, 97; 1967, 41–42), nors manoma, kad didelę reikšmę turėję ir vidiniai kalbos vystymosi veiksniai. Vėliau grįžta prie minties, artimos V. Grinaveckio hipotezei (Girdenis, 1981c, 22–23; 1982, 182–187; Girdenis, Rosinas, 1974, 192 ir kt.).

¹⁵ Plg. dar diskusiją dėl akūto nelaužtinio alotono žymėjimo, žr. (Girdenis, 1968, 141, 23 išn. ir Grinaveckis, 1975, 194–195, 18 išn. ir kt.).

tikrę priegaidžių fonologinę distribuciją (plg. 1968, 6–7), stengėsi suformuluoti fonologinio ir nefonologinio kirčio skyrimo principus (plg. 1968, 20–25), tik ne visur tai aiškiai pasisėkė padaryti. Ypač prieštaringas liko „skiemens“ kirčio aiškinimas (plg. 1968, 21, 22, 25, 27 ir kt.), ne visai aiškus lieka jo santykis su „nefonologiniu“ kirčiu: vienur atrodo, kad tai maždaug tas pats reiškiny, o kitur „skiemens“ kirčiu laikomas lyg ir šalutinis kirtis, dar kitur – lyg ir priegaidė (plg. Girdenis, Žulys, 1972, 197). Šita „skiemens“ kirčio interpretacija yra susilaukusi tolesnės diskusijos (Girdenis, Rosinas, 1974, 198; Griņaveckis, 1975, 198–199). Vis dėlto priimtinesnė žodžio kirčio sąvoka, nes kitaip kirčio ir priegaidės terminus reiktų vėl laikyti sinonimais, bet tai sunkiai įmanoma, nes ne tik priegaidės, bet ir kirtis gali diferencijuoti žodžius. Be to, tam tikrais atvejais žodyje distinktyvinę funkciją atlieka ir pagrindinis, ir šalutinis kirtis, tad ir vienas, ir kitas turi būti laikomas fonologiniu elementu (plg. Girdenis, Rosinas, 1976, 192–193).

Savo fonetine išraiška, J. Kazlausko nuomone, žemaičių priegaidės esančios muzikinės (toninės): akūtą ir cirkumfleksą labiausiai skiriaš nevienodas tono kitimas. Diftonguose abi šios priegaidės koncentruojamos pirmajame komponente (plg. *gāute* : *šāukte*); dėl to jų pirmieji komponentai ešą paigėję. Abiejų priegaidžių koncentracija pirmajame diftongo komponente aiškina priegaidžių pobūdžiu ir stipriu dinaminiu kirčiu. Šiaurės žemaičių priegaidžių prigimtis iš principo esanti visai kita nei pietinių vakarų aukštaičių: jas labiausiai skiriaš tono pobūdis, abiejų priegaidžių koncentracija pirmoje skiemens sudaromojo garso dalyje ir išstėjumas (Kazlauskas, 1968, 7–9). Vėliau dėl tokio griežto šitų tarmių skyrimo, kaip ir perdėm didelio šiaurės žemaičių dinaminio kirčio vaidmens, šiek tiek suabejota (žr. Girdenis, Žulys, 1972, 194, 197 ir kt.).

2.4. Vėlesniuose darbuose, remiantis fonologijos principais, bandoma išsamiau aprašyti šiaurės žemaičių prozodinę sistemą. Visų pirma čia minėtini A. Girdenio darbai, ypač Mažeikių tarmės fonologinės sistemos tyrimai (žr. 1966, 57–71; 1967a; 1967b, 31–41). Pradedami ir priegaidžių konkrečių prozodinių požymių tyrimai, panaudojant įvairius instrumentinius bei statistinius tyrimo metodus, leidžiančius aiškiau aprašyti įvairių tarmių bei bendrinės kalbos prozodines ypatybes, patvirtinti daugelį hipotetinių teiginių. Šiuo atžvilgiu svarbūs A. Girdenio ir A. Pupkio dialektologiniai darbai (Girdenis, 1974, 160–198; Girdenis, Pupkis, 1974, 107–125) bei A. Pakerio bendrinės kalbos kirčio ir kitų priegaidžių prozodinių požymių tyrimas (1967a, 129–134; 1967b, 5–15; taip pat plg. Pakerys etc., 1971, 188–192; 1979, 282–288; Mikalaukaitė etc., 1970, 655–657)¹⁶. Minėtų autorių darbai leido iškelti gana svarbią hipotezę, kad lietuvių kalbos priegaidės yra greičiausiai kompleksinis reiškiny, kuriame visi prozodiniai požymiai susiję tam tikrais tarpusavio kompensaciniais santykiais¹⁷.

Naudojantis naujausia eksperimentinių tyrimų metodika, bandoma aprašyti visus priegaidžių prozodinius požymius, iškeliant jų požymių svarbą priegaidžių identifikacijai. Plačiau šiuo aspektu rašyta apie rytų aukštaičių panevėžiškių (Kačiūskienė, 1982,

¹⁶ Ypač plačiai aprašyta bendrinės kalbos balsių bei diftongų kiekybė (žr. Vaitkevičiūtė, 1960, 207–217; 1961, 19–47; Urbelienė, 1967; Pakerys, 1968, 97–118; Pakerys etc., 1970, 30–53; 1972, 3–36; 1974, 3–46).

¹⁷ Plg. (Tekorius, 1975, 226).

39–45; 1985, 12–17; Kačjuškene, 1984; Garšva, 1982, 71–74), uteniškių (Kosienė, 1978, 29–40; 1982, 61–71; Kosienė, Girdenis, 1979, 48–56) bei pietų žemaičių varniškių (Bukantis, 1984, 11–22, 1985) priegaidės. Iki šiol visai išsamiai aprašyta tik bendrinės kalbos prozodija (Pakerys, 1982).

2.5. Iki šiol ginčijamas žemaičių priegaidžių prigimties klausimas. Kad trukmė yra vienas iš pagrindinių priegaidžių skiriamųjų požymių, daugelis laikosi vieningos nuomonės (plg. Girdenis, 1974, 172; Bukantis, 1985, 80). Lieka neišskirti pagrindinio tono ir intensyvumo vaidmuo. A. Girdenis (1974, 193) mano, kad priegaidės labiausiai skiria staigus resp. tolydus artikuliacijos kitimas ir ryškus resp. neryškus skiemens pradžios ir pabaigos kontrastas, kurį lemia nevienoda spūdžio koncentracija ir esminis to spūdžio komponentas esąs pagrindinis tonas. J. Bukantis (1985, 81) taip pat pastebi, kad priegaidžių diferenciniai požymiai koncentruojami garso pradžioje, taip pat akcentuojama spūdžio vieta, tik čia esminiu momentu laikomas intensyvumas, skirtingas jo kitimas. Pagrindinis tonas esąs tik pagalbinis požymis, leidžiantis skirti priegaides (Bukantis, 1985, 81).

Stipresnę balso spūdžio koncentraciją, tariant žemaičių laužtinę priegaidę (negu ciklumfleksą), akcentuoja ir V. Grinaveckis (1973a, 89). Apie tai kalba ir J. Gerulis.

2.6. Šiuo darbu ir norima plačiau aprašyti CŠŽT prozodinę sistemą, paliesti kai kuriuos dalykus:

1. Iki šiol dar ne visai aiškūs priegaidžių prigimties klausimas.
2. Visuose darbuose rašoma apie kažkokią „vidurkinę“ sistemą, artimesnę SK („tradicinės tarmės“) sistemai: tik V. Grinaveckis (plg. 1973a, 86, 93, 95 ir kt.; 1991, 64, 93, apie kirčiavimo dalykus žr. 1991, 67, 69) kur ne kur užsimena apie priegaidžių dinamiką.
3. Yra hipotezių ir dėl kiekybės (nekirčiuotų, atitrauktinio kirčio skiemenų), bet niekas objektyviai nepatvirtinta.
4. Visas dėmesys – pagrindiniam senoviniam kirčiui (kalbant V. Grinaveckio (1973a, 84) terminu). Eksperimentinių duomenų, iš kurių matytume šalutinių ir net atitrauktinių kirčių akustinę prigimtį, iki šiol nebuvo.

Šiuo darbu ir mėginama užpildyti čia suminėtas (ir kai kurias nepaminėtas) spragas – ypač atsakyti į antrą ir trečią klausimą. Dėl to darbas iš dalies darosi sociolingvistinis ir net (tam tikra prasme) diachroninis, nors ir apsiriboja visai neplačia istorine perspektyva – dviem sėdiškių kartom.

3. Prozodinė sistema

3.1. Pagrindiniai tarmės prozodiniai požymiai yra kiekybė, priegaidė ir kirtis¹⁸.

3.1.1. Vienskieminiuose žodžiuose skiemens gali skirtis kiekybe ir priegaidėmis.

---

¹⁸ Tiriamoji CŠŽT savo prozodine sistema labai artima visiems „telšiškiams“, ypač gretimai Mažeikių tarmei (žr. Girdenis, 1967a, 72–116; 1971a, 22–24). Apie priegaidžių fonetines ypatybes žr. taip pat (Girdenis, 1967b, 31–41; 1967c, 51 t.) ir kt.

Skienyns, kurių centrą sudaro trumpieji (neįtemptieji) balsiai, yra trumpi (pvz.: *tris, šis, tō, tu*“), o skienyns, kuriuos sudaro ilgieji (įtemptieji) balsiai – ilgi (*tris* „trys“, *ši* „ši“, *tō* „tą“). Ši kiekybės opozicija nėra distinktyvinė, nes skienynų ilgumą ar trumpumą lemia jų foneminė sudėtis (plg. Girdeinis, 1971a, 22).

Trumpieji skienyns neturi priegaidžių: jie skiriasi tik savo fonemine sudėtimi. Ilgieji skienyns, jų centrą sudaro ilgasis balsis arba diftongas, visada turi vieną iš dviejų priegaidžių – akūtą („“) arba cirkumfleksą („“), pvz.: *pūs* „pus“: *pūs* „pūs“, *kōr* „kūria“: *kōr* „kur“, *šāuk* „šauk“: *šāuk* „šauk“ ir kt. Ši opozicija yra distinktyvinė, nes, pakeitus vieną priegaidę kita, pasikeičia žodžio reikšmė.

3.1.2. D a u g i a s k i e m e n i u o s e žodžiuose priegaidės taip pat vartojamos tik ilguosiuose skienynse. Specifinė tų žodžių ypatybė yra *k i r t i s*, kuris kartais gali atlikti distinktyvinę funkciją, pvz.: *kalē* „kalei“: *kālē* „kālei“, *statē* „statei“: *stātē* „stačiai“, *naginīe* „naginėja“: *nāginīe* „naginėje“, *pasakā* „pasakai“: *pāsakā* „pāsakai“ ir kt.

Žodžiai gali turėti ne vieną, o kelis kirčius. Pirmasis kirtis yra pagrindinis (stipresnis), o kiti kirčiai – šalutiniai (silpnesni).

Vienintelį (pagrindinį) kirtį žodžio gale gali turėti tik ilgieji akūtiniai skienyns (pvz.: *vakāms* „vaikams“, *nešē* „nešei“ ir kt.). Negalinių vienintelį kirtį žodžiai gali turėti ir antrame (arba trečiame) nuo galo skienyje, jei po jo nėra ilgųjų balių (pvz.: *pōikē* „puikią“, *gīvos* „gyvos“, *kō.bels* „kubilo“, *kūōbinī* „kobini“, *kablī*¹⁹).

Kitais atvejais žodžiai turi ne mažiau kaip du kirčius, t.y. pagrindinį ir šalutinį kirtį, kurie gali būti motyvuoti ir nemotyvuoti (plg. A. Girdeinis, 1967a, 78–84). Motyvuotą šalutinį kirtį turi: a) ilgasis galūninis skiemuo (pvz.: *rāgēn* „ragina“, *skēisēm* „skiesime“, *kārtās* „kartais“, *vādālūo* „vadaloja“, *mūotrēškā* „moteriai“ ir kt.; yra išimčių: *mōittin* (šauksm.) „motina“, *pūovēl* „Povilai“ ir kt.), b) priešpaskutinis ilgasis skiemuo, kai galūnė trumpa, o pagrindinis kirtis yra trečiajame ir tolesniame nuo galo skienyje (pvz.: *mūokī-tē* (bendr.) „mokyti“, *krāpī-sē* „krapsysiu, šlakstysiu“, *patēldrūōbs*²⁰ „pataldrobės, patalų užvalkalas“, *vampāzī-tē* „vampazyti, taukšti“ ir kt.), c) priešpaskutinis skiemuo žodžių, turinčių pagrindinį kirtį ketvirtame (ar tolesniame) nuo galo skienyje (pvz.: *pūskubī-lis* „puskubilis“, *mūokītūōjē* „mokytoja“ ir kt.), d) labai retai – ir kitais atvejais (pvz.: *rāgē.nusi* „raginusi“, *pajōūdā.vosēs* „pajuodavusios“ ir kt.).

Nemotyvuotas šalutinis kirtis gali būti trumpose galūnėse: čia jis gana svarbus, nes gali skirti formas (t.y. šalutinio kirčio neturinčias formas); plg. *kišī* „kiši“: *kiš* „kiši“, *būōbā* „boba“: *būōb* „boba“, *nedēgīntē* (dal.) „nedeginti“ *nedēgīntē* (bendr.) „nedeginti“ ir kt.). Šalutinį kirtį gali turėti triskiemenių žodžių priešpaskutinis skiemuo, jei galūnė nekirčiuota (pvz.: *šōlē.nē* „šulinyas“, *āpō.sē* „epušė“ ir kt.)²¹.

¹⁹ Neretai panašiose formose pagrindinis kirtis lydimas šalutinio kirčio (pvz.: *pōikē* „puikūs“, *gīvos* „gyvas“, *kūōbeñ* „kobiniu“).

²⁰ Ten trumpasis skiemuo gali turėti ir šalutinį kirtį (pvz., *mūokī-tē* (dal.) „mokyti“, *kīlī-kā-tē* „Klykaite“, *patēldrūōbēs* „pateldrobės“ ir kt.).

²¹ Plačiau apie kitus galimus šalutinio kirčio atvejus žr. (Girdeinis, 1966, 57–71).

Du kirčius (arba daugiau kaip du kirčius) turi žodžiai ir kirčio atitraukimo atveju: kirtis atitraukiamas iš ilgųjų cirkumfleksinių ir trumpųjų galinių skiemenų: a) jei kirtis atitrauktas iš ilgos ar iš trumpos antrinės galūnės, žodis gauna du kirčius – pirmajame ir galiniame skiemenyje, pvz.: *gērā* „gerai“ → *nēgerā*, *kālvārāts* „ratelis“, *pārnēs* „parnēs“ → *nēparnēs*, *kālbūōs* „kalbōs“ → *bē_kalbūōs*²² ir kt. Čia ilgieji skiemenys dažniausiai gauna „vidurinę“ („“) priegaidę (bet plg. 6.2.2.6, 6.2.3.6, 6.2.4.6, 6.3.2.3, 6.3.3.4, 6.3.4.6 [apie dvi priegaides]), b) jei kirtis atitrauktas iš trumpos galūnės (t.y. iš trumpojo galutinio balsio), tris ir daugiau skiemenų turinčiuose žodžiuose būna trys kirčiai (pvz.: *šīksnīnīūs* „šīksniniūs“, *nēštē* (dal.) „neštū“ → *sūnēštē* → *nēsunēštē*, *kāltē* (dal.) „kaltī“ (plg. *kāltē*) → *nēkāltē* → *nēsūkāltē*). Ilgasis priešpaskutinis (dviskiemeniuose žodžiuose – pirmasis) skiemo tarimas su cirkumfleksine priegaide (bet plg. 6.2.2.6, 6.2.3.6, 6.2.4.6, 6.3.2.3, 6.3.3.4, 6.3.4.6), o pirmasis yra trumpas.

Kirtis gali likti neatitrauktas tik stiprioje emfazėje (pvz.: *negerā*, *kalvārāts*, *šīksnīnīūs* ir kt.; plačiau apie kirčio neatitraukimo atvejus žr. 3.2.1).

3.1.3. P a g r i n d i n i u kirčiu kirčiuoti skiemenys, kaip ir vienskiemeniuose žodžiuose, gali turėti vieną iš dviejų priegaidžių: c i r k u m f l e k s ā („“) (pvz.: *jōukā* „juoko“, *jōukō* „juokū“, *jōukōu* „juokui“) ir a k ū t ā, kuris prieš trumpąsias (ir prieš trumpąsias, turinčias šalutinį kirtį) galūnes realizuojamas kaip ryški žemaičių l a u ž t i n ē priegaidė – akūto alotonas („“) (pvz.: *būoba* „boba“, *būobā* „boba“), o prieš ilgąsias galūnes (akūtines) ir prieš negalūninių trumpųjų skiemenų šalutinį kirtį kaip akūtas (pvz.: *būobioms* „boboms“, *spāudē.mā* „spaudimo“)²³. Trumpi kirčiuoti balsiai būna prieš ilgąsias akūtines ir šalutinį kirtį turinčias galūnes (pvz.: *kētā* „kitai“, *kētās* „kitas“, *tēkām* „tikime“, *tēkō* „tikiu“), o prieš trumpąsias nekirčiuotas galūnes jie pailgėję – turi „vidurinę“ priegaidę („“), gana artimą cirkumfleksui (pvz.: *kē.ta* „kitą“, *tē.kā* „tiko“).

Skiemenys, gavę a t t r a u k t i n į kirtį, yra trumpesni negu pagrindinio kirčio skiemenyse (kartais visiškai trumpi) ir priegaidės dažniausiai neturi (pvz.: *bōbōtē* „bobutė“, *dārbīnīņks* „darbininkas“, *vākā* „vaikai“ ir kt.). Skiemenyse, kurių pagrindą sudaro diftongas (pvz.: *plāukā* (plg. *plāuks*) „plaukai“, *lāukā* (plg. *lāuks*) „laukai“, *kāltā* (*vēnēs*) (plg. *kālts*) „kaltā“ (plg. *kālts*) „kaltā“ (plg. *kālts*) „kaltā“ tipo formose ir kt.), priegaidės (bent iš dalies) gali būti skiriamos (žr. 6.2.2.6, 6.3.2.3 ir kt.)²⁴.

Š a l u t i n i o kirčio priegaidė dažniausiai yra akūtas (pvz.: *lūovūo* „lovoje“, *bātā* „batai“, *sūkrūokē* „sukriokė“ ir kt.), dar rečiau cirkumfleksas (pvz.: *pākāitīs* „pokaitis“, *pozbeprūōts* „pusbeprotis“, *dārbīnīņks* „daržininkas“, *dēgīnēčō* „deginčiau“ ir kt.)²⁵. Bet JK kalboje cirkumfleksas vos ne sistemingai keičiamas į lautinį akūtą.

²² Kirtis atitraukiamas ir į proklitiką.

²³ A. Girdenio (1968, 141) nuomone, Mažeikių tarmėje ryškios lautinės priegaidės nešą ir prieš bet kokį šalutinį kirtį (pvz.: *būobā*, *šāltās*, *pažū žā* tipo formose). ČŠŽT šio teigimo nepatvirtina.

²⁴ Plg. (Girdenis, 1971b, 206). Aišku, geriau jos skiriamos kretingiškių tarmėje (žr. Rokaitė, 1961, 146–147; Zinkevičius, 1966, 40; Grinaveckis, 1973a, 94; Girdenis, 1968, 141 ir kt.).

²⁵ Plačiau apie šalutinius kirčius bei jų priegaides žr. (Girdenis, 1966, 31–41; 1968, 141). ČŠŽT šiuo atžvilgiu praktiškai nesiskiria.

3.1.4. Pa g r i n d i n i s kirtis tarmėje gali atlikti distinktyvinę funkciją: žodžiai skiriasi kirčio vieta; plg. *kō.melē* „kumelio“ : *kō.mé.lē* „kumelė“, *pā.mošā* „pamušalo“ : *pāmō.šā* „pamušė“, *statē* „statei“ : *stātē* „stačiai“, *kīšī.s* „kišiesi“ : *kīšī.s* „kišies“ ir kt.

Atitrauktinis kirtis (žr. 3.1.2) atlieka tik delimitatyvinę funkciją, nes vartojamas tik pirmajame žodžio skiemenyje, be to, visiškai priklauso nuo galinio skiemens kirčio ar galimos žodžio pabaigos (priešpaskutinio ir galinio skiemens) kirčio kombinacijas. Tas kirtis daugiau signalizuoja tik žodžio pradžią ir nėra fonologinis kirtis²⁶. Jis visiškai nepriklauso ir nuo žodžio ilgumo – gali būti atitraukiamas į šalia esantį prielinksnį (ar priešdėlį), pvz.: *kētūōs* „kitūs“ → *pri.kētūōs*, *lēps* „lips“ → *pālēps* → *nēpalēps* → *nēbīpalēps*, *gērā* „gerai“ → *nēbgerā*, *grē.š* „grėš“ → *ižgrē.š* → *nē-ižgrē.š* ir kt.

Žodžių su atitraukiniu kirčiu pagrindinis (fonologinis) kirtis yra paskutiniajame skiemenyje (pvz.: *kālvārāts* „ratelis“, *dārbīnīņks* „darbininkas“ ir kt.).

Trumpųjų skiemenų šalutinis kirtis gali būti fonologinis. Jį turintys skiemenys kontrastuoja šalutinio kirčio neturintiems skiemenims, taigi tos pačios formos gali skirtis šalutinio kirčio buvimu ar nebuvimu. Tokia fonologinė opozicija galima trumpiosiose galūnėse, plg.: *tāikā* „taika“ : *tāikē* „taiką“, *būōbā* „boba“ : *būōbo* „boba“, *tē.sō* (es. l.) „tęsiū“ : *tē.sō* (būs. l.) „tęsiu“ ir kt. Taip pat ji galimà ir priešpaskutiniajame trumpame skiemenyje žodžių, kurių pagrindinis kirtis yra trečiajame nuo galo skiemenyje, plg.: *gōdē.nē* „pratino“ : *gōdēnē* „Gudina“, *pī.lē.mē* „pylima“ : *pī.lēmē* „pylima, užtvanką“ ir kt. Paskutiniame ilgame skiemenyje (pvz.: *lāpā* „lapai“, *vākār* „vakar“) arba priešpaskutiniame skiemenyje, jei galinis trumpas (pvz.: *pūs.praōts* „pusprotis“, *tvatī.sv* „tvatysiu“) ir priešpaskutiniame (ilgame ir trumpame) skiemenyje žodžių, kurių pagrindinis kirtis yra ketvirtame (ar tolesniame) nuo galo skiemenyje (pvz.: *mūokītūōjōu* „mokytoju“, *pūskubīlīs* „puskubilis“), šalutinis kirtis yra automatiškas ir distinktyvinės funkcijos neatlieka. Bet ir jis gali būti priegaidės pamatas (pvz., *mūokītūōjē* (dktv.) „mokytoja“ : *mūokītūōjē* (būd.v.) „mokytojo“).

3.1.5. Daugiaskiemenių žodžių skiemenyse, kirčiuotuose pagrindiniu ir šalutiniu kirčiu, galimos dar kelybės dar priegaidžių opozicijos (plg. 3.1.1). Trumpumu–ilgumu skiriasi tokios formos: *skūsī.s* „skūsies“ : *skūsī.s* „skūsies“, *supūsī* „supūsi, sutinsi“ : *supūsī* „supūsi“, *išrēšēm* „išrišime“ : *išrēšēm* „išrėšime“ ir kt., bet šis skirtumas priklauso fonemoms. Akūto ir cirkumflekso opozicija dar ryškesnė, plg. pagrindinio kirčio skiemenyse: *kūōš* „košė“ : *kūōš* „košę“, *tāikā* „taikai“ : *tāikā* „taikai“, *kāltūs* „kaltūs“ ir kt., bei šalutinio kirčio skiemenyse: *mūokītūōjē* „mokytoja“ : *mūokītūōjē* (iv. būdv.) „mokytojo“, *pāršāukēt* „peršaukit“ : *pāršāukēt* „perrekit“ ir kt. Ši opozicija neutralizuojama tik galūnėse, kur dažniausiai tariamas akūtas (plg.: dgs. naud. *panūōms* : dgs. įn. *pānūōms*, bet dgs. naud. ir įn. *būōbūōms*, *vēštūōms*).

Nekirčiuoties ir kirčiuotuose atitraukiniu kirčiu skiemenyse abi opozicijos neutralizuojamos: čia ilgieji skiemenys fakultatyviai trumpinami (pvz.: *gī.vēn* „gyvena“, *nētēšāu* „netęšiau“, *mūrīnūs* „mūrinus“, *grūdā* „grūdai“ ir kt.). Atitraukiniu kirčiu kirčiuoti

²⁶ J. Kazlauskas (1968, 20–21 ir kt.) manė, kad tokie žodžiai visai be fonologinio kirčio; žr. dar (Girdenis, 1971a, 23–24).

dvibalsiai tariami taip pat trumpiau ir priegaidė neryški, pvz.: *pláuķā* (plg. *plāuks*) : *láuķā* (plg. *lāuks*), *kāilōķs* (plg. *kāil's*) : *vāiķōķs* (plg. *vāiķ's*).

Tačiau toliau matysime, kad nekirciuotų skiemenų kiekybė gali būti išlaikoma SK kalboje (žr. 5.1.4); jie kartais gali skirti ir atitrauktinio kirčio priegaidės (žr. 6.2.2.6, 6.2.3.6, 6.2.4.6, 6.3.2.3, 6.3.3.4, 6.3.4.6).

Apskritai tarmėje kiekybės ir priegaidžių opozicija visai ryški tik pagrindinio kirčio skiemenyse²⁷.

3.2. Aprašytoji CŠŽT priegaidžių ir kirčio sistema gana vienalytė visame tiriamosios tarmės plote. Pastebima tik kai kurių skirtumų JK ir SK kalboje. Pavyzdžiui, tik senieji informantai kartais ištaria žodį su dviem laužtinėm priegaidėm (pagrindinio ir šalutinio kirčio skiemenyse): *tep_kap_gīu^ool's | nel'ġ: g'īn t'ε | niēk' nīēks nē.ptēk, ijēis m ūo k i t ū s | ačestūsos' | tujau_p ā r s l'z e g n ū s' | kap_aš_maiū : | l_p ā u g ā u | pāu-gāu l_mērg, jug_tr_ē.jē tē.p | fr ū n t ā : | kūrā, vō_lā.p' veiztek | an_ŧen_e_v ā_ķ š č ū o | uš_ŧā_ķūrē* ir kt. Tačiau tokios dvi laužtinės priegaidės viename žodyje nėra nei visuotinis, nei reguliarus reiškinys. Dažniausiai ir SK prieš šalutinį kirtį taria nelaužtinį akūtą.

Dar paminėtina, kad SK trumpieji (pozicinio ilgumo) balsiai pagrindinio kirčio skiemenyse *l, u* kartais pa ilgėja net iki pusilgių (jų priegaidė „“), o JK juos taria tik trumpus – panašius kaip bendrinėje kalboje (jų kirtis „“). Tai iš dalies patvirtino ir eksperimentai (žr. 5.1.2). Be to, tai galima lengvai girdėti ir iš klausos: *dr a b ū ž' dōus | māist' dōus, gavāu pu_pīķkūoļek r ū. b' l ū, k ġ b ū l ā. p' rēk, pē.ē's bō.yā d ġ d e l' s, r ū. s ū lāiķē, ons_pastsīje.jē m ġ. š' i n' i* ir kt.

3.2.1. Atskirai reikia pakalbėti apie kirčio atitraukimą. Jau J. Pabrėža (1984b, 145–150; 1984c, 61–71 ir kt.) yra pastebėjęs, kad šiaurės žemaičių tarmėje JK dažniau ir dėsningiau atitraukia kirtį negu SK: tai susiję su didesne galūnių redukcija, intonacijų paprastėjimu ir t.t. SK kalboje kirčio atitraukimas ar neatitraukimas yra reguliuojamas aiškių vidinių dėsningumų (plg. Pabrėža, 1984b, 39). Pirmiausia jis priklauso nuo tam tikrų fonetinių veiksnių, pavyzdžiui, ilgosiose galūnėse kirtis dažniau išlaikomas negu trumposiose, pvz.: *vēn_su_v a i s t ā s g' d' žmūons, ket_ķār't ēin g a t d' i s par šventiōp, on(s)_su_sā.y s p i. g l' ē s pōļ tūjāū, tō | sakāu | d a u g ā u n e_mō.nō dūktie, ŧen_p i r ā k s | ŧen_sēļķē bū's, bieķem | u š t ē k s tuos_dōuons, l_mō.nō mergē.ķs | t e p ā t nejāunas apstīzānē.jē* ir kt.

Kirčio atitraukimui–neatitraukimui įtakos turi ir morfologinis faktorius (koloninio kirčiavimo tendencija; plg. Pabrėža, 1981, 70). Pavyzdžiui, nekaitomieji žodžiai dažniau išlaiko kirtį negu kaitomieji, antrinėse galūnėse kirtis dažniau išlaikomas negu pirminėse ir t.t. (plačiau žr. Pabrėža, 1984b, 39–42). Morfologinių veiksnių įtaką rodo ir kirčiai, tam tikrais atvejais atitraukti tik iki žodžio vidurio, kirtis šitaip atitraukiamas tiek iš ilgos, tiek iš trumpos galūnės, pvz.: *v ē s ō ķ ū · j ū ķ k ū · b ō y ā, kap_ķūoķs dārbinīķs | ķā p*

²⁷ Tas pats konstatuota ir artimoje sėdiškiams Mažeikių tarmėje, kurią yra išsamiai ištyręs A. Girdenis (1967a, 118–119; 1971a, 23 ir kt.). Skirtumas tik tas, kad mažeikiškių tradicinė sistema artimesnė sėdiškių JK sistemai.

susitars, išanūo gerēsne sūrē išēin, nēblēr ātmintīs | užmērštò kōr kūn pasidiejus! ir kt. Labai dažnai nekirčiuojamas ir proklitikas – kirtis atitraukiamas tik į su juo susijusio žodžio pirmą skiemenį, pvz.: *šventėjē paserūoda ne_priš gērūs lāikūs, viēl ānā darbavūs | tašau su_kēpōd, dūris bōmē | iš_vēinūōs pōses krāutovs | tr_īš_ūntrūōs pōses, čē, bōmē ānēi nuvējē tēn | t_sēdūōs gēre, kuō betrūkst | iš_sēdūōs parsenēšē | kas_gērēsnis, ta_ja(u)_važevāu | t_māžē_īkūs* ir kt.

Tokie reguliariūs kirčio neatitrukimo atvejai, anot Pabrėža, atsiradę ne dėl bendrinės kalbos įtakos, nes bendrinė kalba vienodai veiktų visų kategorijų žodžius. Be to, jei čia didžiausią įtaką turėtų bendrinė kalba, kirčio neatitrukimas turėtų būti ryškesnis JK kalboje, o taip nėra: jaunimas praktiškai visada kirtį atitraukia (plg. Pabrėža, 1981, 71).

Žodžiai su neatitrukta kirčiu visada labiau pabrėžiami, logiškai akcentuojami, neretai tariami su kylančia intonacija, pvz.: *kēt_kārē ēin | gaid_ī | par_šventūō | dedēlāšē | rōstō | vēlkēns | jē | dab_ār | jau_ševitē! | tvark_ī, vō, dab_ār | priš_āušrā bēparēt* ir kt. (plačiau žr. Pabrėža, 1984c, 61–71).

JK panašiais atvejais dėsningai atitrukų kirtį. Pietų žemaičių varniškių galinis kirtis gali būti išlaikomas dažniau – beveik visuose pabrėžiamuose žodžiuose (Bagvilaitė, 1975, 43–47)²⁸.

3.2.2. Įvairūs intonaciniai veiksniai (stipri emfazė, ryškus pabrėžimas ar ypatinga ekspresija) gali lemti ir priegaidžių pakitimus. Emfazėje laužtinis akūtas gali netekti jam būdingo lūžio, staigumo ir pereiti net į tęstinį cirkumfleksą. Tai atsitinka įvairių žodžių tiek šaknyse, tiek priesagose, pvz.: *vest_īk_ī_īrd_ī_ēin | vest_īk_nēgerā, gāl_ōns kāiškū d_ērptē | un(s)_žuodēlē nepasak_ī, ta(s)_stūōks bōm_ | apk_īl_ūōts ēlgēnēs, akš_ēn | s_īēs_kēs_pās_mūn_ī, ī_nerv_ūōts | j_ērāu_mēle, tuokt_ēl_ē_āusē_kārē | ta(s)_sprāg_ēls* ir kt. Toks cirkumfleksas atsiranda ir prieš ryškų šalutinį kirtį, pvz.: *stūōgūs prad_īj_āu kl_ūōtē, mō_s_ē_kp_ō_s_ | ju(g)_kūš_čē d_īj_ūōs, tēn, uš_krū_māl_ | ē_v_ēt_ī_ēj_ō_u, k_ēik_tēn_ī_š_ā_u_d_ī_tē* ir kt.

Gana dažnai laužtinis akūtas keičiamas „vidurine“ priegaide, pvz.: *tas_ī_ž_g_ērē | ē_nū_mērē, tik_sugr_ūōptē už_ōdeg_ūōs | t_tur_īetē, t_ō_m_at_ī_s_ | k_ā(p)_pr_īv_īl_ūōs, d_ōu(s)_ž_m_ūōn_ | s_ | k_ē_ī_k_ | a_rūbl_ | a_d_ēš_īm_ī | a_k_ē_īk_kas_ī_ž_gāl_ē, ān_ē_ī_b_ag_ūōt_ē_b_ōm_* ir kt.²⁹ Šis atvejis dažniausias tada, kai dėl intonacijos tariama nenatūraliai trumpai („kapotai“).

Tokia priegaidžių kaita labiau pastebima SK kalboje – JK linkusi išlaikyti įprastinį (tiesa, savaip modifikuotą) akūtą ir cirkumfleksą. Apskritai jaunimo kalba yra mažiau išraiškinga, praradusi daugelį subtilių intonacinių niuansų, kuriems priklauso ir kalbamių faktulatyvūs prozodiniai reiškiniai.

²⁸ Pietų žemaičių varniškių galinis kirtis gali būti išlaikomas dažniau – beveik visuose pabrėžiamuose žodžiuose (Bagvilaitė, 1975, 43–47).

²⁹ Apie priegaidžių pasikeitimą dėl sakinio intonacijos dar žr. (Jonaitytė, 1959, 126; Zinkevičius, 1966, 37; Girdenis, Lakiėnė, 1976, 73; Girdenis, 1983, 379–380; Pabrėža, 1984, 61–71).

4. Medžiaga ir tyrimo metodika

4.1.1. Visi balsiai buvo poruojami pagal pakilimą. Tirti šie žodžiai:

1) 29 žodžiai su žemutiniais (kompaktiniais) balsiais: *lės* „les“, *taks* „takas“; *dā/ks* „daiktas“, *lē/s* „leis“; *drēs* „drįsta“, *sklē/s* „skleis“, *vā/ks* „vaikas“, *lē/ste* „lesti“, *tā/ko* „taka“; *dā/ka* „daikta“, *lē/ste* „leisti“, *sklē/ste* „skleisti“, *vā/ka* „vaiką“, *tāk/ks* „takus“; *dā/kaus* „daiktus“, *vā/kūs* „vaikūs“; *išrēšēm* „išrišime“, *palēsēm* „palesime“, *smākōp* „slibinui“, *palē/sēm* „palesime“, *dā/kiūp* „daiktu“, *prasklē/sēm* „praskleisime“, *vā/kūi* „vaikui“, *pākās* „pakas“, *pāpēs* „papeš“, *bātūs* „batais“, *plēpēs* „plepiais“, *šlāpēs* „šlapiais“, *tākās* „takais“.

2) 40 žodžių su vidutiniais (kompaktiniais-difuziniais) balsiais: *kēš* „kiš“, *skōs* „skus“, *tēš* „tiš“, *grē/s* „gręs, gramdys“, *kō/s* „kaš“, *grē/š* „grėš“, *kē/s* „keš“, *tē/s* „teš“, *išrē/šte* „išrišti“, *krē/ste* „kristi“, *nusiskō/s* „nusiskusiu“, *parē/ste* „paristi“, *tē/šti* „tišti“, *grē/ste* „gręsti, gramdyti“, *išrē/šte* „išrėžti, įtempti“, *nusikō/s* „nusikąsiu“, *drō/se* „drašaus“, *grē/šte* „grėžti“, *isigō/s* „išsigąsiu“, *surē/ste* „suręsti“, *tē/ste* „tęsti“, *kē/šō* „kišu“, *drō/sē* „drašūs“, *tē/sō* (es. l. 1 a.) „tešiu“, *išrē/šēm* „išrišime“, *krēsēm* „krisime“, *nekē/šēm* „nekišime“, *nusiskō/sēm* „nusiskusime“, *išrē/šēm* „išrėšime“, *negrē/sēm* „negręsimė, negramdysime“, *nusikō/sēm* „nusikąsimė“, *grē/šēm* „grėšime“, *isigō/sēm* „išsigąsimė“, *nei/šēm* „netęsimė“, *nē/šēš* „netiš“, *prākō/s* „prakus“, *nētē/s* „netęšia“, *pārkō/s* „perkaš“, *nētē/s* „netęs“, *trātō/s* „trataš“.

3) 29 žodžiai su aukštutiniais (difuziniais) balsiais³⁰: *trīs* „tris“, *tūs* „tuos“; (*pra*)*trī/s* „suvidurios“, *pūs* „pus“, *pūs* „pūs“, *trī/s* „trys“, *pakī/sī* „pakiši“, *supūsī* „sutinsi“, *sakī/sī* „sakysi“, *supūsī* „supūsi“, *pakī/sī* „pakęsi“, *ušpūsī* „užpūsi“, *kišī* „kiši“, *skūti* „skuti“, *kišūs* „kyšius“, *nekī/sī* „nesikīši“, *skūsīs* „skusies“, *sakī/sīs* „sakysies“, *skūsīs* „skūsies“, *negī/sīs* „nesiginsi, nesivysi“, *pūsīs* „pūsies“, *ākis* (dgs. gal.) „akis“, *lāpūs* „lapus“, *krāpī/s* „šlakstys“, *pārpūs* „perpūs“, *pāpūs* „papūs“, *šākī/s* „Šakys“, *lōpūs* „lopuose“, *kāpūs* „kapuose“.

Nekirčiuotų ir kirčiuotų balsių kontrastas tirtas šiose formose: *kišī/s* (es. l. 2 a.) „kišiesi“ : *kišīs* (būs. l. 2 a.) „kišies“, *skuti/s* „skutiesi“ : *skūsīs* „skusiesi“, *statē* „statei“ : *stātē* „stačiai“, *kutē/te* „tvartelij“ : *kū/te* „tvartą“, *tešē* „tešei“ : *tē/sē/s* „tešis“.

Balsiai analizuoti ir skiemenyse, turinčiuose atitrauktinį kirtį: *lēsō/s* „lesąs“, *drēsō/s* „drįstaš“, *drō/sāu* „drašiau“, *kišī/s* „kaištis“.

Atskirai įrašyti bei išanalizuoti jaustukai, sudaromi izoliuotų balsių: *ā* : *ā*, *ē* : *ē*, *ō* : *ō*, *ē* : *ē*, *ū* : *ū*, *ī* : *ī*.

4.1.2. Sutaptiniai dvibalsiai tirti šiuose žodžiuose (su pagrindiniu ir šalutiniu kirčiu): *bieks* „bėgs“, *kūoš* „košia“, *sīes* „sės“, *čīēps* „skiepas“, *līēks* „lēks“, *tūōs* „tos“, *bieksī* „bėgsi“, *kūošī* (es. l. 2 a.) : *kūōšēs* (vns. kilm.) „košės“, *līēksī* „lēksi“, *kūošē* (būt. l. 3 a.) „košė“ : *kūōšē* „košė“, *čīēpā* „skiepa“ : *čīēpūs* „skiepus“, *kūōšēs* „košės“ : *kūōšēs* „košės“, (*iš*)*kūošē* „iškošei“ : *kūōšē* (dgs. naud.) „košei“, *bādūōs* „badosi“ : *mādūōs* „mados“, *sālīe* „salėje“ : *šālīē* „šalyje“, *sālīe* „salėja, trokšta“ : *sālīe* „salėje“.

³⁰ Toliau tekste trumpinama: žemutinio pakilimo balsiai – ŽP, vidutinio pakilimo – VP, aukštutinio pakilimo – AP.

Dar lyginta pagrindinio ir atitrauktinio kirčio priegaidės: *čtēpa* „skiepa“ : *čtēpā* „skiepai“ bei nekirčiuotų ir kirčiuotų skiemenų kontrastas: *biegūo* „bėgioja“ : *bieks*; *kuošēlts* (dgs. kilm.) „košelės“ : *kūošrs* „košės“; *liekāu* „lėkiau“ : *līeks* „lėks“.

4.1.3. Sudėtiniai gryniesi dvibalsiai buvo grupuojami pagal pirmojo dėmens pakilimą: „žemutinio pakilimo“ dvibalsiai (toliau ŽP) – *ai, ei, au*, „vidutinio pakilimo“ (VP) – *ei, oi, ou*, „aukštutinio pakilimo“ (AP) – *ui, uy, ij*³¹.

Tiriamąją medžiagą sudarė:

1) 26 žodžiai su ŽP dvibalsiais: *kāiš* „kaišia“, *kēik* „keikia“, *tāuks* „taukas“, *gāiš* (būs. l. 3 a.) „gaiš“, *kāuks* „kaukas“, *pēik* „peikia“, *kēikr* „keikė“, *tāiko* „taiko“, *tāuko* „tauko“, *kāuko* „kauką“, *pēikr* „peikė“, *tāiko* „taiką“, *kēikō* „keikiu“, *pēikō* „peikiu“, *tāikā* „taika“, *kāukēn* „virkdo“, *kēikām* „keikiame“, *kēikē* „keikei“, *tāikā* „táikai“, *kāukēm* „kaukime“, *pēikām* „peikiame“, *tāikā* „taikai“, *nēpēik* „nepeikia“, *pāšauk* „pašaukia“, *nēpēik* „nepeik“, *pāšauk* „pašauk“.

2) 32 žodžiai su VP dvibalsiais: *pōuts* „puodas“, *ōis* „uis“, *skēis* „skies“, *tēik* „tiek“, *kēis* „keis“, *kōuts* „kuodas“, *lōits* „luitas“, *tēik* „tiekia, ruošia“, *atskēisr* „atskiesiu“, *kēitr* „kiečio (toks augalas)“, *klōikr* „kluikę, kvaile“, *pōuds* „puoda“, *kēitr* „keitė“, *kōuds* „kuoda“, *pakēisr* „pakeisiu“, *pōikr* „puikia“, *kēikī* „keiki“, *kēitē* „kietė“, *pēikī* „peiki“, *atskēisēm* „atskiesime“, *kēitē* „kiečiai“, *klōikē* „kluikiai“, *pōudōu* „puodui“, *kōudōu* „kuodui“, *pakēisēm* „pakeisime“, *pōikē* „puikiai“, *nāktēi* „nakčiai“, *nēmēisr* „nemiešia, nedrumsčia“, *vēdōu* „vidui“, *ārtēi* „arti“, *nēmēis* „nemieš, nedrums“, *vēdōu* „viduje“.

3) 10 žodžių su AP dvibalsiais: *klūik* „kluikį, kvailį“, *pūydu* „puodų“, *skījsr* „skiesi“, *kījsr* „keisi“, *kūydu* „kuodų“, *pūikr* „puikų“, *klūikūs* „kluikius, kvailius“, *pūikī* „puikl“, *skījsr* „skirsiesi“, *kījsr* „keisiesi“.

Dvibalsiai tirti ir skiemenyse, turinčiuose atitrauktinį kirtį. Jie analizuoti šiose porose:

1) prieš ilgą galūnę ar skiemenį: *plāukā* „plaukai“, *tāukā* „taukai“ (plg. *plāukūs*, *tāukūs*) : *lāukā* „laukai“, *kāukā* „kaukai“ (plg. *lāukūs*, *kāukūs*) ; *kāišōs* „kaišiąs“, *kēikōs* „keikiąs“ (plg. *kāiš*, *kēik*) : *pēikōs* „peikiąs“, *tāikūōs* „taikos“ (plg. *pēikr*, *tāiko*) ; *klūikiēl* „kluikėli“ (plg. *klūikis*) : *pūikū* „puikių“ (plg. *pūikr*) ; *skēistūōs* „skiestōs“ (plg. *skēistr*) : *kēistūōs* „keistōs ← keisti“ (plg. *kēistr*) ;

2) prieš trumpą galūnę ar skiemenį: *klōikelēs* „kluikelės“ (plg. *klōikr*) : *pōikesnē* „puikesni“ (plg. *pōikr*) ; *pōudelūs* „puodelius“ (plg. *pōuts*) : *kōudelūs* „kuodelius“ (plg. *kōuts*) ; *skēistā* „skiesta“ (plg. *skēistr*) : *kēistā* „keista ← keisti“ (plg. *kēistr*) .

Taip pat analizuoti dvibalsiai prieškirtiniuose (nekirčiuotuose) „akūtinuose“ ir „cirkumfleksiniuose“ skiemenyse. Tirtos šios formos: *keikēis* „keikėjas“ (plg. *kēikr*) , *klōikelē* „kluikeliai“ (plg. *klōikr*) , *klūikielēs* „kluikelis, kvailėlis“ (plg. *klūikēs*) , *pōudēl* „puodeliai“ (plg. *pōuds*) , *taukāms* „taukams“ (plg. *tāuko*) ; *keitē* „keitė“ (plg. *kēitr*) , *ktījēs* „keitiesi“ (plg. *kījēs*) , *kōudēl* „kuodeliai“ (plg. *kōuds*) , *peikē* „peikei“ , *peikēs* „peikėjas“ (plg. *pēikr*) , *poikē* (vns. naud.) „puikiai“ (plg. *pōikr*) , *puikī-be* „puikybė“ (plg. *pūikr*) , *taisā* „taisai“ (plg. *tāisr*) .

³¹ Du pastarieji dvibalsiai retesni, nes būna tik prieš AP balsius (pvz., *skījsr* : *kījsr*) .

Atskirai įrašyti ir išanalizuoti jaustukai, sudaromi izoliuotų dvibalsių: *áu, éi, éi, ói, óu, úi, ái, ėi*; ir ištiktukai: *kálúti, tabaláti, valėti*.

Įdomumo dėlei buvo patyrinėti ir „ilgieji“ dvibalsiai bei trigarsiai šiuose žodžiuose: *(be)gĩγ̃ys* „(be)gyvas“, *dĩγ̃ys* „dyvas, stebuklas“, *kr̃eγ̃ys* „kreivas“, *t̃eγ̃ys* „tėvas, laibas“, *d̃teγ̃* „dėvi“, *st̃oγ̃* „stovi“.

4.1.4. Mišrieji dvigarsiai – *a, e + l, r*³² – tirti šiose formose (su pagrindiniu ir šalutiniu kirčiu):

1) dvigarsiai su sonantu *l*: *kálts* „káltas“, *t̃éls* „tiltas“; *kálts* „káltas“, *š̃éls* „šiltas“; *kálta* „káltą“, *t̃élt̃a* „tilto“; *(ne)kálta* „nekalta“, *š̃élt̃a* „šilta“; *báld̃as* „baldais“, *š̃éld̃e* „šildei“; *báld̃as* „baldais“, *š̃élk̃e* „silkei“; *káz̃éls* „kazilas“, *párkálts* „pérkaltas“; *nékálts* „nekalts“, *úz̃éls* (būs. l. 3 a.) „užils“;

2) dvigarsiai su sonantu *r*: *d̃ērb* „dirba“, *k̃ārk* (liep. n. 2 a.) „kárk“; *b̃ērb* „birbia“, *k̃ārk* „karkia“; *(ne)d̃ērb̃s* „nedirbęs“, *k̃ārt̃s* „kartys“; *b̃ērb̃s* „birbęs“, *k̃ārt̃s* „karčios“; *d̃ērb̃ò* „dirbu“; *b̃ērb̃ò* „birbiu“; *d̃ērb̃ām* „dirbame“, *k̃ārt̃e* (vns. naud.) „kárčiai“, *k̃ārt̃ēis* (bendr.) „kártis“; *b̃ērb̃ām* „birbiame“, *k̃ārt̃as* „kartaais“; *gāt̃ārs* „gataras, lentpjūvė“, *nékārk* „nėkarkia“, *pāb̃ērb* „pabirbia“, *pākārk* „pākarkia“; *nékārk* „nekar̃k“, *pākārk* „pakãrk“, *pāb̃ērb̃s* „pabirbs“, *pāt̃ārs* „patars“.

Dvigarsiai tirti ir skiemenyse, turinčiuose atitrauktinį kirtį. Jie analizuoti šiose porose: *káltuōs* <*ṽeñēis*> „kaltos (viniės)“, *p̃élk̃uōs* „pilkos“ (plg. *kálts*, *p̃éls*): *káltuōs* <*m̃erg̃uōs*> „kaltos“, *š̃élt̃uōs* „šiltos“ (plg. *kálts*, *š̃élt̃s*); *d̃ērb̃òs* „dirbaš“, *k̃ārt̃ū* „kartų“ (plg. *k̃ār*, *d̃ērb̃*): *b̃ērb̃òs* „birbiaš“, *k̃ārt̃e* „karčiai“, *k̃ārt̃ū* „kortų“ (plg. *b̃ērb̃rs*, *k̃ārt̃òs*, *k̃ārt̃ās*); *k̃ārt̃el̃e* „kartelė“: *k̃ārt̃el̃e* „kortelė“; taip pat *p̃élk̃ā* „pilkā“, *k̃ālt̃ā* <*ṽeñēs*> „kaltā (vinis)“ (plg. *p̃éls*, *kálts*): *k̃ālt̃ā* <*m̃erg̃ā*> „kaltā“, *š̃élt̃ā* „šiltā“ (plg. *kálts*, *š̃élt̃s*).

Nekirčiuotuose skiemenyse: *káltuōsrs* <*ṽeñēis*> „kaltosios“, *p̃élk̃e.snr* „pilkesnė“: *káltuōsrs* <*m̃erg̃uōs*> „kaltosios“, *š̃élt̃e.snr* „šiltesnė“; *b̃ērb̃ēms* „birbimas“. Parenkant pozicijas, remtasi Mažeikių tarmės prozodijos tyrimais (Girdenis, 1967a, 72–103)³³.

4.2. Su tiriamaisiais žodžiais sudaryti trumpi panašaus ritmo sakiniai, kuriuose tie žodžiai dažniausiai buvo priešpaskutinėje pozicijoje, pvz.: *tuōs m̃es̃uōs ɔns̃ k̃ ɔ̃ s̃ tāt̃ā*, *tus ṽā k̃ūs ɔns̃ p̃ ẽ i k̃ tāt̃ā*, *t̃eñ i r̃ t̃uōks t̃ ē l̃ t̃ s̃ tāt̃ā*, *t̃e l̃ ṽāk̃ā č̃e b̃ i e k̃ s̃ tāt̃ā*; jaustukai užėmė pradinę padėtį, pvz.: *è k̃ā p̃ nepas̃ i sek̃!* *ū k̃uōks š̃ált̃is! ēi ak̃š̃ēn š̃ēn!*

Sakiniai buvo surašyti atsitiktine tvarka.

4.3. Eksperimente dalyvavo dvi diktorių grupės: keturi vyresniosios kartos atstovai (dvi moterys ir du vyrai), gimę 1908–1925 m., gyvenantys Sedoje ir Domėnų bei Paežerės kaimuose; jaunajai kartai atstovavo keturi Sedos vidurinės mokyklos mokiniai bei absolventai – trys mergaitės (g. 1964, 1972, 1979 m.) ir vienas berniukas (g. 1972 m.). Trys iš jų nuolat gyvena Sedoje, viena – Paežerės kaime. Visi informantai puikiai moka savo gimtąją tarmę ir visada ją vartoja. Nė vienas iš jų panašiam eksperimente nėra dalyvavęs.

³² Dvigarsiai su AP balsiais retesni ir atsiranda tik esant regresyvinei balsių asimiliacijai (plg. 4.1.3, išn. 2), todėl jie bus aptariami tik epizodiškai. Tirti šie žodžiai: *d̃lrps̃* „dirbsi“: *b̃lrps̃* „birbsi“, *d̃rbl̃* „dirbi“: *b̃rbl̃* „birbi“.

³³ Parenkant pozicijas remtasi Mažeikių tarmės prozodijos tyrimais (Girdenis, 1967a, 72–103).

4.4. Įrašai daryti uždaroje patalpoje portatyviniu magnetofonu „Elektronika–302“ (juostos greitis – 4,75 cm/s). Naudotasi elektretiniu mikrofonu MKE–100. Įrašymo lygis kiekvienam diktoriui buvo nustatytas vieną kartą pagal teksto pradžios sakinį ir skaitymo metu nekeičiamas.

Darant įrašus, diktorė, kilusi iš Sedos, raiškiai paskaitydavo kiekvieną sakinį, o informantas jį laisvai, kuo neutralėsnė intonacija ir įprastiniu šnekamosios kalbos tempu, logiškai akcentuodamas tiriamąjį žodį, pakartodavo; blogai išstartas sakinyss buvo sakomas iš naujo. Toks įrašymo būdas leido dirbti ir su tais senesnio amžiaus žmonėmis, kuriems natūraliai skaityti nelengva, ypač tarminius tekstus.

4.5.1. Paskui iš magnetofono juostos buvo iškarpyti tiriamieji žodžiai ir skaitymo tvarka sumontuoti į atskirą juostą. Vilniaus universiteto Eksperimentinės fonetikos laboratorijoje elektroniniu 5 kanalų oscilografu CI–33 (juostos greitis – 266 mm/s) nufilmuotos 2632 oscilogramos. Iš jų matuota tiriamųjų (balsių, dvibalsių, dvigarsių) segmentų trukmė (milisekundėmis = *ms*), vidutinio intensyvumo (decibelais = *dB*) ir pagrindinio tono (pustoniais = *ht*) kitimas. Šie požymiai nagrinėti šiose pozicijose:

1. Pagrindinio kirčio priegaidės:

- a) vienskiemenėse formose (*kėš, grėš, tėš*) – trumpinama /'–#/,
- b) prieš redukuotą trumpą galūnę (*tá.kə, dā.kə, vā.kə*) – /'–./,
- c) prieš ilgą skiemenį, turintį šalutinį kirtį (*atskėisēm, pakėisēm*) – /'–˘/,
- d) prieš trumpą, turinčią šalutinį kirtį galūnę (*kėiki, pėiki*) – /'–./,
- e) izoliuotoje pozicijoje (jaustukuose) – /#–#/.

2. Šalutinio (galinio) kirčio priegaidės (*nėkārķ, nēkārķ*) – /' ˘–#/.

3. Atitrauktinio kirčio priegaidės:

- a) prieš trumpą kirčiuotą galūnę (*pēlkā, šēltā*) – /'–˘/,
- b) prieš ilgą galūnę (*dėrbōš, bėrbōš*) – /'–./.

4. Nekirčiuotuose skiemenyse (*keikles, peikles*).

5. „Netradicinės“ priegaidės (*valēi, tabalāi, kalūi*).

Kaip minėta, balsiai ir dvibalsiai poruoti pagal pakilimą, o mišrieji dvigarsiai – pagal antrąjį sandą Parenkant pozicijas, remtasi kaip sakyta 33 išn., Mažeikių tarmės prozodijos tyrimais (Girdenis, 1967a, 72–103)³⁴.

4.5.2. Pirminiams matavimams naudotasi mikrofilmų skaitomuoju aparatu „PENTAKTA L 100“ su objektyvu, didinančiu vaizdą 18 kartų.

Nustatinėjant garsinių segmentų ribas, laikytasi L. Bondarkos (1965) ir L. Zlatoustovos (1968) teikiamos metodikos, žinoma, neišvengta ir intuityvių sprendimų (žr. Kosienė, 1982, 62; plg. Tekorius, 1972, 127; 1975, 223). Kadangi dažniausiai tiriamieji garsai buvo tarp dusliųjų ar bent tarp trankiųjų priebalsių, ribas nebuvo labai sunku nustatyti. Abejotinais atvejais vadovautasi L. Bondarka (1965, 25): pasirinkta ta riba, kur išnykta atitinkamam balsiui būdingas oscilogramos piešinys. Taip matuota daugelio balsinių (bei dvibalsinių) segmentų ir sonantų pabaiga. Kadangi dvibalsius ir mišriuosius dvigarsius suskaidyti gana sunku ir ribą tarp dėmenų pagal oscilogramos vaizdo kitimą galima

³⁴ Parenkant pozicijas, remtasi Mažeikių tarmės prozodijos tyrimais (Girdenis, 1967a, 72–103).

nustatyti tik apytiksliai (Pakerys, 1982, 35), matuota visa jų trukmė. Be to, jau anksčiau įsitikinta, jog viso dvibalsio trukmė tarėje yra daug patikimesnis priegaidžių indikatorių negu pirmojo sando trukmė (Girdenis, 1974, 182).

4.5.3. Intensyvumas matuotas pagal kiekvieno virpesio, atitinkančio pagrindinį toną, dvigubos amplitudės aukštį, t. y. matuota kiekvienos amplitudės teigiamosios ir neigiamosios dalies absoliučių reikšmių suma (mm); pagrindinio tono aukštis skaičiuotas pagal laiko tarpą, per kurį pasikartoja 3 moterų ir 2 vyrų kvaziperiodai³⁵; žinoma, segmente gale kartais tekdavo matuoti ir 1 periodą.

4.6.1. Visi tolesni skaičiavimai atlikti elektronine skaičiuojamąja mašina EC-1060.02 pagal A. Girdenio sudarytą programą EGLE (programavimo kalba PL/1). ESM pirmiausia linijinius matavimus (mm) vertė atitinkamais trukmės (ms), pagrindinio dažnio (Hz) ir intensyvumo (dB) vienetais, vėliau dažnio duomenis „perdirbo“ į santykinius pustonius (ht), intensyvumo duomenis – į decibelus (dB). Santykiniai vienetai skaičiuoti atitinkamų individualių realizacijų maksimalaus dažnio ir intensyvumo vidurkių atžvilgiu.

Toliau rezultatai apdoroti matematinės statistikos metodais³⁶. Visu prozodinių požymių buvo skaičiuotas aritmetinis vidurkis ($\bar{x}$), standartinis nuokrypis (s), variacijos koeficientas (ν), 95% pasiskilijamasis intervalas ($\div$). Vidurkių skirtumas statistinis reikšmingumas įvertintas Stjūdento kriterijumi pagal formulę:

$$|t_p| = |\bar{x} - \bar{y}| / \{[(\Sigma(x_i - \bar{x})^2 + \Sigma(y_j - \bar{y})^2)/(n_x + n_y - 2)] \cdot [(n_x + n_y)/n_x n_y]\}^{1/2} > t_\alpha$$

(Urbach, 1964, 156, 4.14 formulė), kur $\bar{x}$ ir $\bar{y}$ – lyginamųjų reiškinių vidurkiai, x_i, y_j ($i = 1, 2, \dots, n$) – konkrečios lyginamosios variantės; kai $|t_p|$ reikšmė gaunama didesnė už t_α , randamą specialiose lentelėse (Kruopis, 1977, 318, 5 lent.) pagal laisvės laipsnių skaičių $f = n_x + n_y - 2$, vidurkių skirtumai statistiškai reikšmingi.

Rezultatų reikšmingumas buvo tikrinamas ir u kriterijumi pagal formulę:

$$u = |\varphi_1 - \varphi_2| \cdot [n_1 n_2 / (n_1 + n_2)]^{1/2} > u_\alpha$$

(Urbach, 1964, 1167, 4.26 formulė), kur n_1 – pirmosios, n_2 – antrosios imties variančių skaičius; φ_1, φ_2 reikšmės skaičiuojamos pagal lygybę $\varphi = 2 \arcsin p^{1/2}$; lyginamų rezultatų skirtumas reikšmingas, kai $u > u_\alpha$, t. y., kai u yra didesnis už u kriterijaus kritinę reikšmę, kuri 95% tikimybei (u_{05}) lygi 1,96. Tas skirtumas būtų nereikšmingas, jei gautume $u < u_{05} = 1,96$.

Pasinaudota ir Fišerio kriterijumi, skaičiuojamu pagal formulę:

$$F = s_1^2 / s_2^2 > F_\alpha$$

(Urbach, 1964, 164, 4.22 formulė), kur s_1^2 – didesnė dispersija, s_2^2 – mažesnė lyginamųjų reiškinių dispersija, F_α – kritinės šio kriterijaus 95% arba 99% reikšmės, randamos lentelėje (žr. Urbach, 1964, 14 lent.).

³⁵ Plačiau apie pagrindinio tono matavimo ir skaičiavimo metodus žr.: (Girdenis, 1974; Ceplitis, 1974).

³⁶ Šia metodika naudojamasi daugelyje liuanistinių darbų (Pakerys etc., 1970; Pakerys, 1982; Girdenis, 1974; Girdenis, Pupkis, 1974; Kačiuškiėnė, 1985; Kosienė, 198).

4.6.2. Šiais statistiniais kriterijais įvertinta vidutinė tiriamųjų garsų trukmė (ms), jų vidutinis intensyvumas (dB) ir pagrindinis tonas (ht) bei įvairūs kiti intensyvumo ir tono požymiai: vidutinis pirmosios ir antrosios garso dalies intensyvumas (dB) arba tonas (ht)³⁷, intensyvumo arba tono skirtumas tarp pirmos ir antros garso dalies, atstumas nuo garso pradžios iki intensyvumo ar tono aukščiausio (ir žemiausio) taško (%)³⁸, intensyvumo (dB) arba tono (ht) kilimo (ir kritimo) diapazonas, intensyvumo (dB/s) arba tono (ht/s) kilimo (ir kritimo) staigumas, bendras intensyvumo (dB) arba tono (ht) diapazonas.

Dar skaičiuotas intensyvumo (dB) arba tono (ht) pradinis minimumas, taip pat intensyvumo (dB) arba tono (ht) maksimumas bei minimumas, atstumas nuo garso pradžios iki minimumo (%) ir atstumas nuo intensyvumo ar tono viršūnės iki minimumo (%)³⁹.

Mašina taip pat nustatė pagrindinio tono ir intensyvumo, pagrindinio tono ir trukmės, intensyvumo ir trukmės koreliacijos koeficientus. Mašinogramose buvo išspausdintos ir apibendrintos intensyvumo bei pagrindinio tono kreivės ir vidutinės kiekvieno taško (grafikuose buvo 8 taškai) reikšmės su atitinkamais statistiniais parametrais.

Įvairių skirtingų prozodinių reiškinų santykio reikšmingumas vertintas ir koreliacijos koeficientu (r); jo reikšmingumui nustatyti skaičiuota vadinamoji Fišerio transformacija (z).

5. Balsiai

5.1. Trukmė

5.1.1. Ilgųjų balsių sudaromi skiemenys gali turėti vieną iš dviejų priegaidžių – akūtą („ˊ“ arba „ˋ“) arba cirkumfleksą („ˆ“, „˜“), kurios realizuojamos pagrindinio (pvz.: *gr̂p̂s* : *gr̂p̂ˊs*, *dá k̂t̂u* : *vā k̂t̂u*) ir šalutinio (galinio) kirčio (pvz., *pl̂p̂s* : *sl̂p̂s*) skiemenyse (žr. 3 skyr. 3.1.3).

5.1.1.1. Palyginę ilgųjų balsių trukmę jaunųjų ir senųjų tarmės atstovų kalboje, matome, kad mažiausiai skiriasi cirkumfleksiniai balsiai: vos vienu atveju skirtumo tikimybė siekia 86% (plg. *vā <k̂t̂u>* / [ˊ - ˊ] tipo formose: $\bar{x}_j = 212,4$ ms > $\bar{x}_s = 175,4$ ms). Šiaip JK visus ilguosius cirkumfleksinius balsius dažniau taria trumpesnius (žr. 1 lent.)⁴⁰.

---

³⁷ Pirmos ir antros garso dalies intensyvumą (ir toną) pagal programą skaičiavo ESM, todėl dvibalsių ir mišriųjų dvigarsių „dėmenys“ čia skiriami kiek sąlygiškai: jie matuojant dvigarsiai, kaip ir balsiai, tiesiog perkirsti į dvi lygias dalis (žr. 4.5.2).

³⁸ Iš pradžii skaičiuotas absoliutus atstumas nuo pradžios iki aukščiausio (ar žemiausio) taško, o pasukio atstumo santykis su visa garso trukme.

³⁹ Kai kuriems apskaičiuotiems požymiams sunku formuluoti aiškiai interpretaciją, todėl jie nenagrinėjami.

⁴⁰ Trumpesnius balsius JK taria ir antrinėse cirkumfleksinėse galūnėse (pvz., *<k̂t̂>p̂s*: $\bar{x}_j = 151,2$ ms < $\bar{x}_s = 174,3$ ms).

1 lentelė

Akūtinųjų ir cirkumfleksinių balsių vidutinė trukmė (ms)⁴¹

Padėtis	Pavyzdys	Karta	$\bar{t} \pm s$	+ (95%)	$t \neq t_{\alpha}$	P (%)
[‘- #]	p̄s	J	171,6 ± 36,3	141,2 + 202,0	1,99 < 2,14	93,4
		S	134,5 ± 38,1	102,7 + 66,4		
	p̄s	J	228,4 ± 35,5	198,7 + 258,0	0,32 < 2,14	24,3
		S	237,0 ± 68,7	179,5 + 294,4		
[‘- -]	gr̄s[iv]	J	238,7 ± 32,3	187,3 + 290,0	1,21 < 2,45	72,8
		S	196,0 ± 62,7	96,2 + 295,8		
	gr̄s̄[iv]	J	278,5 ± 44,7	241,1 + 315,9	0,42 < 2,14	31,8
		S	267,9 ± 56,2	220,9 + 314,9		
[‘- =]	[ne]gr̄[sem]	J	177,9 ± 21,8	163,7 + 191,4	0,88 < 2,07	60,9
		S	166,5 ± 38,0	142,3 + 190,6		
	[ne]gr̄[sem]	J	203,1 ± 15,2	193,5 + 212,8	0,12 < 2,07	9,7
		S	205,0 ± 50,4	173,0 + 237,0		
[“- #]	[kr̄]p̄s	J	144,9 ± 12,1	133,7 + 156,0	2,57 > 2,16	97,7
		S	123,0 ± 19,4	106,8 + 139,2		
	[s̄]k̄s	J	159,1 ± 33,4	131,2 + 187,0	0,33 < 2,14	25,4
		S	166,6 ± 54,3	121,2 + 211,9		

Abiejų kartų balsių trukmė priklauso nuo padėties. Cirkumfleksiniai balsiai būna ilgiausi prieš trumpą redukuotą galūnę (*vā* < *k̄* > / [‘-]), kiek trumpesni – viensiemeniuose žodžiuose (*vā* *ks* / [‘-#]). Gerokai trumpesni balsiai tariami prieš ilgą galinį skiemenį (*vā* < *k̄* > / [‘- =]) (plg. Girdešis, 1974, 172). Patys trumpiausi esti pokirtinių galinių skiemenų balsiai (< *t̄* > *k̄* > / [‘-#]). Taigi šiose padėtyse su trumpiausiu balsiu cirkumfleksas santykinai maždaug taip: senųjų – 1: 3,2; 1: 2,8; 1: 2,3; 1: 2,1, jaunųjų – 1: 3,2; 1: 2,7; 1: 2,6; 1: 2,2⁴².

Epizodiškai analizuota balsių trukmė skiemenyse prieš trumpą galūnę, turinčią šalutinį kirtį (*vā* < *k̄* > / [‘-]). Čia JK visais atvejais linkusi tarti ilgesnius balsius negu

⁴¹ Lentelėse pateikiamas aritmetinis vidurkis ($\bar{t}$), standartinis nuokrypis (s), 95% pasikliaujamasis intervalas (+). Vidurkių skirtumų reikšmingumas įvertinamas Stjudento kriterijumi (t) ir tikimybės procentu (P).

⁴² Pirmiausia buvo apskaičiuotas įvairių padėčių cirkumfleksas (taip pat ir akūto) trukmės santykis su trumpiausiu atitinkamo pakilimo balsiu (trumpiausi balsiai buvo pokirtinėje padėtyje [‘-#]), išskyrus senųjų informantų ŽP balsius, kur buvo imtas kitos padėties trumpiausias balsis, žr. 4 lent., o paskui – santykis, bendras visiems balsiams.

SK (plg. $ki < \tilde{s}i\tilde{u}s > - \bar{x}_1 = 232,6 \text{ ms} > \bar{x}_2 = 216,0 \text{ ms}$, $v\tilde{a} < k\tilde{u}s > - \bar{x}_1 = 240,6 \text{ ms} > \bar{x}_2 = 223,0 \text{ ms}$ ir kt.). Nors skirtumai ir nėra labai dideli, bet, matyt, SK kalboje ryškesnis yra šalutinis kirtis, prieš kurį balsiai savaime turi būti trumpesni (plg. Girdenis, 1968, 141). Tai gerai matyti palyginus šalutinį kirtį turinčias ir jo neturinčias formas (pvz., $dr\tilde{o} < s\tilde{e} >$ (1): $dr\tilde{o} < sr >$ (2), plg. SK $-\bar{x}_1 = 242,0 \text{ ms} < \bar{x}_2 = 325,5 \text{ ms}$, JK $-\bar{x}_1 = 309,4 \text{ ms} > \bar{x}_2 = 279,0 \text{ ms}$). Be to, matyt, JK linksta tapatinti senovinį ir atitruktinį kirtį.

SK cirkumfleksiniai balsiai skiemenyse prieš trumpą galūnę, turinčią šalutinį kirtį [‘-], apskritai trumpesni už atitinkamus balsius pozicijose [‘-] ir [‘-#]. Šių trijų pozicijų balsių trukmė JK kalboje gana panaši.

Apskritai galima tvirtinti, kad cirkumfleksinius balsius visose pozicijose abiejų kartu atstovai taria maždaug vienodos trukmės. Kartais reikšmingai skiriasi tik ŽP ir VP balsių dispersijos: $v\tilde{a} < k\tilde{u}s$ tipo formose Fišerio kriterijus $F_2 = 6,71 > F_{05} = 3,79$, $v\tilde{a} < k\tilde{e} > - F_2 = 9,23 > F_{01} = 7,00$, $< ne > i\tilde{e} < s\tilde{e}m > - F_v = 11,01 > F_{01} = 4,47$, $< ne > i\tilde{e} < s - F_v = 5,50 > F_{05} = 3,79$. Didesnę dispersiją visais atvejais rodo vyresniosios kartos balsiai, o tai rodytų lyg ir netvirtą, svyruojamą realizaciją.

Cirkumfleksas ryškiau skiriasi tik izoliuotose pozicijose: jaustukuose ($\tilde{a}, \tilde{o}, \tilde{u} / \{ \# - \# \}$) visus balsius senieji informantai taria žymiai ilgesniais negu jaunieji – skirtumo tikimybė didesnė negu 85% (žr. 2 lent.), plg. ŽP balsių trukmę: $\bar{x}_2 = 407,4 \text{ ms} > \bar{x}_1 = 350,1 \text{ ms}$, VP: $\bar{x}_2 = 359,6 \text{ ms} > \bar{x}_1 = 288,7 \text{ ms}$, AP: $\bar{x}_2 = 362,8 \text{ ms} > \bar{x}_1 = 275,1 \text{ ms}$. Matome, kad trukmė dėsningai priklauso nuo balsių kokybės (t.y. pakilimo); visi jie ilgesni už

2 lentelė
Izoliuotų balsių (jaustukų) trukmė (ms)

Jaustukai	Karta	$\bar{x} \pm s$	+ (95%)	$t \neq t_{05}$	P (%)
ą, ę	J	220,0 ± 78,8	154,1 + 285,9	0,28 < 2,14	21,9
	S	209,2 ± 72,6	148,5 + 269,9		
	J	350,1 ± 86,3	278,0 + 22,2	1,57 < 2,14	86,2
	S	407,4 ± 56,1	360,5 + 454,3		
ą, ę	J	231,3 ± 98,0	149,4 + 313,3	2,27 < 2,14	96,0
	S	150,5 ± 23,7	130,6 + 170,3		
	J	288,7 ± 142,9	178,1 + 399,3	1,74 < 2,13	89,9
	S	395,6 ± 102,5	309,9 + 481,3		
ų, į	J	132,2 ± 27,9	108,8 + 155,5	0,86 < 2,14	59,4
	S	160,6 ± 89,8	85,5 + 235,7		
	J	275,1 ± 59,1	255,8 + 324,5	1,53 < 2,14	85,1
	S	362,8 ± 151,2	236,4 + 489,2		

atitinkamus cirkumfleksinius balsius, vartojamus normaliuose žodžiuose. Tai, suprantama, lemia ryški ekspresinė intonacija.

5.1.1.2. A k ū t i n i ū balsių tyrimo rezultatai įdomesni. Jaunųjų informantų kalboje (žr. 1 lent.) akūtas visada ilgesnis negu senųjų, artimesnis cirkumfleksui. Ypač reikšmingi skirtumai pokirtiniame galiniame skiemenyje – plg. AP balsių trukmė – $\langle krà \rangle p\acute{i}s / [ʰ\text{--}\#]$: $\bar{x}_j = 144,9 \text{ ms} > \bar{x}_s = 123,0 \text{ ms}$, jų pasikliaujamieji intervalai: $133,7 + 156,0 \text{ ms}$ ir $106,8 + 139,2 \text{ ms}$, o $t > t_{05} = 2,16$ ($P = 97,7\%$). Aptariamoje pozicijoje jaunesni informantai ilgesnius taria ir VP bei ŽP balsius.

Kitais atvejais trukmės skirtumas nėra toks reikšmingas ($t < t_{05}$). Kartais skiriasi tik kai kuriose pozicijose VP ir AP balsių dispersijos: $\langle ne \rangle gr\acute{e} \langle s\acute{e}m \rangle$ tipo formose – $F_v = 3,04 > F_{05} = 2,82$, $\langle ne \rangle t\acute{e}s - F_v = 4,41 > F_{05} = 3,79$, $\langle sa \rangle k\acute{i} \langle \text{--}s \rangle - F = 5,59 > F_{05} = 3,79$ ir kt. Čia didesnę dispersiją taip pat rodo vyresniosios kartos balsiai (plg. 5.1.1.1).

Visų informantų akūtinųjų balsių trukmė nuo pozicijos priklauso taip kaip ir cirkumfleksinių: ilgiausias akūtas yra prieš trumpą redukuotą galūnę, trumpiausias – pokirtiniame galiniame skiemenyje. Taigi įvairiose pozicijose su trumpiausiu balsiu akūtas santykiauja maždaug taip (žr. 2 išn.): senųjų – 1: 2,3; 1: 2,0; 1: 2,0; 1: 1,8, jaunųjų – 1: 2,7; 1: 2,4; 1: 2,0; 1: 1,9.

Skiemenyse prieš trumpą galūnę, turinčią šalutinį kirtį (pvz., $d\acute{a}k \langle t\acute{u}s \rangle / [ʰ\text{--}\_]$), JK linkusi tarti trumpesnius balsius negu SK (plg. $\bar{x}_j = 193,0 \pm 53,5 \text{ ms} < \bar{x}_s = 219,5 \pm 58,8 \text{ ms}$). Tai lyg ir prieštarautų analogiškos pozicijos cirkumfleksinių balsių kiekiui bei (plg. 5.1.1.1) ir tam, kad JK apskritai ilgina akūtą. Čia, matyt, akūtas gali būti suvokiamas ne kaip ryški laužtinė priegaidė, o kaip jo pagrindinis alotonas (plg. Girdenis, Rosinas, 1974, 198), kuriam būdinga lūžio nebuvimas ir mažesnė trukmė. Toks akūtas tariamas ir prieš ilgą galinį skiemenį, turintį šalutinį kirtį [$\text{--} \_$] (plg. Girdenis, 1968, 141).

SK prieš trumpą galūnę su šalutiniu kirtiu [$\text{--} \_$] dar taria laužtinę priegaidę: balsių trukmė čia labai artima balsių, esančių žodžių gale [$\text{--}\#$] ir betarpiškai prieš trumpą galūnę [$\text{--} \_$], trukmei.

5.1.1.3. Tarmėje visais atvejais a k ū t i n i a i balsiai trumpesni už c i r k u m f l e k s i n i u s (plg. jų vidutinės trukmės santykį: senųjų – 1: 1,3, jaunųjų – 1: 1,2) – vadinas, trukmė yra neabejotinas šiaurės žemaičių priegaidžių indikatorius (plg. Girdenis, 1974, 172)⁴³.

Jaunosios kartos kalboje cirkumfleksiniai ŽP balsiai vidutiniškai 20–30 ms ilgesni už akūtinus, VP – 30–40 ms, AP – 40–70 ms, senosios kartos – ŽP balsiai – 30–50 ms, VP – 40–70 ms, AP – 40–80 ms. Vadinas, trukmė labiausiai skiriasi AP akūtiniai ir cirkumfleksiniai balsiai (žr. 3 lent.). Jaunųjų kalboje AP cirkumfleksiniai balsiai vidutiniškai 1,3 karto ilgesni už atitinkamus akūtinus, senųjų – 1,4 karto. Mažiausiai skiriasi

⁴³ Panašūs ilgųjų balsių trukmės tyrimo rezultatai yra ir bendrinėje lietuvių kalboje (plg. Pakerys et., 1970) bei kitose tarmėse (plg. Girdenis, Pupkis, 1974, 110; Kosienė, 1982, 64). Rytų aukštaičių panevėžiškų tarmėje ilgesni, atrodo, yra akūtiniai balsiai (plg. Kaciūskienė, 1985, 13).

ŽP akūtiniai ir cirkumfleksiniai balsiai (plg. jų vidutinės trukmės santykį: JK ir SK jis lygus – 1: 1,1; atskirose pozicijose jis labiau skiriasi, žr. 3 lent.)⁴⁴.

3 lentelė

Akūtinių ir cirkumfleksinių balsių vidutinės trukmės santykiai

Karta	Balsiai ir priegaidės	P o z i c i j a				Vidutinis trukmės santykis
		['- #]	['- ʷ]	['- ʹ]	[' ⁿ - #]	
Jaunoji	AP balsiai [ɛ]: [ɛ̃]	1: 1,3	1: 1,3	1: 1,4	1: 1,1	1: 1,3
	VP balsiai [ɛ]: [ɛ̃]	1: 1,2	1: 1,2	1: 1,2	1: 1,2	1: 1,2
	ŽP balsiai [ɛ]: [ɛ̃]	1: 1,1	1: 1,2	1: 1,1	1: 1,1	1: 1,1
	Vidutinis trukmės santykis [ɛ]: [ɛ̃]	1: 1,2	1: 1,2	1: 1,2	1: 1,1	1: 1,2
Senoji	AP balsiai [ɛ]: [ɛ̃]	1: 1,8	1: 1,4	1: 1,3	1: 1,4	1: 1,4
	VP balsiai [ɛ]: [ɛ̃]	1: 1,4	1: 1,4	1: 1,2	1: 1,2	1: 1,3
	ŽP balsiai [ɛ]: [ɛ̃]	1: 1,2	1: 1,3	1: 1,1	1: 1,1	1: 1,1
	Vidutinis trukmės santykis [ɛ]: [ɛ̃]	1: 1,4	1: 1,3	1: 1,2	1: 1,2	1: 1,3

Vidutinis trukmės santykis patvirtina ir tai, kad jaunųjų kalboje akūtiniai balsiai mažiau skiriasi nuo cirkumfleksinių negu senųjų. Vadinas, jaunųjų informantų akūtas bent jau trukmės atžvilgiu artėja prie cirkumflekso.

5.1.1.4. Balsių trukmė priklauso ir nuo jų k o k y b ė s. Tai ypač aiškiai rodo JK tyrimo rezultatai. Ilgiausi yra akūtiniai atvirieji ŽP balsiai, trumpiausi – uždarieji AP balsiai: jie išsidėstytę taip $\acute{a} = \acute{e} > \acute{o} = \acute{é} > \acute{ú} = \acute{i}$. Cirkumfleksinių balsių savaiminė trukmė išsidėstytę kiek kitaip: $\tilde{o} = \tilde{é} > \tilde{a} = \tilde{e} > \tilde{u} = \tilde{i}$. SK balsių tyrimo rezultatai netokie nuoseklūs, ir juos sunkiau apibendrinti.

5.1.2. Tr u m p ū j ų kirčiuotų balsių (pvz.: *tris* / ['-#], *ki* <*š*i> / ['- ʹ], <*ne*> *ki* <*š*i> / ['- ʹ], <*a*> *kis* / ['ⁿ-#]) trukmės tyrimo rezultatai šiek tiek prieštaringi. Vis dėlto galima pastebėti, kad jaunieji informantai juos dažniau taria kiek t r u m p e s n i u s negu senieji (žr. 4 lent.).

JK kalboje aiškiai pastebimas kiekybės priklausymas nuo p o z i c i j o s: ilgiausi balsiai tariami viensikiemenėse formose ['-#], kiek trumpesni prieš trumpą galūnę, turinčią šalutinį kirtį ['- ʹ], trumpiausi – pokirtiniuose galiniuose sikiemenyse / ['ⁿ-#] (žr. 4 lent.). Ilgiausi iš jų yra ž e m u t i n i o ir v i d u t i n i o pakilimo balsiai, trumpiausi – a u k š t u t i n i o pakilimo. Taigi JK atvirieji (kompaktiniai) balsiai pasižymi didesne fizine tarimo trukme negu uždarieji (difuziniai) (plg. Pakerys etc., 1970, 48; Pakerys, 1982, 46).

⁴⁴ Šie trukmės santykiai šiek tiek nesutampa su skelbtaisiais spaudoje (žr. Remenytė, 1990, 66), nes čia jie pateikiami, remiantis didesniu tiriamųjų žodžių skaičiumi.

4 lentelė

Kirčiuotų trumpųjų balsių trukmė (ms)

Balsiai	Pozicija, pavyzdys	Karta	$\bar{x} \pm s$	$\div$ (95%)	$t \neq t_{\alpha}$	P (%)
ŽP	[-#] <i>tàks</i>	J	103,3 ± 26,1	81,5 + 125,1	0,64 < 2,14	46,9
		S	113,5 ± 36,5	82,9 + 144,0		
	[- ÷] <i>ia < kias ></i>	J	97,1 ± 10,7	80,0 + 114,1	0,47 < 2,45	34,2
		S	91,8 ± 19,9	60,2 + 123,4		
	[- ÷] <i>smà < kəu ></i>	J	95,3 ± 16,1	81,8 + 108,7	1,48 < 2,14	84,0
		S	108,8 ± 20,0	92,0 + 125,5		
	[ⁿ -#] <i>pà < kàs ></i>	J	93,0 ± 14,3	81,0 + 104,9	0,27 < 2,14	20,8
		S	96,1 ± 29,3	71,6 + 120,6		
VP	[-#] <i>kèš</i>	J	157,7 ± 31,3	74,3 + 241,1	1,45 < 2,07	83,9
		S	101,7 ± 26,4	84,9 + 118,4		
	[- ÷] <i>kə < šəp ></i>	J	97,4 ± 7,6	85,3 + 109,6	0,16 < 2,49	12,0
		S	99,6 ± 26,2	58,0 + 141,2		
	[- ÷] < lš > <i>rə < šəm ></i>	J	92,5 ± 22,7	78,1 + 106,9	0,49 < 2,07	37,4
		S	88,5 ± 16,2	78,2 + 98,8		
	[ⁿ -#] < nē > <i>rėš</i>	J	80,1 ± 11,3	70,7 + 89,5	0,26 < 2,14	19,8
		S	81,4 ± 7,7	74,9 + 87,8		
AP	[-#] <i>tris</i>	J	94,2 ± 19,4	78,0 + 110,5	0,53 < 2,14	39,8
		S	100,4 ± 26,1	78,5 + 122,2		
	[- ÷] <i>ki < šis ></i>	J	85,6 ± 13,5	74,3 + 96,9	2,29 > 2,14	96,2
		S	113,2 ± 31,3	87,0 + 139,4		
	[- ÷] < ne > <i>ki < šis ></i>	J	78,1 ± 10,1	69,7 + 86,6	0,30 < 2,14	23,0
		S	81,0 ± 26,0	59,3 + 102,7		
	[ⁿ -#] < à > <i>kis</i>	J	67,7 ± 9,3	56,2 + 79,3	0,52 < 2,36	38,2
		S	77,1 ± 39,2	14,7 + 139,4		

SK rezultatai labai prieštaringi, nors ir čia trumpiausi yra AP balsiai.

Vienfonemiuose jaustukuose (à, ò, ù / [#-#], žr. 2 lent.) visi informantai balsius aria beveik dvigubai ilgesnius negu izoliuotuose žodžiuose (pvz.: *kėš*, *tàks* / [-#]). JK zoliuoti ŽP ir VP balsiai gerokai ilgesni negu SK. VP balsius (plg. $\bar{x}_1 = 231,3$ ms > $\bar{x}_s = 50,5$ ms) jaunimas taria ilgesnius net už atitinkamus akūtinius balsius. AP balsius kiek augiau patęsia senieji informantai (plg. $\bar{x}_s = 160,0$ ms > $\bar{x}_1 = 132,2$ ms), ir šie balsiai nors šiaip jie labiausiai išlaiko savo prigimtinių trumpumą) priartėja prie akūtinių. Jų idesnę trukmę, be abejo, lemia papildomas funkcinis krūvis (žr. 5.1.1.1).

5.1.3. Atskirai panagrinėtini vadinamųjų pusilgių ir ilgųjų balsių kiekybės santykiai.

Dabar jau, atrodo, rimčiau nebeabejojama, kad šiaurės žemaičių telšiškių tarmėje pozicinio ilgumo žemutiniai ir vidutiniai balsiai savo trukme skiriasi nuo atitinkamų prigimtinio ilgumo balsių.

Pusilgius šiaurės vakarų žemaičių balsius bene pirmasis išskyrė ir trumpai aprašė K. Jaunius (Javnis', 1892; 1899). Vėlesniuose dialektologiniuose darbuose kartais užsimenama, kad tokio tipo balsiai (ypač *tà.ko* : *vā.ko*, *tė.šte* : *tė.šte* tipo formose) trukme beveik nesiskiriantys nuo cirkumfleksinių, ir šiam skirtumui beveik neskiriama dėmesio (žr. Zinkevičius, 1966, 79 tt.; Grinaveckis, 1973a, 199, 230). Bet rašyta ir apie šių balsių opozicijos realumą (žr. Girdenis, 1971, 205). Taip pat pateikta objektyvesnių to realumo įrodymų (Girdenis, 1974, 183–184).

5.1.3.1. Analizuotos šios žodžių grupės: *lė.ste*, *tà.ko* : *sklė.ste*, *vā.ko*; *tė.šte*, *krė.ste* : *grė.šte*, *kė.šte*; *išrė.šte* : *surė.šte*; *nusiskō.sv* : *isigō.sv*. Tokių formų (ypač su ŽP balsiais) šnekoje nėra gausu; be to, beveik visos jos skiriasi ne tik šiais garsais *a* : *ɑ*, *e* : *ẽ*, jos neturi ir tokio savarankiško funkcinio krūvio, kaip, sakysim, žemaičių „dzūkų“ tarmėje, kur visuotinė *ai*, *ei* monoftongizacija⁴⁵ ilgųjų ir pusilgių balsių skyrimą daro būtina (plg. : *bā-da* 'baido' : *bā.da* 'bādo', *lā.ko* 'laiko' : *lā.ko* 'lāko', *rā.ta* 'raitą' : *rā.ta* 'rātą' ir kt.). Todėl tų formų sutapatinimas šiaurės žemaičių telšiškių tarmėje gali likti nepastebėtas (Girdenis, 1987, 31).

Tyrimas rodo, kad Sedos šnekoje pailgėję ŽP ir VP balsiai kiek trumpesni negu atitinkami cirkumfleksiniai (žr. 5 lent.). Tačiau reikšmingai šių balsių trukmė skiriasi tik senosios kartos atstovų kalboje. Labiausiai skiriasi ŽP balsiai, kur $|\Delta| = 45$ ms, $t_{|\Delta|} = 3,13 > t_{05} = 2,36$ ($P = 98,6\%$) ir VP balsiai (*tė.šte* : *grė.šte*), kur $|\Delta| = 53$ ms, $t_{|\Delta|} = 3,54 > t_{05} = 2,36$ ($P = 99,2\%$)⁴⁶.

Jaunosios kartos pusilgiai balsiai visada ilg es ni; jie beveik nesiskiria nuo atitinkamų cirkumfleksinių. Ypač menkai skiriasi pusilgiai ir cirkumfleksiniai ŽP balsiai. Vadinasi, tik senieji tarmės atstovai aiškiai išlaiko pusilgių ir ilgųjų balsių opoziciją (plg. jų vidutinės trukmės santykį $-f/ : / = 1 : 1,17$), o jaunųjų kalboje akivaizdi tendencija pusilgius balsius visiškai tapatinti su cirkumfleksiniais (plg. 5.1.1.1).

5.1.3.2. Atskirai palyginę pusilgių balsių trukmę jaunųjų ir senųjų informantų kalboje, gavome statistiškai nereikšmingus rezultatus (trukmės vidurkių skirtumas visur nereikšmingas: $t < t_{05}$). Gana reikšmingai skiriasi tik VP balsių formose *tė.šte* (1) ir *nusiskō.sv* (2) dispersijos (Fišerio kriterijus atitinkamai lygus: (1) $F = 6,62 > F_{05} =$

⁴⁵ Plačiau apie tai žr.: (Javnis', 1892, 114; Zinkevičius, 1966, 90–91; Grinaveckis, 1973a, 198–200). Apie „superilgųjų“ balsių vietą fonologinėje sistemoje plačiau žr.: (Girdenis, Pirockinas, 1977, 38; Girdenis, 1987, 28–33; Jasiūnaitė, 1989, 23–29).

⁴⁶ $|\Delta|$ čia ir kitur reiškia skirtumą vidurkių, o $t_{|\Delta|}$ – jo reikšmingumo įvertinimą Stjudento kriterijumi. Skirtumų vidurkių tikslinga skaičiuoti tais atvejais, kai abu lyginamuosius reikšinius gali veikti koks nors bendras faktorius – šiuo atveju, pavyzdžiui, intonacija ir kalbėjimo tempas.

5 lentelė
Pusilgių ir ilgųjų balsių trukmė (ms)

Žodžiai	Karta	Priega- dė	$\bar{x} \pm s$	+ (95%)	$\sqrt{\bar{n}}^{47}$	$I \neq I_{95}$	P (%)
u̇<u̇> v̇<v̇>	J	˘	258,2 ± 34,7	229,2 + 287,2	9,6	0,72 < 2,36	50,8
		˘	267,8 ± 25,9	246,0 + 289,5			
	S		234,4 ± 66,7	278,6 + 290,2	44,6	3,13 > 2,36	98,6
		˘	279,0 ± 78,7	213,2 + 344,8			
i̇s<ir> gṙs<ir>	J	˘	245,0 ± 24,7	224,4 + 265,7	33,4	1,77 < 2,36	88,5
		˘	278,5 ± 44,7	241,1 + 315,9			
	S		215,3 ± 63,6	162,1 + 268,5	52,6	3,54 > 2,36	99,2
		˘	267,9 ± 56,2	220,9 + 314,9			
<nust>sk̇<sv> <ist>ġ<sv>	J		218,3 ± 14,7	194,9 + 241,7	47,4	2,91 < 3,18	95,6
		˘	265,8 ± 27,3	223,3 + 309,2			
	S	˘	204,6 ± 74,7	85,8 + 323,5	83,8	2,10 < 3,18	89,6
		˘	288,5 ± 80,4	160,5 + 416,4			

3,79, (2) $F = 25,80 > F_{95} = 9,28$). Visais atvejais didesnę dispersiją rodo senųjų seditkių pusilgiai balsiai. Tačiau dispersijos turbūt labiau skiriasi ne tiek dėl realių trukmės santykių, kiek dėl to, kad senesnio amžiaus žmonės ne taip tvirtai ir stabiliai artikuliuoja tiriamuosius garsus (tą rodytų ir didesni variacijos koeficientai, plg.: $S_{[e]} = 29,6\% > J_{[e]} = 10,1\%$, $S_{[a]} = 36,5\% > J_{[a]} = 6,7\%$).

5.1.4. Trumpai reikia aptarti nekirčiuotų ir kirčiuotų balsių trukmę.

Analizuotos trys žodžių poros su nekirčiuotais ir kirčiuotais trumpaisiais balsiais skiemnyse prieš ilgą galūnę – $ki<šḟs> : ki<šḟs>$, $sku<ṫs> : skū<sḟs>$, $sta<ṫe> : stà<ṫe>$, taip pat dvi poros su nekirčiuotais ir kirčiuotais prigimtinio ilgumo⁴⁸ balsiais – $ku<ṫe-le> \parallel$ (lab. sen.) $kū<ṫe-le> : k̇u<ṫe>$, $ṫe<ṡe> \parallel$ (lab. sen.) $ṫe<ṡe> : ṫe<ṡe>ṡe$.

⁴⁷ Plg. 46 išn.

⁴⁸ Nėkirčiuotuose skiemnyse šitie prigimtinio ilgumo balsiai trumpėja, todėl čia terminas ilgaisis vartojamas sąlygiškai.

5.1.4.1. Rezultatai rodo, kad nekirčiuotų ir kirčiuotų trumpųjų balsių trukmė abiejų kartų kalboje beveik sutampa – skirtumas visur nereikšmingas (žr. 6 lent.). Kiek ilgesni kirčiuotą *a* taria senieji informantai (plg. $\bar{x}_k = 127,1 \pm 39,0$ ms $>$ $\bar{x}_{nk} = 94,3 \pm 15,5$ ms). Gal tą lemia nedidelis tiriamųjų žodžių skaičius arba tiesiog tai, kad kirtis neturi įtakos šios pozicijos balsių trukmei.

6 lentelė
Nekirčiuotų ir kirčiuotų balsių trukmė (ms)

Karta	Pavyzdys	nk/k	$\bar{x} \pm s$	+ (95%)	$t \neq t_{05}$	P (%)
J	sta<it̃>	nk	95,8 ± 11,4	77,7 + 113,8	0,15<2,45	11,3
S			94,3 ± 15,5	69,7 + 118,9		
J	stā<it̃>	k	91,8 ± 12,6	71,7 + 111,9	1,72<2,45	86,4
S			127,1 ± 39,0	65,0 + 189,1		
J	sku<it̃s>	nk	67,8 ± 8,9	53,6 + 82,0	1,42<2,45	79,4
S			78,8 ± 12,7	58,6 + 99,1		
J	skū<it̃s>	k	78,1 ± 10,1	69,7 + 86,6	0,30<2,14	23,0
S			81,0 ± 26,0	59,3 + 102,7		
J	ki<st̃s>	nk	72,0 ± 11,2	62,6 + 81,3	1,86<2,14	91,6
S			88,6 ± 22,8	69,9 + 107,7		
J	kī<st̃s>	k	85,8 ± 19,7	54,5 + 117,1	0,19<2,45	14,4
S			83,1 ± 21,2	49,3 + 116,9		
J	ę<st̃>	nk	101,5 ± 15,6	76,6 + 126,4	0,44<2,45	32,5
S			109,4 ± 32,2	58,1 + 160,6		
J	it̃ę<st̃s>	k	206,5 ± 14,1	184,1 + 228,9	1,08<2,45	67,8
S			237,6 ± 55,8	148,7 + 326,4		
J	ku<it̃it̃>	nk	53,2 ± 18,2	34,2 + 72,3	2,11<2,31	93,2
S			79,2 ± 20,4	46,7 + 111,6		
J	kū<it̃>	k	241,9 ± 50,8	188,6 + 295,2	1,24<2,18	76,2
S			207,2 ± 52,5	163,3 + 251,2		

5.1.4.2. Nekirčiuotų ir kirčiuotų „ilgųjų“ balsių opozicija ryškesnė, plg. jų vidutinės trukmės santykį: SK $e : ẽ = 1 : 2,2$, JK $-1 : 2,0$, SK $u : ũ = 1 : 2,6$, JK $-1 : 4,5$. Senieji tarmės atstovai abiem atvejais nekirčiuotus „ilgiuosius“ balsius taria ilgesnius (žr. 6 lent.); ypač reikšmingai skiriasi balsio *u* trukmė (plg. $\bar{x}_k = 79,2 \pm 20,4$ ms $>$ $\bar{x}_i = 53,2 \pm 18,2$ ms ($P = 93,2\%$)). Taigi senieji *l a b i a u l i n k ę i š l a i k y t i* prigimtinį balsio ilgumą nekirčiuotoje pozicijoje. Kad taip yra iš tikrųjų, gerai matyti iš rišlios kalbos tekstų⁴⁹, užra-

⁴⁹ Remtasi A. Girdenio (1971–1976; 1990) užrašytais tektais.

šytų iš pačių senųjų. Pavyzdžiui, 1866 m. gimęs Antanas Momkus pavartojo tokių pasakyimų: *ta_mùni' anēi' nuorietē' išū'stē' m' uo k. i. t. ē' i. s. v. o. s. a. s. v. i. r. ē. s. n. ē. s. i. s. / tas_pūsbrūolis' anūo' / su_ārkļō' lū'b rāic, ōns_vuo k. i. t. i. j. ūo' g. l. v. ē. n. a' / grāps' mīlīniskis' ir kt. Nekirčiuotus „ilguosius“ kartais išlaiko ir kiek jaunesni informantai, gimę 1899–1919 m.: *ēē_g ā n. i. k. l. ūō s' / uš_ōpēt, p a k. i. r. i. ē s' ēitē su_tou_sprāgēlo, i_vīel' b ūō v. i. s. e. m. ū o s, ōns. j. / iē_p_kap' n. i. k. s' t. ē. l. i' / tōu' dēdō.mē, kor_pri. g. ā l. u. n. i. ē s' / ē.gīrs' ka_bō.y, ižberēms' tūōks' ūn_s k. u. r. ūō s, mōn' vēšē' tēl_r. u. p. e. s. n. ē' ir kt. Jaunesnio amžiaus darsmės atstovai panašiais atvejais tartų tik trumpus *t, u*. Pvz.: *sā'ka' pērmo' numīrs' / vō_āš_dārē' g. l. v. ē. n. s. e, anēi' ē. j. ē. ānās' i' s' l. i. d. i. ē. t. ē, ōns' uš_mūn' dōm' mētās' v. i. r. i. ē. s. n. i. s, tas_nōms' mur' i' n. i. s' bō.vā, i. l. i. d. ē. k. u. i' ir kt. (šie sakiniai užrašyti iš informantės, gimusios 1958 m. ir gyvenančios Sedoje).***

5.1.5. Analizuota keletas formų su atitrauktinio kirčiu: *lė<sōs>* (plg. *lēsām*), *drė<sōs>* (plg. *drēsām*), *drō<sāu>* (plg. *drō'sōs*), *ki<ši>* (plg. *kī'sūs*). Rezultatai nėra statistiškai reikšmingi (žr. 7 lent.), tačiau gana įdomūs. Iš jų matyti, kad JK kalboje nėra trukmės skirtumo tarp trumpųjų ir buvusių ilgųjų balsių, gavusių atitrauktinį kirčių (plg. *lė<sōs>* (1): *drė<sōs>* (2) – $\bar{x}_1 = 115,8 \text{ ms} \leq \bar{x}_2 = 116,2 \text{ ms}$); čia gerokai trumpesnis balsis *t*, kuris apskritai jų kalboje yra pats trumpiausias. SK linkusi išlaikyti tam tikrą šių balsių kiekybės skirtumą (plg. $\bar{x}_1 = 109,6 \text{ ms} < \bar{x}_2 = 131,7 \text{ ms}$), kiek trumpesnis yra tik balsis *o*. Tai gal atsiktinumas, bet greičiausiai priešskirtinių ilgųjų balsių kiekybė varijuota: kartais jie tariami visiškai trumpi, o kartais – pusilgiai (plg. Grinaveckis, 1973a, 96). Anot B. Rokaitės (1962, 174), Sedoje, Mažeikiuose, Židikuose, Nevarėnuose, Telšiuose ir kt. ilgieji priešskirtiniai balsiai turi didžiausią tendenciją trumpėti. Tai lyg centras, nuo kurio einant trumpėjimas mažėja. Kaip parodė ir rišlūs tarminiai tekstai, užrašyti iš senųjų informantų (žr. 5.1.4.2 išn. 8), tokių išlaikytų ilgųjų priešskirtinių balsių, virtusių pusilgiais, nėra gausu. Pvz.: *kōp' tēl_g r ū. d ā' / kōp' tēl_g r ū. d ā, ka_tōkēt' dēdēlē' b ū. r ē' šp'ōkū' (n), k ū. d. i. k. ē. l. ū. s' i. s. m. ō. š. o' / kōu' tēl_k. u. d. ē. k. ē. l. ē' kālītē, jeigo_rāsūōs' nīēr' vākārē' / r. i. t. m. e. t. i. ē' gāl' bū'tē' lītāus' ir kt. Įdomu, kad dažniau pasitaiko tik nesutrupėję AP balsiai (plg. 5.1.4.2).*

7 lentelė
Balsių trukmė atitrauktinio kirčio skiemenyse (ms)

Karta	Pavyzdys	$\bar{x} \pm s$	$\div$ (95%)	$t \neq t_{05}$	P (%)
J	<i>lė<sōs></i>	115,8 ± 18,9	85,7 + 145,8	0,41<2,45	30,3
S		109,6 ± 23,7	71,9 + 147,2		
J	<i>drė<sōs></i>	116,2 ± 17,7	88,0 + 144,3	1,25<2,45	74,4
S		131,7 ± 17,2	104,2 + 159,1		
J	<i>drō<sāu></i>	115,9 ± 10,5	99,2 + 132,6	2,30<2,45	93,9
S		95,8 ± 14,0	73,5 + 118,0		
J	<i>ki<ši></i>	79,5 ± 4,2	74,3 + 84,8	1,88<2,36	89,7
S		100,1 ± 24,4	61,2 + 138,9		

Apskritai turbūt galima tvirtinti, kad atitrauktinio kirčio skiemenyse tiek trumpieji, tiek „senieji“ ilgieji balsiai tiriamojame tarmėje (ypač JK kalboje) gana artimi kirčiuotiems trumpiesiems balsiams (žr. 4 lent.; plg. Grinaveckis, 1973a, 95; Zinkevičius, 1966, 41).

5.1.6. Kaip matėme, balsių kiekybė nėra vienoda. Akūtinis balsius jaunieji informantai taria ilgesnius negu senieji, o cirkumfleksinius bei kirčiuotus trumpuosius kiek trumpesnius. Pusilgius balsius (kilusius iš trumpųjų) išlaiko tik senieji tarmės atstovai – jaunieji juos gerokai ilgina ir taria iš esmės taip pat kaip cirkumfleksinius. Labiausiai jaunujų informantų kalboje pakitęs akūtas.

5.2. Intensyvumas

5.2.1. Vidutinis SK balsių intensyvumas daugeliu atvejų neigiamai susijęs su trukme: didėjant trukmei, intensyvumas krinta, mažėjant trukmei – kyla. Tai rodo stipri neigiama vidutinės trukmės ir vidutinio intensyvumo koreliacija būdinga ir cirkumfleksiniams (pvz., *vā:s* tipo formose ji labai stipri, $r = -0,884$, $z = 1,3953 > z_{01} = 1,1538$), ir akūtiniais balsiams (pvz.: *<sa>kí<sf:s>* tipo formose ši koreliacija stipri, $r = -0,740$, $z = 0,9514 > z_{05} = 0,8765$)⁵⁰. Jaunujų kalboje ši koreliacija dažniausiai silpna.

Kiek labiau sėdiškių priegaidės skiriasi intensyvumo viršūnės padėtimi. SK akūto intensyvumo maksimumas visada iškyla pirmoje segmento dalyje, arčiau baltio pradžios: kylančioji intensyvumo kreivės atkarpa sudaro vidutiniškai 25–45% viso baltio trukmės. Jaunimo akūto maksimumas labiau nutolęs nuo baltio pradžios ir priartėjęs prie jo vidurio; AP balsių intensyvumo viršūnė gali pasirodyti netgi antroje baltinio segmento dalyje (iki jos pasirodymo „prabėga“ 52–60% viso baltio trukmės). Senujų informantų cirkumfleksio intensyvumo viršūnė dažniausiai pasirodo pirmoje garso dalyje (vidutiniškai 30–48%), o jaunujų – arčiau skiemens centro arba ties viduriu, retkarčiais ir antroje garso dalyje (60–65% baltio trukmės)⁵¹.

Vadinasi, galima teigti, kad senujų sėdiškių akūtas intensyvumo atžvilgiu tvirtapradžiškesnis, o cirkumfleksas tvirtagalžiškesnis; jaunujų informantų akūtas artimesnis cirkumfleksui.

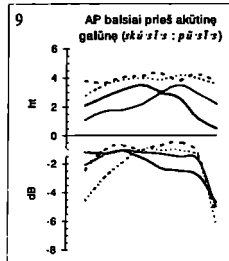
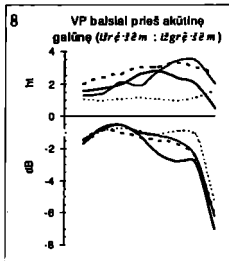
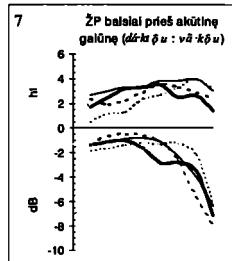
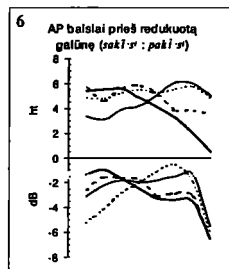
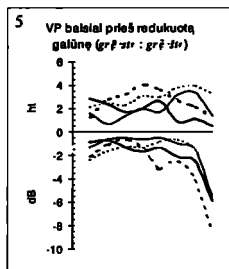
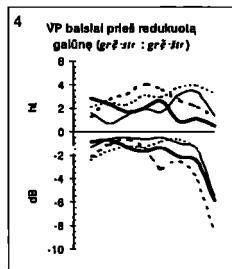
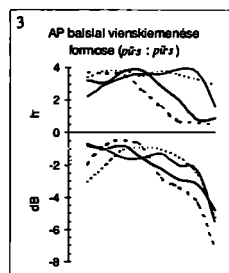
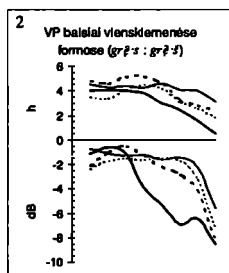
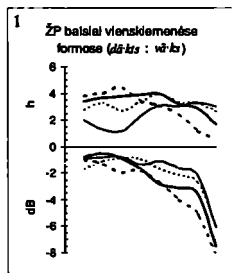
5.2.1.2. Intensyvumo kilimo-kritimo diapazonu bei staigumu jaunujų ir senujų informantų priegaidės beveik nesiskiria, ir sunku čia įžvelgti kokius dėsningumus. Apčiuopiamesnis rezultatus davė tik intensyvumo diapazonų skaičiavimo duomenys: jaunujų informantų priegaidės pasižymi platesniu diapazonu negu senujų. Plg. AP balsių diapazonus *pū:s* (1) ir *pū:<sf:s>* (2) tipo formose: (1) $\bar{x}_1 = 8,4$ dB $> \bar{x}_2 = 6,1$ dB, kur $t_{\Delta} = 2,41 > t_{05} = 2,36$ ($P = 95,7\%$), (2) $\bar{x}_1 = 9,3$ dB $> \bar{x}_2 = 7,4$ dB, $t_{\Delta} = 3,34 > t_{05} = 2,36$ ($P = 99,0\%$).

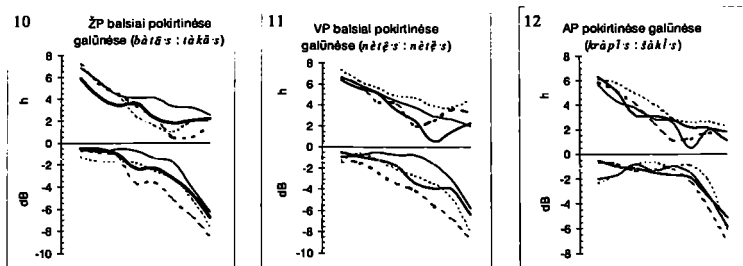
⁵⁰ r – koreliacijos koeficientas (apie skaičiavimo metodiką žr. Urbach, 1964, 288), jo reikšmingumas įvertinamas naudojantis pagalbinį R. Fišerio dydžiu z (Urbach, 1964, 292, 8.24 formulė), kuris lyginamas su tam tikromis kritinėmis reikšmėmis (z_{α}).

⁵¹ Jaunujų sėdiškių cirkumfleksas lyg tvirtagalžiškesnis (ypač pozicijose [–#], [––], [–˘]) negu tradicinėje tarmėje, tarsi artėja prie „aukštaitiškojo“ modelio (plg. rytų aukštaičių (Kačiuškiene, 1985, 14; Kosienė, 1982, 66) ir pietinių vakarų aukštaičių (Girdenis, Pupkis, 1974, 116) cirkumfleksio viršūnę, kuri visada pasirodo antroje garso dalyje).

Apskritai akūtiniai balsiai dažniau pasižymi platesniu diapazonu negu cirkumfleksiniai.

5.2.2. Palyginti nedidelis rezultatų reikšmingumas rodytų, kad intensyvumu jaunųjų ir senųjų informantų priegaidės skiriasi gana nežymiai. Intensyvumas svarbesnis tik senųjų informantų kalboje: kaip matyti iš 1–12 pav., jų akūtas pirmoje balsio dalyje beveik visada pasižymi didesniu intensyvumu, kreivės kampuotesnės, ties balsio viduriu neretai matomas lūžis. Jaunųjų informantų kreivė tolydesnė, o lūžis retai kada pasitaiko.

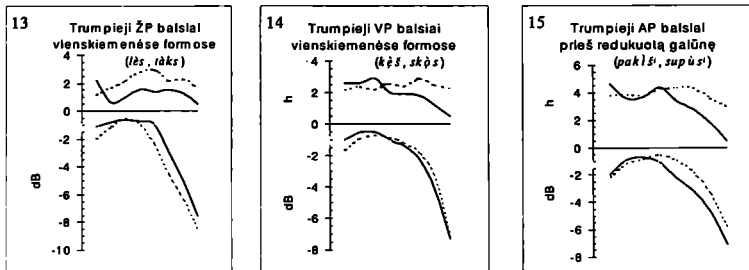

1–12 p a v. Balsių akūtas ir cirkumfleksas (—) – senosios kartos akūtas, (---) – senosios kartos cirkumfleksas, (· · ·) – jaunosios kartos akūtas, (- · -) – jaunosios kartos cirkumfleksas). Brėžinio viršuje pateikiamos pagrindinio tono kreivės, apačioje – intensyvumo.

Cirkumflekso kreivės lygesnės, mažiau laužytos. Kokių kitų ryškesnių bruožų, skiriančių senąją ir jaunąją kartą, sunku pastebėti.

5.2.3. Intensyvumo požymiais gana reikšmingai skiriasi jaunosios ir senosios kartos kirčiuoti trumpieji balsiai. Jaunųjų balsiai pasižymi mažesniu intensyvumu (pvz., <ne>ki<šf:s> (1), iã<kùs> (2) tipo formose: (1) $\bar{x}_j = -2,4 \pm 0,5$ dB < $\bar{x}_s = -1,6 \pm 0,6$ dB, $t = 3,23 > t_{05} = 2,14$, $P = 99,4\%$, (2) $\bar{x}_j = -2,7 \pm 0,4$ dB < $\bar{x}_s = -1,8 \pm 0,3$ dB, $t = 3,60 > t_{05} = 2,45$, $P = 98,9\%$), didesniu intensyvumu kritimo staigumu (pvz., <pã>kãs (1), skù<sf:s> (2) tipo formose: (1) $\bar{x}_j = 139,7 \pm 33,0$ dB/s > $\bar{x}_s = 91,9 \pm 35,9$ dB/s, $t = 2,77 > t_{05} = 2,14$, $P = 98,5\%$, (2) $\bar{x}_j = 204,6 \pm 85,5$ dB/s > $\bar{x}_s = 91,4 \pm 64,5$ dB/s, $t = 3,01 > t_{05} = 2,14$, $P = 99,1\%$) ir platesniu diapazonu (pvz., <nẽ>iẽš (1), <ne>ki<šf:s> (2) tipo formose: (1) $\bar{x}_j = 7,5 \pm 1,9$ dB > $\bar{x}_s = 6,2 \pm 0,9$ dB, $t = 1,75 < t_{05} = 2,14$, $P = 89,8\%$, (2) $\bar{x}_j = 7,7 \pm 1,3$ dB > $\bar{x}_s = 4,7 \pm 2,2$ dB, $t = 4,93 > t_{05} = 2,14$, $P = 98,9\%$).

Abiejų kartų intensyvumo kreivės krįtančios ir maždaug sutampa su akūto intensyvumo kreivėmis, tik, žinoma, neturi jam būdingo lūžio (žr. 13–15 pav.).

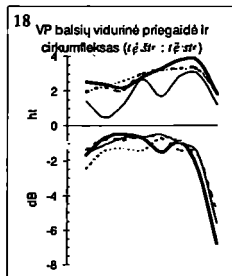
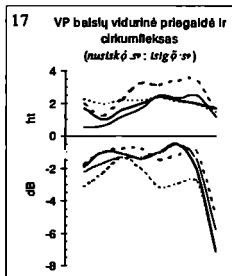
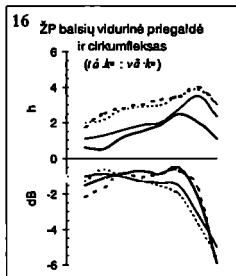
13–15 p a v. Kirčiuotų trumpųjų kreivės ((—) – senosios kartos, (- · -) – jaunosios kartos).

Taigi akūtinis garsus senieji sėdiškiai taria ryškiau, energingiau negu cirkumfleksinius. Jaunųjų akūtas pasižymi mažesniu intensyvumu, kuris neretai kompensuojamas tarimo trukme. Tai geriausiai matyti pokirtiniuose galiniuose skiemenyse [ʰ-#]: čia jaunųjų akūto intensyvumas dėsningai mažesnis negu senųjų (pvz.: $\langle n\hat{e} \rangle t\hat{e}s$: $\bar{x}_j = -4,5 \pm 1,7 \text{ dB} < \bar{x}_s = -2,7 \pm 1,0 \text{ dB}$, $t = 2,48 > t_{05} = 2,14$, o $P = 97,3\%$ ir kt.), o trukmė (žr. 5.1.1.2) visada didesnė. Tai gali būti susiję su akūto alotono sudėtingesne artikuliacija⁵².

Palyginus akūto ir cirkumflekso kreives pokirtiniuose skiemenyse (žr. 10–12 pav.), taip pat matyti, kad JK jos labai sutapusios. Kitose pozicijose jaunųjų informantų priegaidės dar neblogai skiriamos: geriausiai jos išlaikomos izoliuotoje pozicijoje [ʰ-#] ir prieš trumpą redukuotą galūnę [ʰ-ʲ] (žr. 1–6 pav.).

5.2.4. Jaunųjų ir senųjų sėdiškių pusilgiai balsiai (vad. „vidurinė“ priegaidė) vidutiniu intensyvumu ir kitais jo požymiais skiriasi nežymiai. „Vidurinės“ priegaidės intensyvumas kinta panašiai kaip cirkumflekso (žr. 16–18 pav.). Čia galima tik pastebėti, kad JK šių priegaidžių kreivės savo baigiamąja dalimi viena su kita labiau suartėjusios.

16–18 pav. „Vidurinė“ priegaidė (—, [- - -]) ir cirkumfleksas ([- -], [- - -]).

5.3. Pagrindinis tonas

5.3.1. Pagrindinis tonas Sedos šnekoje kinta panašiai kaip intensyvumas. Tai rodo stipri teigiama tono ir intensyvumo koreliacija, pastebima visais atvejais tiek akūtinuose, tiek cirkumfleksiniuose skiemenyse. Pvz., akūtinėse *dā-kts* (1), *pū-s* (2) tipo formose abiejų kartų ši koreliacija labai stipri, plg. jų koreliacijos koeficientus: (1) $r_1 = 0,244$, $z = 0,2494 > z_{05} = 0,1990$, $r_j = 0,395$, $z = 0,4183 > z_{05} = 0,2298$, (2) $r_1 = 0,397$, $z = 0,4196 > z_{01} = 0,2999$, $r_j = 0,628$, $z = 0,7383 > z_{01} = 0,2494$; cirkumfleksinėse *pū-s* tipo formose senųjų koreliacija labai stipri ($r = 0,255$, $z = 0,2609 > z_{01} = 0,2317$), jaunųjų – stipri ($r = 0,175$, $z = 0,1772 > z_{05} = 0,1645$).

⁵² Eksperimentuojant pastebėta, kad kai kurie mokiniai šią priegaidę gerai ištaria tik specialiai pasitenę. Tikriausiai didesnė trukmė ir rodo tas pastangas.

Pastebima ir vidutinės trukmės bei tono neigiama koreliacija. Ji pasitaikė tik skiemenyse su pagrindiniu kirčiu. Senujų informantų akūto koreliacija stipri (pvz., $pū:s$ (1), $\langle su \rangle pū: \langle s' \rangle$ (2) tipo formose (1) $r = -0,725$, $z = 0,9179 > z_{05} = 0,8765$, (2) $r = -0,714$, $z = 0,8948 > z_{05} = 0,8765$), o cirkumfleksinėse $\langle uš \rangle pū: \langle s' \rangle$ tipo formose labai stipri ($r = -0,967$, $z = 2,0471 > z_{01} = 1,1538$). Jaunųjų kalboje ši koreliacija retesnė ir būdinga tik cirkumfleksui, pvz., $vā:ks$ tipo formose ji labai stipri ($r = -0,908$, $z = 1,5187 > z_{01} = 1,538$), $pū:s$ stipri ($r = -0,764$, $z = 1,0054 > z_{05} = 0,8765$).

5.3.1.1. Apžvelgus visus pagrindinio tono parametrus, pastebėta, kad jis ryškiau ir „prasmingiau“ kinta tik senųjų informantų kalboje: akūto staigiau krinta, cirkumflekso staigiau kyla. Ypač staigiai krinta akūtiniių AP balsių tonas (pvz., $\langle krā \rangle pī:s$ (1), $skū: \langle s' \rangle$ (2) tipo formose: (1) $\bar{x}_i = 91,8$ ht/s $>$ $\bar{x}_j = 29,9$ ht/s, kur $t = 2,64 > t_{05} = 2,20$, $P = 97,7\%$, (2) $\bar{x}_i = 111,0$ ht/s $>$ $\bar{x}_j = 42,2$ ht/s, $t = 2,62 > t_{05} = 2,16$, $P = 97,9\%$).

Pagrindinio tono v i r š ū n ė s padėtis panaši kaip intensyvumo: akūto ji arčiau balsio pradžios, cirkumflekso arčiau vidurio ar pabaigos.

5.3.1.2. SK akūtas pasižymi platesniu pagrindinio tono diapazonu – jis kartais siekia net didžiąją sekstą; jaunųjų diapazonas siauresnis, neišina iš grynosios kvintos ribų. Cirkumflekso diapazonas dažniausiai svyruoja padidintos kvartos ribose.

5.3.2. Apžvelgus kreives (žr. 1–12 pav.), matyti, kad jaunųjų informantų akūtiniių ir cirkumfleksinių skiemenių tonas kinta tolydžiau ir sklandžiau negu senųjų; jų pirmos ir antros garso dalies tonas skiriasi mažiau negu senųjų. Bet šiaip jau iš kreivių formos nesunku atpažinti ir jaunųjų sėdiškių priegaides, nors SK priegaidės gerokai ryškesnės. Kiek mažiau tonu skiriasi priegaidės pokirtiniuose galiniuose skiemenyse (žr. 10–12 pav.).

Apskritai galima sakyti, kad akūto pagrindinis tonas yra aiškiai krintantis, cirkumflekso – kylantis–krintantis. Toną galima laikyti bene svarbiausiu požymiu, skiriančiu akūtą nuo cirkumflekso.

5.3.3. Kai kuriais pagrindinio tono požymiais skiriasi ir kirčiuoti trumpieji balsiai: jaunųjų kalboje jie pasižymi aukštesniu tonu (ypač aukšto tono yra AP balsiai, pvz., $ki \langle s' \rangle$ (1), $\langle su \rangle pū: \langle s' \rangle$ (2) ir kt. formose: (1) $\bar{x}_i = -0,7 \pm 2,1$ ht $>$ $\bar{x}_s = -3,4 \pm 2,3$ ht, $t = 2,42 > t_{05} = 2,14$, $P = 97,1\%$, (2) $\bar{x}_i = -1,8 \pm 0,3$ ht $>$ $\bar{x}_s = -2,5 \pm 0,3$ ht, $t = 4,76 > t_{05} = 2,14$, $P = 99,9\%$), mažesniu jo kritimo staigumu bei siauresniu pagrindinio tono diapazonu, kuris neišina iš didžiosios tercijos ribų. Senujų diapazonas platesnis – jis dažniausiai būna padidintos kvartos ribose, kartais siekia net grynąją kvintą.

Tono kreivės senųjų informantų staigiau krinta, taigi labiau primena akūto tono kreivę; jaunųjų panašesnės į cirkumflekso (žr. 13–15 pav.).

5.3.4. Jaunųjų ir senųjų informantų pusilgiai balsiai (arba vad. „vidurinė“ priegaidė) pagrindiniu tonu bei kitais jo požymiais skiriasi nežymiai (žr. 16–18 pav.).

5.4. Svarbesnės išvados

1. Centrinėje šiaurės žemaičių tarmėje akūtiniai balsiai trumpesni už cirkumfleksinius. Ir akūtiniai, ir cirkumfleksiniai balsiai ilgiausi vienskiemenėse formose ir prieš trumpą redukuotą galūnę, o trumpiausi – prieš ilgą galūnę ir pokirtiniuose galiniuose

skiemenyse. Balsių kiekybę dažnai lemia jų kokybė: ilgiausi yra žemutinio pakilimo (kompaktiniai) balsiai, trumpiausi – aukštutinio pakilimo (difuziniai) balsiai.

2. Jaunosios ir senosios kartos priegaidžių lyginimas rodo, kad pusilgius balsius (arba „vidurinę“ priegaidę) išlaiko tik senieji informantai; JK ją linkusi sutapatinti su cirkumfleksu. Tačiau kalbėti apie visišką šių priegaidžių sutapimą ankstoka, nes „vidurinė“ priegaidė dar išlaiko tam tikrus skiriamuosius tono ir intensyvumo požymius.

Cirkumfleksą abiejų kartų atstovai realizuoja gana panašiai.

3. Labiausiai tarmėje kinta a k ū t a s. Jaunimo kalboje jis ne tik gerokai ilgesnis, bet ir ne toks ryškus. Tradicinę laužtinę priegaidę, pasižyminčią staigesniu intensyvumu ir tono kitimu, pastovesne intensyvumu viršūnės padėtimi ir kt., betaria tik vyresnieji informantai. Jaunųjų akūtas praranda jam būdingas dinamines charakteristikas, kurios neretai kompensuojamos trukme, o tai akūtą dar labiau artina prie cirkumflekso.

4. Vadinasį, galima kalbėti apie žemaičių laužtinės priegaidės n i v e l i a c i j o s t e n d e n c i j ą.

5. Šiaip Sedos šnekteje monoftongų priegaidės gerai skiria tiek senieji, tiek jaunieji informantai. Be abejo, tą skirtumą lemia ne tiek trukmė, kiek įvairūs intensyvumo ir ypač pagrindinio tono požymiai. Akūtui būdingas pagrindinio tono netolydumas, kuris gali būti suvokiamas kaip tam tikras šiurkštumas, nemuzikalumas, o cirkumfleksui būdingas tono tolydumas, vienodumas – kaip muzikalumas. Ir audiciniu požiūriu akūtiniai balsiai atrodo šiurkštesni, o cirkumfleksiniai – švelnesni, melodingesni.

6. Dvigarsiai

6.1. Sutartiniai dvibalsiai

6.1.1. Dėl savo kintamos artikuliacijos bei priegaidėjimo dvibalsiai *ie, uo* kalbinėje literatūroje traktuojami gana įvairiai. Kai kurie kalbininkai juos linkę laikyti fonemų junginiais ir skaido į /i/ + /e/, /u/ + /a/ (Hjelmsov, 1936–1937; Schmalstieg, 1958; Vaitkevičiūtė, 1961, 45–46; Kazlauskas, 1966, 75)⁵³. A. Pakerys, nors iš dalies ir pripažįsta šitų dvibalsių fonologinį neskaidumą ir tai, kad „*ie, uo* perceptyviai, taip pat ir priegaidėjimu, labiau šliejasi prie balsių negu dvibalsių“ (1968, 97; taip pat Pakerys etc., 1972, 3 tt.), linkęs manyti, kad lietuvių bendrinės kalbos vokalizmo sistemoje *ie, uo* sudaro atskirą dvibalsinių fonemų posistemį (1986, 189; taip pat žr. Steponavičius, 1982, 74).

Kadangi sunku nuspręsti, kurie balsinių fonemų elementai gali būti *ie, uo* sudedamosios dalys⁵⁴, pasiūlyta šiuos dvibalsius laikyti m o n o f o n e m o m i s (žr. pvz., Mikalauskaitė, 1975, 56; taip pat Trubetzkoy, 1929, 55; Trost, 1966, 149; Buch, 1968 ir kt.). Pateikta ir išsamesnė vienafonemės traktuotės argumentacija (Girdenis, 1981a, 59–60;

⁵³ J. Kazlauskas antrąją *uo* dalį laiko fonemų /oi/ ir /a/ archifonema, atsirandančia po balsio /u/.

⁵⁴ Ypač tai padaryti trukdo nestabilus, neapibrėžtas „antrasis“ tų dvibalsių dėmuo (plg. Toporova, 1972, 141; Sudnik, 1972, 56–57).

1983, 150–153; GLJ, 1985, 21 tt.). Ypač išsamiai tai įrodoma įvairių tarmių fonologiniuose tyrimuose: rytų aukštaičių uteniškių (Jasiūnaitė, 1985, 94–97; Kosienė, 1978, 30–31), panevėžiškių (Kačiuškienė, 1982, 41)⁵⁵, kai kurių Baltarusijos lietuviškųjų salų (Sudnik, 1972, 57) ir šiaurės žemaičių telšiškių (Girdenis, 1967a, 189–190; 1971a, 25).

Dėl žemaičių *ie, uo* monofongiškumo, atrodo, visi kalbininkai laikosi vieningos nuomonės. Svarbiausi argumentai, įrodantys, kad *ie, uo* priklauso ilgiesiems balsiams, yra šie: aptariamieji garsai, kaip ir kiti ilgieji balsiai, nekirčiuotuose skiemenyse yra monofongizuojami ir trumpinami, jie vartojami beveik tose pačiose padėtyse kaip ir ilgieji balsiai; nėra ir šių dvibalsių fonetinių kaitų su garsų junginiais ir kt.⁵⁶ Be to, *ie, uo* skaidymas reikštų balsinių fonemų sintagmatikos sukomplikavimą, nes tarmės fonemų inventoriuje sunku rasti tokių elementų, kurių junginiais tuos dvibalsius galėtume laikyti (Girdenis, 1971a, 25).

Ilgosioms balsinėms fonemoms jie gali būti priskirti ir dėl didelio akustinio panašumo į kitus ilguosius monofongus. Atliktas Sedos šnektos balsių psichoakustinis tyrimas (Remenytė, 1990) rodo, kad ir SK ir JK lengvai suvokia *ie, uo* artimumą ilgiesiems balsiams⁵⁷: *ie* visada artimas *i, e, e, o, uo* panašus į *u, o/*. Įdomu, kad *ie* : *i* atrodo panašesni negu *i* : *i, o uo* : *o* gali būti panašesni negu *o* : *o* (plačiau apie tai žr. Mažiulienė, 1995b).

6.1.2. Tr u k m ė

Palyginę JK ir SK sutaptinių dvibalsių trukmę, matome, kad jų trukmė, ypač cirkumfleksinių, skiriasi gana nežymiai (žr. 8 lent.) – tik pokirtiniuose galiniuose skiemenyse (pvz., <ba> *dūos* / [i'~ ~]) JK akūtiniai dvibalsiai pastebimai ilgesni (plg. $\bar{x}_j = 182,2 \pm 34,3$ ms > $\bar{x}_i = 152,7 \pm 46,5$ ms). Apskritai JK akūtiniai dvibalsiai kartais net prilygsta cirkumfleksiniams; vienskiemeniuose žodžiuose (*kūoš* / [i'~#]) ir pokirtiniuose galiniuose skiemenyse (<ba> *dūos* / [i'~ ~]) akūtas netgi ilgesnis už tos pačios pozicijos cirkumfleksą⁵⁸. Taigi tik senieji tarmės atstovai gerai išlaiko kiek didesnį akūto ir cirkumfleksų trukmės skirtumą, plg. jų vidutinės trukmės santykį: senųjų – 1 : 1,11, jauniųjų – 1 : 0,98. Jei šį santykį palyginsime su balsių akūto ir cirkumfleksų vidutinės trukmės santykiu (žr. 4 lent.), matysime, kad čia jis žymiai mažesnis.

6.1.2.1. Abiejų kartų dvibalsių trukmė aiškiai priklauso nuo pozicijos: ilgiausi *ie, uo* tariaimi prieš trumpą redukuotą galūnę, kiek trumpesni – vienskiemenės formos; patys trumpieji – pokirtiniuose galiniuose skiemenyse (plg., kaip šios pozicijos dvibalsiai santykiauja su kitų pozicijų dvibalsiais: akūtiniai JK – 1 : 1,22; 1 : 1,12; 1 : 1,0,

⁵⁵ Priešinga yra K. Garšvos (1982, 66) nuomonė: jis panevėžiškių sutaptinių dvibalsius laiko fonemų junginiais, kurių pirmuosius dėmenis linkęs sieti su pusilgiais *li, lu, o* antruosius – su *lel, lol*.

⁵⁶ Plačiau apie tai žr.: (Girdenis, 1967a, 189–190).

⁵⁷ Plg. kitų šiaurės žemaičių psichoakustinių tyrimų duomenis (Bagočiūtė, 1978; Kalniūtė, 1971; Juciūtė, 1979). Audicinį *ie, uo* artimumą ilgiesiems monofongams, kaip vieną iš svarbiausių kriterijų, priskiriant *ie, uo* prie balsinių fonemų, nurodo G. Kačiuškienė (Kačiuškienė, 1984a, 84, 143).

⁵⁸ Skirtumai dažnai nėra statistiškai reikšmingi.

8 lentelė
Sutaptinių dvibalsių trukmė (ms)

Pozicija	Pavyzdys	Karta	$\bar{x} \pm s$	$\div$ (95%)	$t \neq t_{0.05}$	P (%)
[‘ - #]	kūoš	J	202,8 ± 28,0	185,0 + 220,6	1,28 < 2,07	78,6
		S	183,4 ± 44,7	155,0 + 211,7		
	nūos	J	193,1 ± 45,4	164,3 + 222,0	0,77 < 2,07	55,2
		S	213,0 ± 76,6	164,3 + 261,6		
[‘ - ~]	kūo < šr >	J	223,0 ± 20,7	190,0 + 255,9	0,50 < 2,45	36,5
		S	209,5 ± 49,6	130,6 + 288,4		
	kūo < šr >	J	235,1 ± 41,8	200,2 + 270,1	0,86 < 2,14	59,6
		S	214,0 ± 55,4	167,7 + 260,4		
[‘ - ~]	< š / kūo < šr >	J	182,2 ± 12,2	162,8 + 201,6	0,79 < 2,45	54,2
		S	167,6 ± 34,7	112,5 + 222,7		
	kūo < šr >	J	185,9 ± 3,7	180,1 + 191,8	0,79 < 2,45	54,0
		S	197,5 ± 29,1	151,2 + 243,7		
[“ - #]	< bū > dūos	J	182,2 ± 34,3	153,5 + 210,9	1,44 < 2,14	82,8
		S	152,7 ± 46,5	113,9 + 191,6		
	< mū > dūos	J	177,7 ± 26,8	155,3 + 200,2	0,25 < 2,14	19,1
		S	172,4 ± 54,8	126,7 + 218,2		

SK – 1 : 1,37; 1 : 1,20; 1 : 1,09; cirkumfleksiniai JK – 1 : 1,37; 1 : 1,08; 1 : 1,04, SK – 1 : 1,24; 1 : 1,23; 1 : 1,14). Vadinasi, *ie*, *uo* trukmė nuo pozicijos priklauso panašiai kaip ir kitų ilgųjų balsių (žr. 5.1.1.1, 5.1.1.2).

6.1.2.2. Atskirai palyginus *ie* ir *uo* trukmę, matyti, kad abiejų kartų, ypač SK, tiek akūtiniai, tiek cirkumfleksiniai *uo* ilgesni už *ie*: jų trukmė, kaip ir balsių, iš dalies susijusi su jų k o k y b e (plg. trukmę šiose porose: *bīeks* (1) : *kūoš* (2), *līeks* (3) : *nūos* (4) – SK $\bar{x}_1 = 163,4$ ms < $\bar{x}_2 = 202,4$ ms, $\bar{x}_3 = 193,1$ < $\bar{x}_4 = 245,0$ ms, JK $\bar{x}_1 = 191,9$ ms < $\bar{x}_2 = 223,7$ ms, $\bar{x}_3 = 178,5$ ms < $\bar{x}_4 = 231,8$ ms ir kt.). Dar galima pasakyti, kad JK *ie* : *ie* ir *uo* : *uo* žymiai artimesni savo kiekybe negu SK kalboje (plg. trukmę šiose formose: *kūoš* (1) : *nūos* (2), < *sà* > *līe* (3) : *šà* < *līē* > (4) – SK $\bar{x}_1 = 202,4$ ms < $\bar{x}_2 = 245,0$ ms, $\bar{x}_3 = 135,4$ ms < $\bar{x}_4 = 174,4$ ms, o JK $\bar{x}_1 = 223,7$ < $\bar{x}_2 = 231,8$ ms, $\bar{x}_3 = 170,0$ ms < $\bar{x}_4 = 179,7$ ms ir kt.).

6.1.2.3. Lyginta dvibalsių kiekybė pagrindinio ir atitrauktinio kirčio skiemenyse, pvz., *čīē* < *pā* > (1) : *čīē* < *pā* > (2) tipo formose. Čia visi tarmės atstovai dvibalsius su pagrindiniu kirčiu (1) taria ilgesnius (plg. jų trukmę: SK $\bar{x}_1 = 205,9$ ± 37,3 ms > $\bar{x}_2 = 173,9$ ± 57,8 ms, JK $\bar{x}_1 = 203,7$ ± 7,5 ms > $\bar{x}_2 = 89,3$ ± 3,2 ms, *P* = 99,9%). Atitrauktinio kirčio skiemenyse ilgesnius dvibalsius taria SK.

Apskritai galima pastebėti, kad tiriamoje tarmėje dvibalsių *ie, uo* (ypač vietoj bké, o) tarimas atitrauktinio kirčio⁵⁹ skiemenyse gana įvairuoja: SK kartais išlaiko *ie, uo* (plg. Grinaveckis, 1973a, 143; Zinkevičius, 1966, 73), nors neretai gali tarti ir šiek tiek monoftongizuotus *ie, uo* (plg. Rokaitė, 1962, 173; Girdenis, 1967a, 170). Pvz., 1990 m. Sedoje užrašytuose tekstuose pasitaiko abu variantai: *kap jāu pasenāu / i_tuo(s)_žuo l īē s / nie tē p / kor_dīetē, lū b prašī_srs / t iē v ā l' / nēpi_k, t uo k ū b iē d n ū: bō_ū, kēik tu_g iē - l ū / ui_ūt, vō_dābār / mō(n)_niekuokūōs / mōn_b iē d ū o s nīēr, gērūōs z ū ð l i ē s / lū b pāuks, mō.n t i ē v ā / tēkēt bō_ū / e_jōuka i smā'ns, dēdelē b i ē d n ā vārgē, l švežē mūmis / trizdēšimtē žm ū ð n ū - ir kt.*

JK panašiais atvejais linkusi tarti vienbalsius *e, o*, pvz.: *iš_pražū: b i j ū o j ū o m tu_z m ð - ñ ū, t r ð b ūō nīēks nebō_ū, t ð r ūō s nie / ēn kas_nūor, vesokūūs tu_g ē l ū / kōkū tik_nūori* ir kt. Kartais vietoj jų gali būti tariami ir diftongoidai *ie, uo*, tik, žinoma, trumpesni negu SK. Taigi *ie, uo*, kaip ir ilgųjų balsių (žr. 5.1.5), kiekybė atitrauktinio (nefonologinio) kirčio skiemenyse labai įvairuoja: jie gali būti pusilgiai arba trumpi.

Pastebėta, kad *ie, uo* žymiai dažniau išlaiko ir taria ilgesnius tie SK atstovai, kurie labiau linkę išlaikyti prigimtinį balsio ilgumą nekirčiuotuose (arba kirčiuotuose atitrauktiniu kirčiu) skiemenyse (žr. 5.1.4.2, plg. Girdenis, 1967a, 171). Taip pat *ie, uo* dažniau tariami logiškai akcentuotuose žodžiuose ir netgi tada, kai nėra kirčio atitraukimo, pvz.: *jau_b iē d n ā tēn_bō_ū, tēn / t iē v ā gulīē, dābā_jau / tēkrā ka_v iē z i: s, t uo k ū - mūotrēšk i: bjau_fūn* ir kt. (plg. Fabrėža, 1984c, 66 tt.; 1984a, 53 tt.)⁶⁰.

6.1.2.4. Panašios tendencijos pastebimos ir nekirčiuotuose skiemenyse. Anksčiauose dialektologiniuose darbuose (žr. Zinkevičius, 1966, 111; taip pat Girdenis, 1967a, 148; Rokaitė, 1962, 173 ir kt.) rašyta, kad nekirčiuotoje pozicijoje *ie, uo* (= bk é, o) beveik visame šiaurės žemaičių plote verčiami diftongoidais *ie, uo*, kurie lengvai virsta monoftongais *e, o* ir daugiau ar mažiau tariami fakultatyviai šalia *ie, uo*. Iš 1990 m. Sedoje užrašytų tekstų (žr. 5.1.4.2, 9 išn.) gerai matyti, kad SK dar gana dažnai taria šiek tiek monoftongizuotus dvibalsius: *je_pavelōus / i_s t ū v iē s' pa(s)_zomā_ū, gī.vīolūs i švīo-gē z m ū o_n i m s, i švāžōus / l ā_tvi j' / parvāžōus / b a g ū o č ā u s i s, stānikā: l ū (b)_b ū s / i(s)_s t ū o p ā u s ē āudē_m, kūkū: piņkū: mē.t' / galīējāu bū_t' / ka_t i ē v iē l' s mē_r, pā-lēiktō / p e t r ū o n ē l ē - skri'n, ap_e_pēņkēzēdēšimīs l i ū / buvūōs m ū o k i ē j o š o* ir kt.⁶¹ Pasitaikė atvejai ir su išlaikytais *ie, uo*: *kor_āš gīvenāu / tēn_mōn t iē v i: n e bō_ū, a_anām z ū o d iē l' kūok' bišk' pasakē / a_bīšk' / kas_anām nepasī.sek' / ōns_palētis l i' r,*

⁵⁹ Tas atitrauktinis kirtis nėra fonologinis, nes skiemenyse, turinčiuose šį kirtį, visiškai neutralizuojamos ilgumo–trumpumo ir akūto–cirkumflekso opozicijos (plačiau apie tai žr. 3.1.4). Šie skiemenys fonologiniu požiūriu yra nekirčiuoti, tačiau čia jie žymiai kirčiais „i“ ir „u“ norint paryškinti jų ilgesnį („“) ir trumpesnį „“ variantą ir atskirti nuo nekirčiuotų trumpesnių skiemenų.

⁶⁰ Tokiais atvejais retkarčiais gali būti išlaikomas ir balsių prigimtinis ilgumas, pvz.: *kāp_āš gālō / žit' / ka_ōns_v a k ū nēmī! v o. l i t ā u s / ū_nebūs! ōn(s)_su_sā_ū / s p t. g l ē s / p p l ū j ū ū ir kt.*

⁶¹ *ie, uo* tariami ir pokirtiniuose nekirčiuotuose skiemenyse, pvz.: *ar_lāuskīen' b a p ā r b i ē g ū n t' sāugdāmā; gērā bō_ū gāspadēn' / ne_b ā r ū v ū o s nīkumēt; pasīklausāu / tr_l_gālv' / p ā j i ē m ā ū ir kt.*

un(s) Ź uo d é. l ɛ / keiksmāžūodɛ / nepasakf-s, atvažōu jaunīkis / su_sá.Ń šēt̃mò / jau_ťen
sū_t le v ā : s / su_briólē-s ir kt.⁶²

JK nekirčiuotuose skiemenyse linkusi tarti *ɛ*, *o*: *kulkūōzōs* u Ź m o k ų ē j ɛ s p i n i ų ų i ų
b ų Ń Ń, n o r l ɛ s j l ɛ s t e / l_pārēis, kēik tu_pūōpē^u / v o_ Ź m o g ē l v s vēins, t ɛ v ē l ų u v ɛ s-
kū_pasisakāu ir t.t.

Vadinasi, galima sakyti, kad Sedos tarmėje nekirčiuotų (prieškirtinių) *ie*, *uo* tarimas beveik nesiskiria nuo kirčiuotų atitrauktinių (nefonologinių) kirčiu: SK dažniausiai taria *ie*, *uo* (arba *ie*, *uo*), o JK – *ɛ*, *o* (ypač nk.), rečiau *ie*, *uo*.

Ekspertas parodė, kad nekirčiuoti *ie*, *uo* gali skirtis ir kiekybe: JK juos linkusi tarti gerokai trumpesnius (pvz., *kuo* <šė.lɛs> – $\bar{x}_1 = 95,5 \pm 13,1$ ms < $\bar{x}_2 = 148,2 \pm 22,2$ ms, $t = 4,08 > t_{05} = 2,45$, $P = 99,4\%$ ir kt.); jie daug smarkiau skiriasi nuo „savųjų“ kirčiuoto skiemens dvibalsių – plg. trukmės skirtumą lygintose žodžių porose: *bie* <gūo> : <iš> *kūo* <šē> (1), *kuo* <šė.lɛs> : *kūō* <šɛs> (2) – JK (1) $\bar{x}_{nk} = 95,5 \pm 13,1$ ms < $\bar{x}_k = 238,8 \pm 7,1$ ms, $t = 19,19 > t_{05} = 2,45$, $P = 99,9\%$, (2) $\bar{x}_{nk} = 129,1 \pm 25,7$ ms < $\bar{x}_k = 182,2 \pm 12,2$ ms, $t = 3,85 > t_{05} = 2,23$, $P = 99,7\%$, SK (1) $\bar{x}_{nk} = 132,3 \pm 34,3$ ms < $\bar{x}_k = 167,2 \pm 34,7$ ms, $t = 1,67 < t_{05} = 2,23$, $P = 87,5\%$, (2) $\bar{x}_{nk} = 148,2 \pm 22,2$ ms < $\bar{x}_k = 243,3 \pm 17,8$ ms, $t = 1,59 < t_{05} = 2,45$, $P = 83,6\%$.

Taigi senieji labiau linkę išlaikyti prigimtinį dvibalsio ilgumą (žr. 5.1.4.2), o jaunųjų kalboje skiemens (pagrindo) kiekybė labai priklauso nuo to, kur yra pagrindinis kirtis. Kartais nebejauciama skirtumo tarp senovinio (pagrindinio) kirčio ir atitrauktinio. Pvz., tai rodytų tokia žodžių pora: *kūō* <šɛs> : *kūō* <šē>, kur JK dvibalsių trukmė visiškai sutampa, o SK skirtumas gana žymus (plg. $\bar{x}_1 = 243,3 \pm 17,8$ ms > $\bar{x}_2 = 217,8 \pm 38,0$ ms).

Dvibalsių kiekybė pagrindinio ir šalutinio kirčio galiniuose skiemenyse skiria abi kartos, tačiau skirtumas reikšmingesnis tik JK kalboje (plg. <sa> *lie* (1) : <sà> *lie* (2) tipo formose: JK $\bar{x}_1 = 193,7 \pm 15,5$ ms > $\bar{x}_2 = 170,0 \pm 10,5$ ms, kur $t = 2,52 > t_{05} = 2,45$, $P = 95,5\%$, SK $\bar{x}_1 = 153,8 \pm 60,6$ ms > $\bar{x}_2 = 135,4 \pm 13,8$ ms, $P = 42,5\%$). Matyt, tai susiję ir su pozicija, nes JK visais atvejais žodžio gale linkinti tarti ilgėsi bei ryškesni akūtą (ir su pagrindiniu, ir su šalutiniu kirčiu) negu SK; plg. dvibalsių kiekybė <bie> *gūo* (1), *kūōš* (2), <sà> *lie* (3) tipo formose: (1) $\bar{x}_1 = 216,9 \pm 32,6$ ms > $\bar{x}_2 = 174,1 \pm 49,1$ ms, $P = 94,1\%$, (2) $\bar{x}_1 = 202,8 \pm 28,0$ ms > $\bar{x}_2 = 183,4 \pm 44,7$ ms, $P = 78,6\%$, (3) $\bar{x}_1 = 170 \pm 10,5$ ms > $\bar{x}_2 = 135,4 \pm 13,8$ ms, $P = 99,3\%$. Taigi kiekybė, matyt, jaunesiems yra labai svarbus kirčio požymis.

6.1.2.5. Sutaptinių dvibalsių kiekybės analizės rezultatai panašūs į balsių (žr. 5.1.6, 5.4): *ie*, *uo* trukmė priklauso nuo pozicijos, iš dalies ir nuo kokybės. Pastebimos panašios sutaptinių dvibalsių ir balsių kitimo tendencijos: JK akūtas trukmės atžvilgiu artėja prie cirkumflekso; tik senieji informantai beišlaiko prigimtinį dvibalsių (arba balsių) ilgumą nekirčiuotuose prieškirtiniuose skiemenyse; jaunimas linkęs trumpinti nekirčiuoto (resp. atitrauktinio nefonologinio kirčio) skiemens vokalizmą ir t.t.

⁶² *ie*, *uo* dažniausiai išlaikomi tais atvejais, kai žodis labiau pabrėžiamas ar logiškai akcentuojamas. Jie, kaip ir balsiai, dar ryškesni stiprioje emfazėje: *s le d ĩ e k l g t v ɛ ų n k l l_n o r l ɛ k, sakā? v a k ā m s!*

Apskritai galima pastebėti, kad *ie*, *uo* ir kiti ilgieji balsiai kiekybės atžvilgiu gana artimi. Apskaičiavus jų trukmės santykius, matyti, kad abiejų kartų *a k ū t i n i ū* ŽP bei VP balsių ir sutaptinių dvibalsių trukmė beveik visiškai sutampa; reikšmingiau trumpesni už dvibalsius yra tik AP balsiai (ypač pozicijose [‘-#], [‘-~]; plg. jų trukmės santykių šiose pozicijose: JK – 1 : 1,2, SK – 1 : 1,3).

Cirkumfleksiniai sutaptiniai dvibalsiai, atvirksčiai, vienskiemenėse formose [‘-#] ir skiemenyse prieš trumpą redukuotą galūnę [‘-~] yra trumpesni už atitinkamų pozicijų visų pakilimų cirkumfleksinius balsius; labiausiai skiriasi dvibalsių ir ŽP bei VP balsių trukmė (plg. jų santykį – 1 : 1,2). Kitose pozicijose trukmė gana panaši. Apskritai termėje sutaptiniai dvibalsiai savo kiekybe artimiausi AP balsiams.

Kad cirkumfleksiniai dvibalsiai neretai tariami trumpesni negu atitinkami balsiai, tam įtakos, matyt, turi jų kintama artikuliacija (resp. nepastovus tembras), dėl kurios jie ne taip ilgai tariami.

6.1.3. Intensyvumas

JK ir SK *a k ū t i n i a i* dvibalsiai vidutiniu intensyvumu labai reikšmingai nesiskiria, paminėtina, kad JK jis būna kiek aukštesnis (pvz., formose *šies*, *bīek* <*sʹ*> ir kt.). Cirkumfleksas (skirtingai negu akūtas) JK kalboje dažniausiai pasižymi gerokai mažesniu negu SK vidutiniu intensyvumu; išsiskirtų tik skiemenys, esantys prieš ilgąją galūnę (pvz., *kūo* <*šē*>, kur JK cirkumfleksui būdingas didesnis intensyvumas (žr. 9 lent.). Vadinasi, galima sakyti, kad vidutinio intensyvumo atžvilgiu akūtas nuo cirkumfleksu labiau skiriasi tik SK kalboje: akūto intensyvumas yra labiau krintantis (tai rodo jų mažesnis vidutinis intensyvumas), o cirkumfleksas – žymiai lygiau kintantis, tolydesnis (tai rodo jų didesnis vidutinis intensyvumas). JK cirkumfleksas artimesnis akūtiui. Tai matysime palyginę ir kitus intensyvumo parametrus.

Galima pastebėti, kad kartais intensyvumas susijęs su trukme: kur vidutinis intensyvumas didesnis, ten trukmė mažesnė ir atvirksčiai. Tai rodytų ir senųjų kalboje konstatuota neigiamą vidutinės trukmės ir intensyvumo koreliacija, būdinga ir akūtiiniams (pvz., *kūo* <*ši*> tipo formose ji labai stipri, $r = -0,898$, $z = 1,4642 > z_{01} = 0,8765$), ir cirkumfleksiniams dvibalsiams (pvz., *čīē* <*pʹ*> tipo formose ši koreliacija stipri, $r = -0,807$, $z = 1,1178 > z_{05} = 0,8765$). Jaunųjų kalboje ši koreliacija silpna, taigi intensyvumas mažiau susijęs su trukme.

6.1.3.1. Sediškių priegaidės nelabai skiriasi ir intensyvumo viršūnės padėtimi. JK akūto intensyvumo maksimumas dažniausiai iškyla ties dvibalsio viduriu, kartais antroje garso dalyje; jis beveik visiškai sutampa su cirkumfleksu maksimumu. SK akūto intensyvumo viršūnė siekia taip pat maždaug vidurį (vidutiniškai 52% viso garso trukmės; išsiskiria tik pokirtiniai galiniai skiemenys, kuriuose akūto intensyvumo kylančioji atkarpa visų sediškių siekia maždaug 30%), o cirkumfleksu intensyvumo viršūnė dažniausiai pasirodo antroje garso dalyje (vidutiniškai 57%). Taigi net SK priegaidės intensyvumo viršūnės padėtimi praktiškai nesiskiria. Be abejo, čia reikšmės turi savaiminis *ie*, *uo* intensyvumas, kuris dėl pačios šių garsų prigimties turi būti „kylantis“, nes atvirieji garsai savaime yra intensyvesni negu uždarieji (plg. Pakerys, 1982, 75, 79).

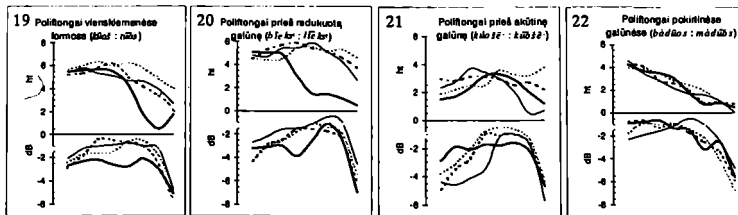
9 lentelė
Sutaptinių dvibalsių vidutinis intensyvumas (dB)

Pozicija	Pavyzdys	Karta	$f \pm s$	+ (95%)	$t \neq t_{05}$	P (%)
[- #]	sfas	J	-2,2 ± 0,8	-3,6 + -0,9	2,42 < 2,45	94,8
		S	-3,8 ± 1,0	-5,3 + -2,2		
	līeks	J	-2,9 ± 0,7	-4,0 + -1,8	2,08 < 2,45	91,7
		S	-1,7 ± 0,9	-3,2 + -0,3		
[- -]	btek <st>	J	-3,1 ± 1,0	-3,9 + -2,3	0,55 < 2,14	41,2
		S	-3,5 ± 2,0	-5,2 + -1,9		
	līek <st>	J	-3,4 ± 0,8	-4,7 + -2,2	3,02 > 2,45	97,7
		S	-2,0 ± 0,5	-2,8 + -1,2		
[- -]	<is>kūo <šē>	J	-2,8 ± 0,6	-3,7 + -1,9	0,13 < 2,45	10,3
		S	-2,7 ± 1,4	-4,9 + -0,4		
	kūo <šē>	J	-2,3 ± 1,5	-4,7 + 0,1	1,15 < 2,45	70,5
		S	-3,5 ± 1,4	-5,8 + -1,2		
[ⁿ - #]	<bū>dūos	J	-3,0 ± 0,9	-4,4 + -1,6	0,64 < 2,45	45,7
		S	-3,5 ± 1,0	-5,1 + -1,9		
	<mā>dūās	J	-3,4 ± 1,0	-4,2 + -2,6	3,40 < 2,14	99,6
		S	-2,1 ± 0,6	-2,6 + -1,6		

6.1.3.2. Intensyvumo kilimo–kritimo staigumu bei kitais parametrais JK ir SK a k ū t a s nedaug tesiskiria, tačiau, sakysim, prieš pauzę (*bīeks*, <sa>*līe*, <sā>*līe* tipo formose) jaunųjų akūtui būdingas mažesnis kilimo–kritimo staigumas ir diapazonas. Čia JK akūtas ypač praranda jam būdingas dinamines charakteristikas ir jas dažniausiai „kompensuoja“ trukme (pvz., <sa>*līe* tipo formose pastebėti patys didžiausi jaunųjų ir senųjų akūto trukmės skirtumai, plg. $\bar{x}_1 = 170,0 \pm 10,5$ ms > $\bar{x}_2 = 135,4 \pm 13,8$ ms, $t = 3,99 > t_{05} = 2,45$, $P = 99,3\%$). Vadinasi, jaunųjų akūto intensyvumas kinta lygiau negu senųjų (žr. 19–21 pav.); jo kreivės iš esmės yra kylančios–krintančios ir visiškai sutampa su cirkumflekso intensyvumo kreivėmis⁶³. Labiau krintantis yra tik pokirtinių skiemenų intensyvumas (žr. 22 pav., plg. 10–12 pav.), kuris garso gale ypač smunka (plg. Laigonaitė, 1958, 81–82).

SK akūtiniai *ie*, *uo* dėl didėjančio atvirumo taip pat pasižymi intensyvesne antrąja garso puse, tačiau jų kreivės aiškiai skiriasi nuo JK (žr. 19–22 pav.): jos kamuotesnės, labiau laužytos, ties viduriu neretai matomas lūžis. Cirkumflekso kreivės lygesnės, mažiau laužytos; antroje dalyje jos aukščiau pakilusios negu JK. Tai rodo, kad

⁶³ JK akūto ir cirkumflekso kreivės savo kontūru labai primena bk *ie* intensyvumo kreivę (žr. Pakerys, 1982, 176).

19–22 pav. Sutaptinių dvibalsių (polifongų) akūtas bei cirkumfleksas (linijų reikšmės žr. 1–12 pav.).

SK cirkumfleksiniai *ie, uo* pabaigoje yra didesnio intensyvumo (plg. *kūo < šrs >* (1), *< mā > dūōs* (2) tipo formose: (1) $\bar{x}_s = -2,0 \pm 0,6$ dB $> \bar{x}_j = -2,9 \pm 1,1$ dB, kur $t = 1,92 < t_{05} = 2,14$, o $P = 92,4\%$, (2) $\bar{x}_s = -2,3 \pm 0,9$ dB $> \bar{x}_j = -4,6 \pm 1,4$ dB, $t = 3,95 > t_{05} = 2,14$, $P = 99,9\%$). Taigi SK cirkumfleksas intensyvumo atžvilgiu yra tvirtagališkesnis negu JK.

6.1.3.3. Jaunųjų akūtiniai *ie, uo* pasižymi kiek siauresniu diapazonu negu senųjų (pvz., *blėk < s' >* (1), *kūo < š' >* (2) tipo formose – (1) $\bar{x}_j = 8,4 \pm 2,2$ dB $< \bar{x}_s = 9,8 \pm 1,8$ dB, $P = 81,8\%$, (2) $\bar{x}_j = 7,1 \pm 1,1$ dB $< \bar{x}_s = 10,1 \pm 2,5$ dB, $P = 92,5\%$), o cirkumfleksiniai – kiek platesniu (pvz., *līēk < s' >* (1), *< mā > dūōs* (2) tipo formose – (1) $\bar{x}_s = 8,4 \pm 0,3$ dB $> \bar{x}_s = 6,5 \pm 1,6$ dB, $P = 94,8\%$, (2) $\bar{x}_j = 8,5 \pm 1,7$ dB $> \bar{x}_s = 5,3 \pm 1,5$ dB, $P = 99,9\%$). Apskritai šnekteje akūtiniai dvibalsiai (kaip ir balsiai) yra platesnio diapazono negu cirkumfleksiniai.

6.1.3.4. Palyginti nedidelis rezultatų reikšmingumas rodytų, kad JK ir SK priegaidės skiriasi gana nežymiai. Intensyvumo kitimas svarbesnis tik vyresniosios kartos priegaidėms: jų trumpesnis, staigiau krintančio intensyvumo akūtas, neretai turintis ryškų balso „lūžį“, aiškiai skiriasi nuo ilgesnio ir lygesnio, pastovesnio cirkumflekso.

6.1.4. Pagrindinis tonas

Pagrindinis tonas Sedos šnekteje kinta panašiai kaip intensyvumas. Tai rodo stipri teigiama tono ir intensyvumo koreliacija, pastebima ir akūtinuose, ir – dar dažniau – cirkumfleksiniuose skiemenyse. Pvz., cirkumfleksinėse *līēk < s' >* (1), *< mā > dūōs* (2) ir akūtinėse *kūo < š' >* (3), *< sa > līe* (4) tipo formose abiejų kartų ši koreliacija labai stipri, plg. jų koreliacijos koeficientus: (1) $r_j = 0,356$, $z = 0,3720 > z_{01} = 0,2263$, $r_s = 0,491$, $z = 0,5429 > z_{01} = 0,2890$, (2) $r_j = 0,608$, $z = 0,7050 > z_{01} = 0,2772$, $r_s = 0,432$, $z = 0,4624 > z_{01} = 0,3180$, (3) $r_j = 0,304$, $z = 0,3135 > z_{01} = 0,2326$, $r_s = 0,415$, $z = 0,4420 > z_{01} = 0,2510$, (4) $r_j = 0,412$, $z = 0,4376 > z_{01} = 0,1687$, $r_s = 0,299$, $z = 0,3079 > z_{01} = 0,2055$.

Pastebima ir vidutinės trukmės bei tono neigiama koreliacija. Ji dažnesnė senųjų informantų kalboje: stipri ir labai stipri koreliacija konstatuota šio tipo formose: *kūōš* (1), *kūo < š' >* (2), *kūō < š' s >* (3), *tūōs* (4) ir kt.; plg. jų koreliacijos koeficientus:

(1) $r_s = -0,597, z = 0,6880 > z_{05} = 0,6533$, (2) $r_s = -0,898, z = 1,4642 > z_{01} = 0,8765$, (3) $r_s = -0,801, z = 1,1024 > z_{05} = 0,8765$, (4) $r_s = -0,691, z = 0,8504 > z_{05} = 0,6533$ ir kt. Jaunųjų kalboje ši koreliacija stipri tik $\langle m\grave{a} > d\ddot{u}os$ tipo formose ($r = -0,751, z = 0,9742 > z_{05} = 0,8765$); kitais atvejais ji silpna.

6.1.4.1. Jaunųjų tarmės atstovų sutaptinių dvibalsių akūtas ir cirkumfleksas pasižymi aukštesniu vidutiniu pagrindiniu tonu negu SK, tačiau skirtumai nėra labai reikšmingi (plg. $b\ddot{t}ek < s' >$ (1), $l\ddot{t}ek < s' >$ (2) tipo formose: (1) $\bar{x}_j = -2,5 \pm 0,5$ ht $> \bar{x}_s = -4,1 \pm 3,0$ ht, $P = 82,5\%$, (2) $\bar{x}_j = -1,6 \pm 0,3$ ht $> \bar{x}_s = -3,1 \pm 1,9$ ht, $P = 81,9\%$ ir kt.). Taigi jų priegaidėms būdingesnis mažas tono kitimas.

Šiek tiek sėdiškių priegaidės skiriasi ir pagrindinio tono viršūnės padėtimi. SK tono maksimumas akūtinuose skiemenyse beveik visais atvejais iškyla pirmoje segmente dalyje: kylančioji kreivė atkarpa sudaro vidutiniškai 38% viso dvibalsio trukmės. JK akūto maksimumas labiau priartėjęs prie dvibalsio vidurio; kartais jis iškyla antroje segmento dalyje (60%) ir beveik sutampa su cirkumflekso maksimumu. Senųjų informantų cirkumflekso tono viršūnė kiek labiau nutolusi nuo dvibalsio pradžios.

6.1.4.2. Visais atvejais vyresniosios kartos priegaidės pasižymi platesniu pagrindinio tono diapazonu: akūto diapazonas siekia net didžiąją septimą ir oktavą, o cirkumflekso svyruoja grynosios kvintos ir didžiosios sekstos ribose. JK priegaidės daug monotoniškesnės: akūto diapazonas dažniausiai siekia tik grynąją kvintą ar (rečiau) sekstą, o cirkumflekso svyruoja tik padidintos kvartos ribose⁶⁴.

6.1.4.3. Apžvelgus visus pagrindinio tono kitimo parametrus, matyti, kad JK akūto ir cirkumflekso tonas kinta tolydžiau, yra ne taip staigiai krintantis. Tai rodo ne tik aukštesnis negu SK vidutinis tonas, bet ir kiti požymiai: JK akūtas pasižymi didesniu kilimo bei mažesniu tonu kritimo diapazonu, o cirkumfleksas – dėsningai mažesniu atstumu iki žemiausio tono lygio (pvz., $k\ddot{u}o < s' s >$ (1), $t\ddot{u}os$ (2) tipo formose, plg.: (1) $\bar{x}_j = 59,6\%$ viso garso trukmės, o $\bar{x}_s = 96,5\%$, kur $t = 2,40 > t_{05} = 2,16$, $P = 96,8\%$, (2) $\bar{x}_j = 64,8\%$, $\bar{x}_s = 94,1\%$, $t = 2,73 > t_{05} = 2,07$, $P = 98,8\%$ ir kt.), mažesniu tonu kilimo–kritimo diapazonu bei mažesniu tonu kritimo staigumu⁶⁵. JK akūto tonas garso pradžioje visada būna kiek aukštesnis negu cirkumflekso, paskui jis, kiek pakilęs, pamažu krinta, o cirkumflekso tonas, nors pradžioje yra kiek žemesnis negu akūto, laipsniškai pakilęs gale mažiau tenukrinta; galinis tono kontūro taškas būna šiek tiek aukščiau negu akūtinų dvibalsių (plg. Pakerys, 1982, 166). Tai gerai matyti 19–20 pav. Tačiau, nors ir esama kai kurių skirtumų, JK akūto ir cirkumflekso tonas kinta gana panašiai.

Labiau skiriasi tik SK priegaidės: akūto tonas yra staigiai krintantis, o cirkumflekso – kylantis–krintantis; ypač dideli skirtumai yra tono kontūrų baigiamose dalyse (žr. 19–20 pav.). Kiek panašiau akūto ir cirkumflekso tonas kinta skiemenyse prieš ilgą, turinčią šalutinį kirtį galūnę (žr. 21 pav.); čia jo kontūras yra kylantis–krintantis. Pokirtiniuose galiniuose skiemenyse abiejų kartų priegaidės yra visiškai sutapusios – čia tonas aiškiai krintantis (žr. 22 pav.).

⁶⁴ Paminėtina dar, kad sutaptinių dvibalsių diapazonai (ypač SK) gerokai platesni negu balsių.

⁶⁵ Pastarieji rezultatai, nors ir nėra statistškai reikšmingi, visur yra dėsningai mažesni.

Iš kreivių taip pat matyti, kad JK cirkumflekso tonas pabaigoje žymiai mažiau tenukrinta: galinis tono kreivės taškas būna aukščiau negu SK cirkumflekso dvibalsių (žr. 19–21 pav.).

6.1.5. Apibendrinant galima sakyti, kad sutaptinių dvibalsių priegaidės gerai skiriamos tik SK kalboje. Ypač jas diferencijuoja *t r u k m ė* (akūtas trumpesnis už cirkumfleksą), taip pat įvairūs pagrindinio *t o n o* požymiai. Intensyvumu priegaidės skiriasi kiek mažiau, nes tam trukdo savaiminis *ie, uo* intensyvumas, kuris neišvengiamai turi būti kylantis, ir priegaidės šios tendencijos „neįveikia“. Intensyvumas (ne tonas) labiau skiria tik pokirtinių galinių skiemenų priegaidės – cirkumflekso intensyvumas yra tolydžiai kylantis–krintantis, o akūto – aiškiai krintantis (kreivės viduryje matomas lūžis).

Jaunųjų informantų akūtas nuo cirkumflekso skiriasi mažiau: akūto trukmė artėja prie cirkumflekso; intensyvumo požymiais taip pat mažai skiriasi. Kiek reikšmingiau JK priegaidės charakterizuoja tik pagrindinis tonas ir ypač jo kitimo parametrai: jų akūto tonas pirmoje dvibalsio dalyje būna aukštesnis, o antroje – žemesnis negu cirkumflekso, taip pat jam būdingas didesnis kritimo staigumas, platesnis diapazonas ir t.t. Taigi nežūriant į kai kuriuos skirtumus, JK akūtas gana išblėsęs⁶⁶. Vadinasi, ir čia galima kalbėti apie akivaizdžią laužtinės priegaidės *n i v e l i a c i j o s* tendenciją (plg. 5.4).

6.2. Sudėtiniai grynietji dvibalsiai

6.2.1. Buvo tiriami visi tarmės grynietji dvibalsiai, sugrupuoti pagal pirmąjį dėmenį (žr. 4.1.3): „žemutinio pakilimo“ dvibalsiai (toliau – ŽP) – *ai, ei, au,* „vidutinio pakilimo“ (VP) – *ei, oi, ou,* „aukštutinio pakilimo“ (AP) – *ui, uy, ij*. Dvibalsiai *uy, ij* tarmėje rečiau vartojami, nes jie būna tik prieš aukštutinio pakilimo balsius (pvz.: *pūdyūs: kūdyūs, skūjs: kūjs*) ir žodžio gale negalimi (pvz.: *pūuts: kōuts, skēis: kēis*). Tačiau reikia pastebėti, kad šių dvibalsių asimiliacija gana komplikauta, nes *uy, ij*, kurie atsiranda *o, e* susiaurėjus, yra nepatogūs tarti (plg. Girdenis, 1962, 143). Todėl šių garsų asimiliacija nėra iki galo nuosekli. Tie patys tarmės (net SK) atstovai prieš siaurusius balsius kartais taria *uy, ij* (*dūydi, gūjsmīe*), kartais *ou, ei* (*dōudi, gēismīe*). Ypač jaunesnio amžiaus žmonės čia linkę tarti neasimiliuotus garsus. Nuoseklesnė asimiliacija yra tik senesnių sediškių kalboje: ji būna tiek kirčiuotuose, tiek nekirčiuotuose skiemenyse, pvz.: *jau_t(a)s_š e - š ū y l ī t i s / ka_bū_tōm, mō.nō tun_ū y g u / nebō_ū n i_bū_t e, ka_ānā palē_k o / r i j b i / ka_pūiki, v o_dābār / ka_īķikā_s / ket_ķārt o / niēks n ē t i j k i e s, v o_t ā / r i j b ū o j i / l i_m ē_r r, t e p_a n ē m s t i ų k / j u y k i ų g ā pasakī_t e* ir kt.

6.2.2. Trukmė

Palyginę dvibalsių trukmę abiejų kartų kalboje, matome, kad *c i r k u m f l e k s i - n i a i* dvibalsiai beveik nesiskiria (žr. 10 lent.). Išsiskiria dvibalsiai, kurių pirmąjį sandą

⁶⁶ Ypač akūtas išblėsęs pokirtiniuose galiniuose skiemenyse [ʷ – #]; iš klausos girdėti, kad JK visur taria kažką panašaus į „vidurinę“ priegaidę.

lentelė
tinijų ir cirkumfleksinių dvibalsių vidutinė trukmė (ms)

Pavyzdys	Karta	$\bar{x} \pm s$	+ (95%)	$t \neq t_{05}$	P (%)
Ž P dvibalsiai					
kėik	J	292,0 ± 38,4	267,6 + 316,4	2,43 > 2,07	97,6
	S	250,1 ± 45,6	221,1 + 279,0		
pėik	J	328,1 ± 26,5	244,1 + 412,1	1,42 < 2,23	81,3
	S	403,6 ± 41,8	337,1 + 470,2		
kėi < kɛ >	J	329,8 ± 58,4	298,7 + 360,9	3,34 > 2,04	99,8
	S	271,6 ± 38,1	251,3 + 291,9		
pėi < kɛ >	J	349,5 ± 31,7	297,4 + 401,6	0,88 < 2,04	61,6
	S	321,1 ± 80,6	278,2 + 364,1		
kėi < kām >	J	256,3 ± 47,3	226,3 + 286,3	0,87 < 2,07	60,5
	S	239,0 ± 50,4	206,9 + 271,0		
pėi < kām >	J	288,0 ± 35,6	265,4 + 310,6	0,11 < 2,07	8,9
	S	291,1 ± 86,5	236,1 + 346,0		
< nē > pėik	J	230,6 ± 49,2	189,4 + 271,8	0,93 < 2,14	63,2
	S	212,8 ± 22,6	193,8 + 231,7		
< nē > pėik	J	266,1 ± 24,0	246,1 + 286,1	0,92 < 2,14	62,7
	S	286,0 ± 56,2	239,0 + 333,0		
V P dvibalsiai					
pėūts	J	249,8 ± 48,4	223,0 + 276,6	0,57 < 2,04	43,0
	S	238,3 ± 62,9	206,1 + 270,5		
kėūts	J	322,3 ± 46,9	297,4 + 347,2	0,46 < 2,04	35,1
	S	310,2 ± 94,1	260,1 + 360,3		
pėū < dɛ >	J	288,3 ± 39,3	263,3 + 313,2	2,48 > 2,07	97,9
	S	244,0 ± 47,8	213,6 + 274,4		
kėū < dɛ >	J	339,0 ± 46,3	309,6 + 368,4	0,29 < 2,07	22,5
	S	330,5 ± 91,0	272,6 + 388,3		
pėū < dɔū >	J	225,3 ± 46,3	195,8 + 254,7	1,53 < 2,07	85,9
	S	199,9 ± 34,1	178,3 + 221,6		
kėū < dɔū >	J	277,7 ± 50,6	245,6 + 309,9	0,12 < 2,07	9,7
	S	274,3 ± 81,4	222,6 + 326,1		
< vė > dɔū	J	173,5 ± 11,6	163,8 + 183,1	1,00 < 2,14	66,6
	S	186,9 ± 36,2	156,6 + 217,2		
< vė > dɔū	J	233,2 ± 45,9	194,8 + 271,6	0,82 < 2,14	57,3
	S	207,8 ± 74,8	145,2 + 270,4		
A P dvibalsiai					
skij < sɛ >	J	287,2 ± 29,2	268,7 + 305,8	2,51 > 2,07	98,0
	S	239,4 ± 59,2	201,8 + 277,0		
kij < sɛ >	J	325,7 ± 47,4	295,6 + 355,9	0,11 < 2,07	8,8
	S	329,5 ± 27,3	261,4 + 397,7		
skij < sɛs >	J	238,0 ± 16,1	212,4 + 263,6	2,79 > 2,45	96,9
	S	192,9 ± 28,0	148,2 + 237,5		
kij < sɛs >	J	292,1 ± 57,4	200,8 + 383,4	0,11 < 2,45	8,6
	S	286,5 ± 82,2	155,6 + 417,3		

sudaro VP balsiai: juos JK linkusi tarti ilgesnius negu SK, o likusius dvibalsius dažniausiai taria kiek trumpesnius. Tą trukmės skirtumo nevienodumą gal bus nulėmę tai, kad austinimo kalboje cirkumfleksiniai VP balsiai yra patys ilgiausi (plg. 5.1.1.4) – tai gali atsiliepti ir dvibalsių trukmei⁶⁷.

A k ū t i n i u s dvibalsius JK visais atvejais taria i l g e s n i u s negu SK (žr. 10 lent.): ypač reikšmingai trukmė skiriasi prieš trumpąją galūnę [‘- -].

Nors JK akūtiniai dvibalsiai ir ilgesni, t.y. artimesni cirkumfleksiniams, tačiau akūto ir cirkumflekso trukmės skirtumas išlieka. SK kalboje tai ypač ryšku; plg. akūto ir cirkumflekso vidutinės trukmės santykį, kuris visiškai sutampa su balsių (žr. 3 lent.) vidutinės trukmės santykiu: JK – 1 : 1,2, SK – 1 : 1,3. Tačiau trukmė neabejotinai skiria ir dvibalsių priegaides.

Išanalizavus kitus vidutinės trukmės santykius (žr. 11 lent.), matyti, kad JK trukmė labiausiai skiriasi akūtiniai ir cirkumfleksiniai VP dvibalsiai (1 : 1,3), mažiausiai – ŽP (1 : 1,1). SK artimiausi yra ŽP ir VP dvibalsiai (1 : 1,3), tolimiausi – AP (1 : 1,4).

Iš lentelės taip pat matyti, koks yra akūto ir cirkumflekso trukmės santykis visose aptariamose pozicijose: mažiausiai jų trukmė JK kalboje skiriasi prieš trumpąsias [‘- -] ir prieš ilgąsias, šalutinį kirtį turinčias galūnes [‘- -] (1 : 1,1), SK – pokirtiniuose galiuose skiemenyse [‘- -#] (1 : 1,2).

11 lentelė
Akūtinųjų ir cirkumfleksinių dvibalsių vidutinis trukmės santykis

Karta	Dvibalsiai ir priegaidės	P o z i c i j a				Vidutinis trukmės santykis
		[‘- #]	[‘- -]	[‘- -]	[#- #]	
Jaunoji	<i>ei, ai, au</i> [‘-] : [‘-]	1:1,1	1:1,1	1:1,1	1:1,2	1:1,1
	<i>ei, oi, ou</i> [‘-] : [‘-]	1:1,3	1:1,2	1:1,2	1:1,3	1:1,3
	<i>li, ul, ul</i> [‘-] : [‘-]		1:1,1	1:1,2		1:1,2
	Vidutinis trukmės santykis [‘-] : [‘-]	1:1,2	1:1,1	1:1,1	1:1,2	1:1,2
Senoji	<i>ei, ai, au</i> [‘-] : [‘-]	1:1,6	1:1,2	1:1,2	1:1,3	1:1,3
	<i>ei, oi, ou</i> [‘-] : [‘-]	1:1,3	1:1,4	1:1,4	1:1,1	1:1,3
	<i>li, ul, ul</i> [‘-] : [‘-]		1:1,4	1:1,5		1:1,4
	Vidutinis trukmės santykis [‘-] : [‘-]	1:1,3	1:1,3	1:1,3	1:1,2	1:1,3

⁶⁷ Kadangi gryniesi sudėtiniai dvibalsiai vartojami tik prieš priebalsius, pauzę ir redukuotus balsius, o prieš neredukuotus balsius morfologinėse kaitose juos visada pakeičia heterosilabiniai junginiai *balsis + j/l, l/* (pvz., *ėlir, éfr : e-jāu; gāuir, gāus, gā.yo : ga-vā-*), ir tarp dvibalsių ir heterosilabinių junginių yra papildomoji distribucija ir jų opozicija neįmanoma, tai visi dvibalsiai laikytini fonemų junginiais (plg. Girdeinis, 1971a, 25; 1983, 149), kurių pirmą dalį sudaro atitinkami balsiai, o antrąją – fonemos *j/l, l/*, automatiškai besikaitaliojančios su variantais *j/l, l/* (t.y. fonemų *j/l, l/* alofonais). Todėl, be abejo, dvibalsių kiekį lemia ir juos sudarančių balsių savaiminė trukmė.

6.2.2.1. Izoliuotų dvibalsių – jaustukų (pvz.: *āi, ēi, ėi, ūi* ir kt. – [#–#], žr. 4.1.3) trukmė įvairuoja: vieni iš jų ilgesni SK kalboje, kiti JK, skirtumai dažniausiai nėra reikšmingi. Galima dar pastebėti, kad „cirkumfleksiniai“ jaustukai yra gerokai ilgesni už atitinkamus cirkumfleksinius dvibalsius, vartojamus normaliuose žodžiuose (pvz., *ėi* (1) : *kėts* (2) – SK $\bar{x}_1 = 438,8$ ms > $\bar{x}_2 = 330,2$ ms, JK $\bar{x}_1 = 370,3$ ms > $\bar{x}_2 = 344,2$ ms ir kt.). „Pusilgiai“ jaustukai yra žymiai trumpesni už „cirkumfleksinius“ jaustukus ir artimesni akūtinams dvibalsiams skiemenyse prieš trumpą galūnę [‘ –] .

Ištiktukuose (<*ka*> *lūi*, <*va*> *lėi*, <*taba*> *lāi*) dvibalsiai gerokai trumpesni už atitinkamus dvibalsius jaustukuose (pvz.: <*va*> *lėi* (1) : *ėi* (2), <*taba*> *lāi* (3) : *āi* (4) – SK $\bar{x}_1 = 198,1$ ms < $\bar{x}_2 = 285,1$ ms, $\bar{x}_3 = 205,7$ ms < $\bar{x}_4 = 284,5$ ms; JK $\bar{x}_1 = 259,3$ ms < $\bar{x}_2 = 334,6$ ms, $\bar{x}_3 = 245,1$ ms < $\bar{x}_4 = 328,4$ ms ir kt.). Taigi net ryškia ekspresive intonacija tariamuose žodžiuose dvibalsių trukmė priklauso nuo skiemenų skaičiaus žodyje.

Ištiktukuose galinius (kirčiuotuosius) skiemenis JK taria ilgesnius negu SK, vadina si, ir čia matyti, kad jaunesiems tarmės atstovams kiekybė yra svarbus kirčio požymis (plg. 5.1.2.3).

6.2.2.2. Trukmė ir JK, ir SK nuo pozicijos priklauso labai panašiai. Ilgiausi akūtiniai ir cirkumfleksiniai dvibalsiai yra prieš trumpą galūnę (pvz., *pūu* <*da*>, *kūu* <*de*> tipo formose), trumpesni vienskiemeniuose žodžiuose (*pūuts*, *kūuts*)⁶⁸. Dar trumpesni dvibalsiai taria mi prieš ilgą galūnę (*pūu* <*dūu*>, *kūu* <*dūu*>), ir trumpiausi – pokirtinių galinių skiemenų dvibalsiai (<*vė*> *dūu*, <*vė*> *dūu*). Galima palyginti, kiek šios pozicijos dvibalsiai trumpesni už atitinkamus dvibalsius kitose pozicijose, žr. 12 lent.

Epizodiškai lygintos šalutinį kirtį turinčios ir jo neturinčios formos, pvz.: *kēi* <*kū*> : *kēi* <*kr*>, *pēi* <*kū*> : *pēi* <*kr*> ir kt. (žr. 4.1.3). Akūtinų dvibalsių trukmei šalutinio kirčio buvimas (resp. jo nebuvimas), atrod, didesnės įtakos neturi (plg. 5.1.1.2); tik vienu atveju (*klūi* <*kūs*> : *klūi* <*kr*> formose) visi informantai dvibalsius prieš šalutinį kirtį tarė trumpesnius, tačiau skirtumas gana nereikšmingas.

Cirkumfleksinius dvibalsius prieš šalutinį kirtį SK visais atvejais taria trumpesnius, plg. *pēi* <*kū*> (284,5 ms) : *pēi* <*kr*> (354,5 ms), *tāi* <*kā*> (346,0 ms) : *tāi* <*kr*> (361,5 ms) ir kt. Taigi šalutinis kirtis SK kalboje šiek tiek modifikuoja pagrindinio kirčio skiemens kiekybę (plg. 5.1.1.1). JK rezultatai čia labai priešaringi.

12 lentelė
Trukmės priklausymas nuo pozicijos

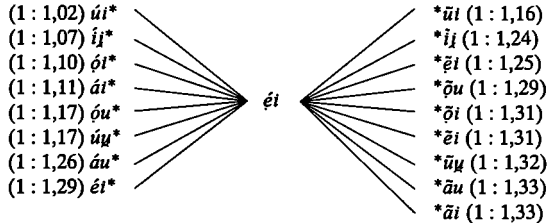
Pozicijos	Kar- ta	B a l s a i a i			
		Akūtiniai		Cirkumfleksiniai	
		ŽP	VP	ŽP	VP
[ⁿ –#] : [‘ –]	J	1 : 1,4	1 : 1,7	1 : 1,3	1 : 1,5
	S	1 : 1,3	1 : 1,3	1 : 1,1	1 : 1,6
[ⁿ –#] : [‘ – #]	J	1 : 1,3	1 : 1,5	1 : 1,2	1 : 1,4
	S	1 : 1,2	1 : 1,3	1 : 1,4	1 : 1,5
[ⁿ –#] : [‘ –]	J	1 : 1,1	1 : 1,3	1 : 1,1	1 : 1,2
	S	1 : 1,1	1 : 1,1	1 : 1,0	1 : 1,3

⁶⁸ Tik SK ŽP dvibalsiai šioje pozicijoje yra patys ilgiausi.

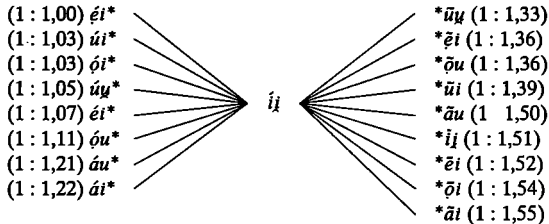
6.2.2.3. Buvo skaičiuota dvibalsių trukmė, negrupuojant jų pagal pirmo dėmens pakilimą. Plačiau aptariami dvibalsiai, esantys prieš trumpą redukuotą galūnę, kadangi tik šioje pozicijoje jie visi pasitaikė.

Trumpiausias iš visų dvibalsių JK kalboje pasirodė akūtinis *ėi* (263,6 ms), SK – *îi* (232,4 ms); ilgiausias buvo cirkumfleksinis *âi* (JK – 351,9 ms, SK – 361,5 ms).

Visi JK dvibalsiai vidutinės trukmės didėjimo tvarka išsidėsto maždaug šitaip: *ėi* < *úi* < *îi* < *ôi* < *âi* < *ôu* < *ûu* < *îi* < *êi* < *âu* < *ôu* < *ėi* < *ôi* < *ėi* < *âu* < *ûu* < *âi*. Su trumpiausiu dvibalsiu jie santykiuoja taip:

SK visų akūtinių ir cirkumfleksinių dvibalsių trukmė didėja šiek tiek kitaip: *îi* < *ėi* < *úi* < *ôi* < *ûu* < *ėi* < *ôu* < *âu* < *âi* < *ûu* < *êi* < *ôu* < *ûi* < *âu* < *îi* < *ėi* < *ôi* < *âi*; su trumpiausiu dvibalsiu jų santykiai būtų tokie:

Vidutinė trukmė rodo, kad tik SK visi akūtiniai dvibalsiai yra trumpesni net už trumpiausius cirkumfleksinius; JK kai kurie akūtiniai dvibalsiai ilgesni už cirkumfleksinius (pvz., ŽP dvibalsiai *âu*, *ėi* ilgesni už AP ir VP dvibalsius *ûi*, *îi*, *ėi*).

Iš akūtinių dvibalsių abiejų kartų kalboje trumpiausi AP ir VP, ilgiausi – ŽP; kiek ilgesnis už savo grupės dvibalsius yra *ou* (JK ir *uu*). JK trumpiausi yra cirkumfleksiniai AP dvibalsiai, ilgiausi ŽP; vėl labai ryškiai išsiskiria *uu*, kuris yra gerokai ilgesnis už kitus savo grupės dvibalsius. SK cirkumfleksiniai dvibalsiai išsidėsto labai nenuošėkliai: gerokai ilgesni už kitus yra ŽP dvibalsiai, taip pat *îi*, *ôi*.

Kitose pozicijose pastebimos panašios tendencijos (žr. 13 lent.).

6.2.2.4. Atkreiptinas dėmesys, kad dvibalsių trukmė gerokai priklauso nuo jų sudamųjų sandūkų, – kitaip sakant, dvibalsiai linkę į tam tikrą savaiminę trukmę.

13 lentelė
Dvibalsių trukmės didėjimo eilė

Karta	Akūtiniai dvibalsiai			Cirkumfleksiniai dvibalsiai		
	[‘- #]					
J	ou < ei < oi < au < ei < ai			ou < au < ei < oi < ei < ai		
S	ei < oi < ai < au < ou < ei			ou < oi < au < ei < ei < ai		
	AP	VP	ŽP	AP	VP	ŽP
J		ou < ei < oi	au < ei < ai		ou < ei < oi	au < ei < ai
S		ei < oi < ou	ai < au < ei		ou < oi < ei	au < ei < ai
	[‘- v]					
J	ei < ui < ij < ei < ai < ou < uy < au < ei			ui < ij < ei < ou < oi < ei < uy < au < ai		
S	ij < ei < ui < oi < uy < ei < ou < au < ai			uy < ei < ou < ui < au < ij < ei < oi < ai		
	AP	VP	ŽP	AP	VP	ŽP
J	ui < ij < uy	ei < oi < ou	ai < au < ei	ui < ij < uy	ei < ou < oi	ei < au < ai
S	ij < ui < uy	ei < oi < ou	ei < au < ai	uy < ui < ij	ei < ou < oi	au < ei < ai
	[‘- 2]					
J	ei < ou < ij < ai < oi < ei < au			au < ei < ou < ij < ai < oi < ei		
S	ij < ei < ou < oi < ei < ei < au < ai			ou < ei < ei < au < ij < oi < ai		
	AP	VP	ŽP	AP	VP	ŽP
J	ij	ei < ou < oi	ai < ei < au	ij	ei < ou < oi	au < ai < ei
S	ij	ei < ou < oi	ei < au < ai	ij	ou < ei < oi	ei < au < ai
	[‘# - #]					
J	ei < ou < au < ei			ei < ou < au < ei		
S	ei < ou < au < ei			ou < ei < au < ei		
	AP	VP	ŽP	AP	VP	ŽP
J		ei < ou	au < ei		ei < ou	au < ei
S		ei < ou	au < ei		ou < ei	au < ei

Trumpiausi tarmėje yra tie dvibalsiai, kurių sandai artimi artikuliacijos atžvilgiu (pvz., *ei*⁶⁹, kurio abu aukštutinio pakilimo, *ei*, kurio abu priekinės eilės ir t.t.), o ilgiausi tie, kurių artikuliacija labiau nutolusi (pvz.: *au*, *ai*, *oi* ir kt.).

Šį dėsningumą graiuna tik dvibalsiai, susidedantys iš kokybiškai *t a p a č i ū* balsių, – *i*, *uy*: jie trukme neretai prilygsta net patiems ilgiausiems tarmės ŽP dvibalsiams. Tai įalėtų lemti jų ne tokia stabili artikuliacija. Šie garsai tarmėje nėra dažni ir atsiranda tik sant regresyvinei balsių asimiliacijai (žr. 6.2.1); akivaizdi jų nykimo, sutapimo su *ei*, *ou*

⁶⁹ Bendrinės kalbos sudėtinių dvibalsių grupėje trumpumu taip pat išsiskiria dvibalsis *ui* (Pakerys, 982, 48).

tendencija (plg. Girdenis, 1962, 144). JK apskritai dažniausiai taria neasimiliuotus *ei*, *ou*, o SK nesuvokia jų kaip garsų, skirtingų nuo *ei*, *ou*. Todėl galimas dalykas, kad diktoriai, norėdami *ij*, *uj* specialiai ištartai eksperimento sąlygomis, gerokai persistengdavo ir todėl nenatūraliai tuos garsus paigindavo.

6.2.2.5. Nors diftongų kiekybę neabejotinai modifikoja jų sandų kokybė, taip pat skiems padėtis žodyje, vis dėlto aiškūs du dalykai: a) kiekybė yra vienas iš svarbesnių prozodinių požymių, skiriančių tarmės akūtą nuo cirkumflekso ir b) JK kalboje ši prozinė ypatybė linkusi niveliuotis, silpnėti.

6.2.2.6. Dvibalsių trukmė tirta ir skiemenyse, turinčiuose atitrauktinį kirtį.

Dialektologijoje nusistovėjusi tradicinė nuomonė (Zinkevičius, 1966, 40; Grinaveckis, 1973a, 64), kad atitrauktinio kirčio akūtas nuo cirkumflekso skiriamas tik vakarinėse šiaurės žemaičių tarmėse (Salantai, Mosėdis, Kalnalis ir kt.), pvz.: *gālvā, gālvūos*, bet *mērgā, mērgūos*, o rytinėse tarmėse (Laukuva, Tirkšliai ir kt.) šios priegaidės sutapusios; atitrauktinis kirtis turįs tik cirkumflekso prigimties priegaides: tęstinę, jei kirtis atitrauktas nuo trumpos galūnės (*gālvā, mērgā*) ir vidurinę – jei atitrauktas nuo ilgos galūnės (*gālvūos, mērgūos*)⁷⁰.

Kita nuomonė, kad šios priegaidės gali būti skiriamos visose (ar beveik visose) kirtį atitraukiančiose tarmėse (Girdenis, 1971b, 206; Girdenis, Rosinas, 1974, 192), nors kartais pastebima, kad atitrauktinio kirčio priegaidės telšiškių šnektose nesančios ryškios (plg. Girdenis, Piročkinas, 1977, 38).

Pirminiaus pastebėjimais atitrauktinio kirčio priegaidės skiriamos ir centrinėje šiaurės žemaičių tarmėje.

Dvibalsiai, turintys atitrauktinį kirtį, analizuoti šiose pozicijose:

1) prieš ilgą galūnę ar skiemenį: *tāu <kā>*, *plāu <kā>* : *kāu <kā>*, *lāu <kā>*; *kāi <šp>*, *kēi <kp>* : *tāi <kūos>*, *pēi <kp>*; *skēis <tūos>* : *kēis <tūos>*; *klūi <kīēl>* : *pūi <kūi>*.

2) prieš trumpą skiemenį ar trumpą galūnę: *klōi <kelēs>* : *pōi <kesnē>*; *pōu <delūs>* : *kōu <delūs>*; *skēis <tā>* : *kēis <tā>*.

Pirmieji lyginamųjų porų žodžiai atitrauktinio kirčio skiemenyse yra akūtinės prigimties (plg. *tāu <kā>* : *tāuk^o*), antrieji (plg. *kāu <kā>* : *kāuk^o*) – cirkumfleksinės priegaidės (plačiau žr. 4.1.3).

Trukmės analizė parodė, kad visus dvibalsius (ir akūtinės, ir cirkumfleksinės prigimties) JK linkusi tarti ilgesnius negu SK; ypač ilgesni dvibalsiai būna skiemenyse prieš ilgą galūnę⁷¹ (pvz., *tāu <kā>* (1) : *kāu <kā>* (2) tipo formose; plg. (1) $\bar{x}_j = 211,3 \pm 20,3$ ms > $\bar{x}_i = 189,8 \pm 27,0$ ms, $P = 90,6\%$, (2) $\bar{x}_j = 223,2 \pm 22,7$ ms > $\bar{x}_i = 202,3 \pm 16,0$ ms, $P = 94,9\%$ ir kt.). Vadinasi, galima sakyti, kad atitrauktinis kirtis tarmėje linkęs „stiprėti“.

Atskirai palyginus „akūto“ ir „cirkumflekso“ trukmę ir apskaičiavus jų vidutines trukmės santykius, matyti, kad prieš ilgą galūnę SK akūtinės kilmės dvibalsiai visa-

⁷⁰ Plačiau apie atitrauktinio kirčio priegaides žr. (Zinkevičius, 1966, 40–41).

⁷¹ Kiek trumpesni JK tarė tik „akūtinį“ *ui* (formoje *klūi <kīēl>*!; plg. $\bar{x}_j = 163,9$ ms < $\bar{x}_i = 178,3$ ms); gal tai bus nulėmus ryškus pagrindinis kirtis.

da trumpesni už cirkumfleksinius (plg. jų santykį – 1 : 1,08). JK šių dvibalsių trukmė beveik sutampa (1 : 1,02).

Prieš trumpą galūnę „akūto“ ir „cirkumflekso“ trukmė labiau skiriasi JK kalboje (plg. JK – 1 : 1,09, SK – 1 : 1,01). SK čia trukmė (pvz., *skė̃is < t̃a > : k̃ė̃is < t̃a >* tipo formose ir kt.) nesiskiria gal dėl to, kad jų kalboje gana ryškus yra šalutinis „senovinis“ kirtis, todėl skiemenys su atitrauktinu kirčiu ne taip stipriai išstariami; JK galinis skiemo labiau redukuotas.

Taigi kiekybės atžvilgiu priegaidės atitrauktinio kirčio skiemenyse nėra visiškai sutapusios. Jas dar skiria ir kiti prozodiniai požymiai (intensyvumas bei pagrindinis tonas, žr. 6.2.3.6, 6.2.4.6).

6.2.2.7. Atskirai reikėtų aptarti prieškirtinių skiemenų kiekybę.

Prieškirtinių ilgųjų ir trumpųjų balsių skyrimas, būdingesnis vakarinėms žemaičių tarmėms, bet pastebimas ir centrinėje šiaurės žemaičių teliškių tarmėje (žr. 5.1.4), sukelia kitą įdomų reiškinį – prieškirtinių dvigarsių pirmojo dėmens ilginimą (pvz.: *pave.izlēt, daifūu, ta.oudegē.lē, izgē.idūojē, pavargūu* ir kt.), kuris, anot A. Girdenio (1981c, 22), esąs „nenatūralus ir netikslingas“ ir paaiškinamas tik labai intensyviais kontaktais tarp dialektų, gerai skiriančių prieškirtinių balsių ilgumą ir to neskiriančių. Tai reiškiny, „darantis ne organiškios raidos, o mechaniškios substitucijos įspūdį“.

Tokių faktų gausu rišliuose tekstuose, užrašytuose iš SK informantų. Pavyzdžiai: *vā-k-šēu / ve.iztēdamē i.tas.kārvēs / brēldē, dēdlē bō.ūo / prūts / tūoks.jau / va.is t i ŋ k s, ons.ē. da. i ŋ ō u / ē.šnēkās / sū.vēsās, tus.vēsūokus plū.gūs / vēskūn ta. i s ī š ē ū, aš.jums.k.a.r.vē.lē p.a.u.g ī.š.ē, ē.nū.galvūos s.k.a.u.d.lē.j.ē.m.ē, vō.tā.ānūō / ta. o. u. d. ē. g. ē. l. ē / tēp.kap.vē.št. kad. i / stātī, rōžōnč. bažnī.čūo i ž.g.ē. i. d. ū. ō j. ē, vō.ūntrūō pūsīe / bō.ūo p.ē. t. n. ē. n. ē, p. o. i. k. ā. u. s. v. ā. k. ā. bō.ūo* ir kt. Krinta į akis tai, kad tokius pailgėjusius dvibalsius vartuoja tik tie informantai, kurie dar skiria (bent fakultatyviai) prieškirtinių balsių kiekybę.

Instrumentinė analizė taip pat parodė, kad SK visus prieškirtinius dvibalsius linkusi tarti ilgesniau, tai, žinoma, ir gali būti susiję su pirmojo dėmens ilginimu.

Prieškirtinių dvibalsių kiekybė tirta šiose formose: „akūtiniai“ dvibalsiai – *kei < k̃ies >*, *kļoi < k̃elē >*, *klui < k̃iēl's >*, *poū < d̃elē >*, *tau < k̃āms >*, „cirkumfleksiniai“ – *kei < t̃ē >*, *kiī < t̃ī's >*, *kou < d̃elē >*, *pei < k̃ē >*, *pei < k̃ies >*, *poi < k̃ē >*, *pul < k̃ī-br >*, *tai < s̃ā >* (plačiau žr. 4.1.3).

Taigi čia SK ilgesnius taria visus dvibalsius – ir akūtinus, ir cirkumfleksinius; ypač skiriasi ŽP dvibalsių trukmė (pvz.: *kei < k̃ies >* (1), *pei < k̃ē >* (2) ir kt. formose; plg. (1) $\bar{x}_i = 191,3 \pm 23,1$ ms $>$ $\bar{x}_j = 161,5 \pm 17,2$ ms, $t = 2,92 > t_{05} = 2,14$, $P = 98,9\%$, (2) $\bar{x}_i = 191,8 \pm 23,0$ ms $>$ $\bar{x}_j = 174,6 \pm 26,8$ ms, $P = 79,8\%$ ir kt)⁷². Apskritai SK visi nekirčiuoti (prieškirtiniai) dvibalsiai buvo 1,11 karto ilgesni už atitinkamus JK dvibalsius.

Dar galima pastebėti, kad abiejų kartų kalboje akūtiniai nekirčiuotų (prieškirtinių) skiemenų dvibalsiai yra trumpesni už atitinkamus cirkumfleksinius dvibalsius (plg. jų

⁷² Aišku, tikslesni duomenys būtų, jei būtų atskirai matuota dvibalsių sandų trukmė (plg. Pakerys, 1982, 34).

vidutinės trukmės santykį: SK – 1 : 1,2, JK – 1 : 1,1; ypač trumpesnis už atitinkamą cirkumfleksinį buvo akūtinis ρ ; plg. SK – 1 : 1,7, JK – 1 : 1,3). Vadinasi, ir čia išlaikomas tam tikras akūto ir cirkumflekso kiekybės skirtumas.

6.2.3. Intensyvumas

Vidutinių intensyvumu JK ir SK a k ū t a s beveik nesiskiria; JK intensyvumas dažniau yra mažesnis, bet skirtumai nėra statistiškai reikšmingi.

JK cirkumfleksui dėsningai būdingas mažesnis vidutinis intensyvumas, ir čia skirtumai gana reikšmingi: plg. *iĕtik* tipo formų $-\bar{x}_j = -2,2 \pm 0,5$ dB $< \bar{x}_i = -1,6 \pm 0,6$ dB, kur $t = 2,20 > t_{05} = 2,14$, $P = 95,5\%$; *pūi<k'>* $-\bar{x}_j = -2,5 \pm 1,0$ dB $< \bar{x}_i = -1,8 \pm 0,4$ dB, $P = 91,8\%$; *<nè>pĕik* $-\bar{x}_j = -3,1 \pm 1,1$ dB $< \bar{x}_i = -2,0 \pm 0,8$ dB, $t = 2,19 > t_{05} = 2,14$, $P = 95,4\%$ ir kt.). Žemu intensyvumu pasižymi ir JK cirkumfleksinės prigimties dvibalsiai atitrauktinio kirčio skiemenyse (plg. *kāu<kā>* tipo formų $-\bar{x}_j = -2,9 \pm 1,0$ dB $< \bar{x}_i = -2,1 \pm 0,4$ dB, $P = 93,8\%$; *pūt<kūr>* $-\bar{x}_j = -2,9 \pm 0,6$ dB $< \bar{x}_i = -1,9 \pm 0,5$ dB, $t = 2,65 > t_{05} = 2,45$, $P = 96,2\%$ ir kt.), taip pat nekirciuotuose (savo prigimtimi cirkumfleksiniuose) skiemenyse (plg. *kiĭ<tĭs>* tipo formų $-\bar{x}_j = -2,6 \pm 0,4$ dB $< \bar{x}_i = -1,6 \pm 0,1$ dB, $t = 5,11 > t_{05} = 2,45$, $P = 99,8\%$; *pei<kē>* $-\bar{x}_j = -2,6 \pm 0,7$ dB $< \bar{x}_i = -1,9 \pm 0,6$ dB, $t = 2,16 > t_{05} = 2,14$, $P = 95,1\%$ ir kt.). Gana mažas ir galinių skiemų intensyvumas (plg. *<va>lĕi* $-\bar{x}_j = -3,0 \pm 1,0$ dB $< \bar{x}_i = -1,4 \pm 0,5$ dB, $t = 2,94 > t_{05} = 2,45$, $P = 97,4\%$; *<taba>lāi* $-\bar{x}_j = -2,9 \pm 0,9$ dB $< \bar{x}_i = -2,0 \pm 0,7$ dB, $P = 82,5\%$ ir kt.).

Kokį ryšį tarp trukmės ir intensyvumo sunkoka įžvelgti; dažniausiai šie parametrai kinta panašiai: didėjant trukmei, kyla ir intensyvumas, mažėjant trukmei, jis krinta. Tai rodytų ir retkarčiais pasitaikančius teigiamos vidutinės trukmės ir intensyvumo koreliacijos SK kalboje (pvz., *kāu<kā>* (1) *ōu* (2) tipo formose ji labai stipri: (1) $r = 0,828$, $z = 1,1824 > z_{01} = 0,8765$, (2) $r = 0,898$, $z = 1,4641 > z_{01} = 0,8002$). JK kalboje stipri koreliacija pasitaikė tik *ĕi* tipo formose ($r = 0,678$, $z = 0,8247 > z_{01} = 0,6198$).

Vienu kitu atveju SK kalboje pastebėta ir neigiama vidutinės trukmės ir intensyvumo koreliacija (pvz., *<nè>pĕik* tipo formose ji labai stipri, $r = -0,948$, $z = 1,8136 > z_{01} = 0,8765$; *kĕi<te>* – stipri, $r = -0,817$, $z = 1,1475 > z_{05} = 0,8765$ ir kt.).

Akūtniams dvibalsiams ši koreliacija beveik nebūdinga: ji vienu atveju pasitaikė tik JK kalboje (*kĕi<kām>* tipo formose koreliacija stipri, $r = 0,689$, $z = 0,8469 > z_{05} = 0,6533$).

6.2.3.1. Gana reikšmingai JK ir SK priegaidės skiriasi pirmos ir antros garso p u s ė s (ne dėmenų!) intensyvumu. Labiausiai skiriasi a k ū t i n i a i dvibalsiai: jų pirmoji dalis JK kalboje yra visada mažesnio intensyvumo. Ypač reikšmingi skirtumai yra skiemenyse prieš ilgąsias galūnes ir pokirtiniuose galiniuose skiemenyse (pvz., *kĕi<kām>* tipo formose $-\bar{x}_j = -2,9 \pm 1,6$ dB $< \bar{x}_i = -1,3 \pm 1,6$ dB, kur $t = 2,34 > t_{05} = 2,07$, $P = 97,1\%$; *kĕi<tē>* $-\bar{x}_j = -1,9 \pm 0,1$ dB $< \bar{x}_i = -0,6 \pm 0,3$ dB, $t = 8,18 > t_{05} = 2,45$, $P = 99,9\%$; *<vĕ>dōu* $-\bar{x}_j = -2,0 \pm 0,6$ dB $< \bar{x}_i = -1,4 \pm 0,5$ dB, $t = 2,35 > t_{05} = 2,14$, $P = 96,6\%$ ir kt.). Antroji dvibalsių dalis JK dažniau pasižymi didesniu negu SK intensyvumu (pvz.: *kĕik* $-\bar{x}_j = -3,6 \pm 1,2$ dB $> \bar{x}_i = -5,4 \pm 1,9$ dB, $t = 2,76 > t_{05} = 2,07$, $P = 98,8\%$; *<nè>pĕik* $-\bar{x}_j = -3,8 \pm 1,5$ dB $> \bar{x}_i = -5,4 \pm 1,3$ dB, $t = 2,39 > t_{05} = 2,14$, $P = 96,9\%$

ir kt.). Gana didelis intensyvumas yra ir nekirčiuotų („akūtinių“) dvibalsių antrojeje dalyje (pvz.: *kłɔi <kèlè>* – $\bar{x}_j = -2,9 \pm 1,2$ dB > $\bar{x}_s = -4,2 \pm 0,9$ dB, $P = 88,1\%$; *tau <kâms>* – $\bar{x}_j = -2,8 \pm 1,1$ dB > $\bar{x}_s = -4,0 \pm 1,5$ dB, $P = 90,3\%$ ir kt.).

Taigi palyginus pirmos ir antros dvibalsio pusės intensyvumą, matyti, kad JK kalboje jis kinta tolydžiau, nėra taip staigiai krintantis kaip SK. Tą akūto intensyvumo tolydesnį kitimą rodytų ir mažesnis pirmos ir antros diftongo dalies intensyvumo skirtumas. Ypač statistškai reikšmingus rezultatus rodo ŽP dvibalsiai (žr. 14 lent.)⁷³.

Tolydžiau JK kinta ir nekirčiuotų skiemenų intensyvumas (plg. pirmos ir antros dvibalsio dalies intensyvumo

skirtumą: *kei <kîes>* – $\bar{x}_j = 1,8 \pm 1,1$ dB < $\bar{x}_s = 2,9 \pm 1,4$ dB, $P = 90,8\%$; *kłɔi <kèlè>* – $\bar{x}_j = 1,0 \pm 0,5$ dB < $\bar{x}_s = 3,5 \pm 1,0$ dB, $P = 99,7\%$ ir kt.). Įdomius ir statistškai reikšmingus rezultatus davė cirkumfleksinių dvibalsių pirmos dalies intensyvumo analizė. JK dvibalsių pirmoji dalis visais atvejais (be išimties) yra mažesnio intensyvumo negu SK. Tas pats pasakytina ir apie atitrauktinio kirčio bei nekirčiuotų skiemenų cirkumfleksinius dvibalsius (žr. 15 lent.)⁷⁴. Ypač mažu pirmos dalies intensyvumu pasižymi JK AP dvibalsiai. Tai gali lemti šių dvibalsių abiejų dėmenų uždarumas (plg. Pakerys, 1982, 79).

JK antroji dvibalsio dalis taip pat dažniau yra mažesnio intensyvumo, bet skirtumai čia retai tebūna reikšmingi (pvz.: *pði <kr>* – $\bar{x}_j = -3,3 \pm 0,7$ dB < $\bar{x}_s = -1,9 \pm 0,5$ dB, $t = 3,26 > t_{05} = 2,45$, $P = 98,3\%$; *<nè> <pèik>* – $\bar{x}_j = -4,3 \pm 1,7$ dB < $\bar{x}_s = -3,0 \pm 1,2$ dB, $t = 1,78 < t_{05} = 2,14$, $P = 90,3\%$ ir kt.); taip pat nekirčiuotuose skiemenyse, pvz.: *kij <tî:s>* – $\bar{x}_j = -3,7 \pm 0,7$ dB < $\bar{x}_s = -2,5 \pm 0,2$ dB, $t = 3,02 > t_{05} = 2,45$, $P = 97,7\%$, *tai <sâ>* – $\bar{x}_j = -3,7 \pm 0,8$ dB < $\bar{x}_s = -2,8 \pm 1,1$ dB, $t = 1,86 < t_{05} = 2,14$, $P = 91,7\%$). Atitrauktinio kirčio skiemenyse, atvirkščiai, antroji dvibalsių dalis kartais gali būti intensyvesnė (pvz., *kêis <tūos>* – $\bar{x}_j = -2,5 \pm 1,0$ dB > $\bar{x}_s = -4,1 \pm 1,5$ dB, $P = 82,0\%$).

Taigi palyginti nedidelis rezultatų reikšmingumas rodytų, kad cirkumfleksinių dvibalsių antroji dalis abiejų kartų kalboje intensyvumo atžvilgiu panaši. Gana vienodas yra ir intensyvumo skirtumas tarp pirmos ir antros dvibalsio dalies. Vadinasi, galima sakyti, kad abiejų kartų cirkumflekso intensyvumas kinta panašiai.

14 lentelė

Intensyvumo skirtumas tarp pirmos ir antros dvibalsio dalies (dB)

Pozicija	Pavyzdys	Kar- la	$\bar{x} \pm s$	+ (95%)	$t \neq t_{05}$	P (%)
[- #]	<i>kèik</i>	J	1,8 ± 1,4	0,9 ÷ 2,7	3,08 > 2,07	99,4
		S	4,0 ± 2,0	2,7 ÷ 5,2		
[- ~]	<i>kèi <kr></i>	J	1,2 ± 1,7	0,2 ÷ 2,1	3,00 > 2,04	99,5
		S	3,2 ± 2,1	2,1 ÷ 4,4		
[- ~]	<i>kèi <kâm></i>	J	0,9 ± 1,3	0,1 ÷ 1,7	1,75 < 2,04	90,6
		S	1,9 ± 1,5	0,9 ÷ 2,9		
[n - #]	<i><nè> <pèik></i>	J	0,9 ± 1,9	0,6 ÷ 2,5	3,51 > 2,14	99,6
		S	3,7 ± 1,3	2,7 ÷ 4,8		

⁷³ Panašiausiai kinta abiejų kartų AP dvibalsių intensyvumas.

⁷⁴ Lentelėje pateikiami tik statistškai reikšmingiausi rezultatai. Vienu kitu atveju jie nėra labai reikšmingi, tačiau bendro dėsninumo negriauna.

6.2.3.2. Sediškių priegaidės gerokai skiriasi ir intensyvumo viršūnės padėtimi. SK akūto intensyvumo maksimumas iškyla pirmoje segmento dalyje, arčiau garso pradžios: kylančioji kreivės atkarpa sudaro vidutiniškai 20–30% diftongo trukmės. JK

15 lentelė
Cirkumfleksinių dvibalsių pirmosios dalies intensyvumas (dB)

Pozicija	Pavyzdys	Kar- ta	$f \pm s$	$+ (95\%)$	$t \neq t_{05}$	$P (\%)$
[- #]	ipik	J	-1,3 ± 0,3	-1,6 + -1,1	3,56 > 2,14	99,7
		S	-0,7 ± 0,4	-1,0 + -0,3		
[- -]	pūt <kr>	J	-2,5 ± 1,0	-3,4 + -1,7	2,67 > 2,14	98,2
		S	-1,4 ± 0,7	-2,0 + -0,8		
[- -]	kij <sts>	J	-2,3 ± 0,9	-3,7 + -0,9	2,67 > 2,45	96,3
		S	-1,0 ± 0,3	-1,5 + -0,6		
[# - #]	<nė>pžik	J	-2,0 ± 0,9	-2,8 + -1,3	2,42 > 2,14	97,0
		S	-1,1 ± 0,6	-1,6 + -0,6		
Autr. k. skiem.	lau <kū>	J	-2,6 ± 1,1	-3,5 + -1,7	4,54 > 2,14	99,9
		S	-0,8 ± 0,5	-1,2 + -0,4		
	kėts <nās>	J	-2,3 ± 1,6	-4,0 + -0,3	1,55 < 2,45	82,9
		S	-1,0 ± 0,3	-1,6 + -0,5		
	pūt <kū>	J	-2,7 ± 1,4	-4,8 + -0,5	2,33 < 2,45	94,2
S		-1,0 ± 0,2	-1,3 + -0,7			
Nek. skiem.	pet <ktes>	J	-1,6 ± 0,2	-2,0 + -1,3	1,78 < 2,45	87,4
		S	-1,1 ± 0,6	-2,0 + -0,2		
	pou <dėlė>	J	-1,9 ± 0,7	-3,0 + -0,9	3,58 > 2,45	98,8
		S	-0,7 ± 0,2	-1,0 + -0,4		
	pul <kfbt>	J	-2,0 ± 1,4	-4,2 + -0,1	1,69 < 2,45	85,8
S		-0,8 ± 0,3	-1,4 + -0,3			

intensyvumo viršūnė „pasi-
slinkusi“ arčiau skiemens
centro: kylančioji dalis suda-
ro vidutiniškai 30–40% dvi-
balsio trukmės. Dvibalsių,
kurių pirmą sandą sudaro ŽP
balsiai, intensyvumo maksim-
umas dar labiau priartėjęs
prie skiemens centro (pvz.,
kėit <kp> – $\bar{x}_i = 48,7\% >$
 $\bar{x}_s = 22,6\%$, $P = 99,0\%$ ir kt.)
ir retkarčiais pasirodo antroje
garso dalyje (pvz., kėit <kām>
– $\bar{x}_i = 52,4\% >$ $\bar{x}_s = 31,8\%$,
 $P = 90,9\%$ ir kt.).

SK cirkumfleksio intensy-
vumo viršūnė dažniausiai bū-
na pirmoje diftongo dalyje
(vidutiniškai 35–45%), nors
kartais siekia vidurį ar antrą
garso dalį (pvz., pūt <kr> –
 $\bar{x}_i = 65,1\% >$ $\bar{x}_s = 54,0\%$;
pūt <kr> – $\bar{x}_i = 57,6\% <$ $\bar{x}_s =$
 $73,4\%$), JK – dažniau ties
garso viduriu ar net antroje
garso dalyje (vidutiniškai
48–60%). Vadinasi, tik SK
akūtas intensyvumo atžvilgiu

tvirtapradžiškesnis – JK jis artimesnis cirkumfleksui. Bet, kita vertus, pats JK cirkum-
fleksas tarsi tvirtagalžiškesnis negu tradicinėje tarmėje (plg. 5.2.1.1). Nors apskritai gali-
ma įžvelgti, kad visų sediškių cirkumfleksiniai dvibalsiai yra tvirtagalžiškesni negu bal-
siai; ypač tai rodytų dvibalsiai, kurių pirmą sandą sudaro lūpiniai balsiai (ot, ut) – čia ir
SK intensyvumo maksimumas dažniausiai būna antroje garso dalyje.

6.2.3.3. Apžvelgus visus intensyvumo kitimo parametrus, pastebėta dar keletas įdo-
mių dėsniumų.

JK akūtas beveik visais atvejais pasižymi gerokai didesniu intensyvumo ki-
limo diapazonu; ypač gražiai tai rodo ŽP ir VP dvibalsiai (žr. 16 lent.). Taip pat
jų akūti būdingas staigėsnis intensyvumo kilimas (pvz., kėit tipo formose – $\bar{x}_i = 50,9 \pm$

30,9 dB/s > $\bar{x}_s = 33,4 \pm 24,1$ dB/s, $P = 85,3\%$; *klól<kê>* - $\bar{x}_j = 39,1 \pm 10,2$ dB/s > $\bar{x}_s = 15,5 \pm 14,9$ dB/s, $P = 94,7\%$ ir kt.).

Intensyvumo kritimo diapazonu ir kritimo staigumu jaunųjų ir senųjų informantų akūtas beveik nesiskiria.

JK cirkumfleksui visais atvejais be išimties būdingas didesnis intensyvumo kilimo diapazonas (žr. 16 lent.) bei staigumas; plg. *kēis* (1), *kūy<du>* (2), *pēi<kām>* (3), *<nē>pēik* (4) tipo formose: (1) $\bar{x}_j = 52,7 \pm 51,9$ dB/s > $\bar{x}_s = 18,6 \pm 18,0$ dB/s, $P = 96,0\%$, (2) $\bar{x}_j = 42,6 \pm 16,4$ dB/s > $\bar{x}_s = 25,3 \pm 18,1$ dB/s, $P = 93,5\%$, (3) $\bar{x}_j = 35,9 \pm 24,1$ dB/s > $\bar{x}_s = 20,1 \pm 9,0$ dB/s, $P = 94,7\%$, (4) $\bar{x}_j = 105,3 \pm 79,5$ dB/s > $\bar{x}_s = 31,3 \pm 16,3$ dB/s, $P = 96,8\%$ ir kt.). Panašios tendencijos būdingos ir atitrauktinio kirčio cirkumfleksinės prigimties dvibalsiams; plg. intensyvumo kilimo diapazoną *káu<kā>* (1), *pūi<kū>* (2) tipo formose: (1) $\bar{x}_j = 3,7 \pm 1,8$ dB/s > $\bar{x}_s = 1,0 \pm 0,9$ dB/s, $P = 99,9\%$, (2) $\bar{x}_j = 4,8 \pm 1,9$ dB > $\bar{x}_s = 2,5 \pm 0,8$ dB, $P = 93,5\%$ ir kt., taip pat intensyvumo kilimo staigumą: (1) $\bar{x}_j = 73,3 \pm 78,3$ dB/s > $\bar{x}_s = 26,4 \pm 17,8$ dB/s, $P = 96,3\%$, *kōu<dēlius>* - $\bar{x}_j = 108,6 \pm 47,0$ dB/s > $\bar{x}_s = 37,1 \pm 8,0$ dB/s, $P = 97,6\%$ ir kt.

16 lentelė
Intensyvumo kilimo diapazonas (dB)

Pozicija	Pavyzdys	Karta	$\bar{x} \pm s$	$\div$ (95%)	$l \neq l_{95}$	P (%)
[- #]	<i>ēpik</i>	J	$3,9 \pm 3,8$	$1,7 + 6,1$	$2,06 > 2,05$	$95,1$
		S	$1,8 \pm 1,3$	$1,1 + 2,5$		
	<i>ēpik</i>	J	$3,1 \pm 2,0$	$2,0 + 4,2$	$1,46 < 2,06$	$84,2$
		S	$1,8 \pm 2,7$	$0,1 + 3,5$		
[- v]	<i>āi<kā></i>	J	$4,2 \pm 2,6$	$2,7 + 5,6$	$3,16 > 2,06$	$99,6$
		S	$1,5 \pm 1,4$	$0,6 + 2,4$		
	<i>āi<kā></i>	J	$4,1 \pm 2,0$	$3,1 + 5,2$	$3,50 > 2,04$	$99,8$
		S	$1,9 \pm 1,4$	$1,2 + 2,7$		
[- z]	<i>pūu<dūu></i>	J	$2,3 \pm 1,6$	$1,3 + 3,3$	$1,75 < 2,09$	$90,4$
		S	$1,3 \pm 0,8$	$0,7 + 1,9$		
	<i>kūu<dūu></i>	J	$4,3 \pm 1,7$	$3,2 + 5,4$	$4,88 > 2,07$	$99,9$
		S	$1,7 \pm 0,8$	$1,2 + 2,2$		
[v - #]	<i><nē>pēik</i>	J	$2,3 \pm 2,0$	$0,1 + 4,4$	$1,01 < 2,20$	$66,4$
		S	$1,3 \pm 1,3$	$0,1 + 2,5$		
	<i><ne>pēik</i>	J	$3,1 \pm 2,0$	$1,5 + 4,8$	$1,88 < 2,16$	$91,8$
		S	$1,6 \pm 1,0$	$0,6 + 2,5$		

Intensyvumo kritimo diapazonu JK ir SK cirkumfleksas beveik nesiskiria. JK cirkumfleksio intensyvumas dažnai krinta staigiau, tačiau reikšmingesni skirtumai pastebėti tik *kij<si>* (1), *<nē>pēik* (2) tipo formose (plg. (1) $\bar{x}_j = 77,1 \pm 39,9$ dB/s > $\bar{x}_s = 31,0 \pm 16,0$ dB/s, $P = 92,5\%$; (2) $\bar{x}_j = 82,6 \pm 63,3$ dB/s > $\bar{x}_s = 43,2 \pm 22,0$ dB/s, $P = 88,1\%$); taip pat kai kuriuose atitrauktinio kirčio (pvz., *kāu<kā>* - $\bar{x}_j = 154,7 \pm 125,1$ dB/s > $\bar{x}_s = 57,8 \pm 28,6$ dB/s, $P = 99,5\%$, *kēis<tūōs>* - $\bar{x}_j = 161,6 \pm 43,5$ dB/s > $\bar{x}_s =$

50,8 ± 10,0 dB/s, $P = 99,7\%$) bei nekirčiuotuose skiemenyse (pvz.: *pei <k̄lēs>* - $\bar{x}_1 = 123,1 \pm 76,7$ dB/s > $\bar{x}_2 = 61,4 \pm 32,7$ dB/s, $P = 94,0\%$, *pui <k̄i'br>* - $\bar{x}_1 = 119,6 \pm 60,5$ dB/s > $\bar{x}_2 = 43,5 \pm 20,2$ dB/s, $P = 94,6\%$).

6.2.3.4. Intensyvumo diapazonų analizė apčiuopiamų rezultatų nedavė. Jaunųjų informantų priegaidės kartais yra kiek platesnio diapazono negu SK, kartais kiek siauresnio⁷⁵.

Apskritai tarmėje akūtinųjų dvibalsių diapazonas platesnis negu cirkumfleksinių (plg. *tāuks* (1): *kāuks* (2), *tēik* (3): *tēik* (4), *klūt <k'>* (5): *pūt <k'>* (6) tipo formose: SK $\bar{x}_1 = 9,1$ dB > $\bar{x}_2 = 7,7$ dB, $\bar{x}_3 = 9,9$ dB > $\bar{x}_4 = 8,1$ dB, $\bar{x}_5 = 8,3$ dB > $\bar{x}_6 = 7,7$ dB; JK $\bar{x}_1 = 9,0$ dB > $\bar{x}_2 = 6,3$ dB, $\bar{x}_3 = 9,4$ dB > $\bar{x}_4 = 7,4$ dB, $\bar{x}_5 = 9,3$ dB > $\bar{x}_6 = 8,2$ dB ir kt.).

6.2.3.5. Pastebėjus priegaidžių skirtumus gražiai atspindi ir intensyvumo kreivės. JK akūto kreivė tolydesnė, mažiau laužyta, ne taip staigiai krintanti kaip SK. Didžiausi skirtumai pastebimi vienskiemenėse formose ir skiemenyse prieš trumpąsias galūnes (žr. 23–27 pav.). Šiose pozicijose kreivės labiausiai skiriasi antroje garso dalyje – septintame, aštuntame taške. Pvz., *kēik* (1), *kēi <k'r>* (2), *kēi <t'r>* (3) tipo formose jos labiausiai nutolusios aštuntame taške (žr. 23, 25, 27 pav.); plg. (1) $\bar{x}_1 = -6,7 \pm 1,5$ dB > $\bar{x}_2 = -8,2 \pm 1,7$ dB, $P = 96,6\%$, (2) $\bar{x}_1 = -5,4 \pm 2,4$ dB > $\bar{x}_2 = -7,5 \pm 1,8$ dB, $P = 99,1\%$, (3) $\bar{x}_1 = -5,7 \pm 1,3$ dB > $\bar{x}_2 = -7,3 \pm 2,7$ dB, $P = 92,2\%$ ir kt. Kartais intensyvumo kreivės gerokai skiriasi ir ties viduriu, pvz., *kēik* (1), *klōi <kē>* (2) tipo formose (žr. 23, 29 pav.) nemaži skirtumai yra penktame taške; plg. (1) $\bar{x}_1 = -1,5 \pm 2,4$ dB > $\bar{x}_2 = -3,2 \pm 3,8$ dB, $P = 80,9\%$, (2) $\bar{x}_1 = -2,2 \pm 1,4$ dB > $\bar{x}_2 = -3,7 \pm 2,1$ dB, $P = 94,6\%$ ir kt. Taigi JK akūtiniai dvibalsiai antroje dalyje yra intensyvesni negu SK. Garso pradžia, atvirksčiai, gali būti mažesnio intensyvumo. Tai ypač būdinga dvibalsiams, esantiems prieš ilgą galūnę. Pvz., *kēi <kām>* tipo formose reikšmingai intensyvas skiriasi pirmame (1) ir antrame (2) kreivių taške; plg. (1) $\bar{x}_1 = -2,9 \pm 1,8$ dB < $\bar{x}_2 = -1,1 \pm 1,7$ dB, $P = 98,0\%$, (2) $\bar{x}_1 = -3,4 \pm 1,6$ dB < $\bar{x}_2 = -1,1 \pm 1,9$ dB, $P = 99,6\%$, *skīj <sf:s>* tipo formose – pirmame taške; plg. $\bar{x}_1 = -1,5 \pm 1,0$ dB < $\bar{x}_2 = -0,2 \pm 0,2$ dB, $P = 96,4\%$ ir t.t. Toks žemas pirmos dvibalsio dalies intensyvumas daro akūto kreivę panašesnę į cirkumflekso (žr. 28, 30 pav.).

Pokirtiniuose galiniuose skiemenyse labiau skiriasi tik ŽP dvibalsiai (ypač penktame, šeštame taške), o VP dvibalsių kreivės visiškai sutapusios (žr. 31 ir 32 pav.).

JK ir SK cirkumfleksinių dvibalsių kreivės labai panašios.

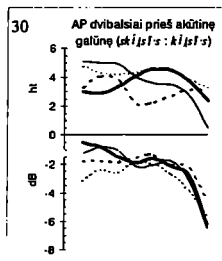
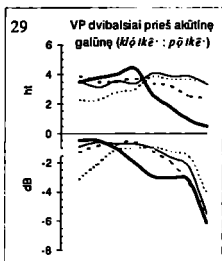
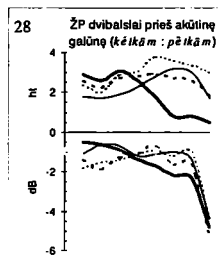
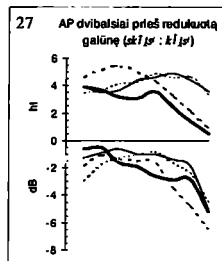
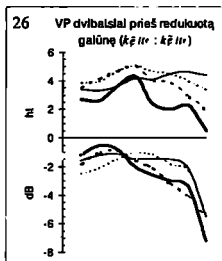
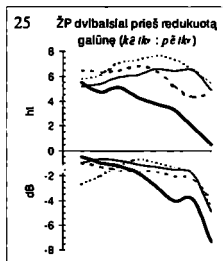
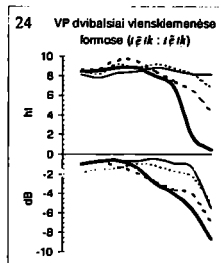
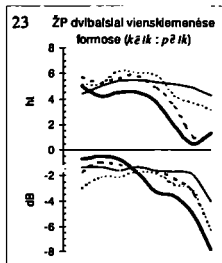
Palyginus visas intensyvumo kreives, matyti, kad SK akūtas ir cirkumfleksas gana ryškiai skiriasi. JK priegaidės iš kreivių taip pat atpažįstamos, bet jų akūtas savo baigiamąja dalimi labai priartėjęs prie cirkumflekso.

6.2.3.6. Atitrauktinio kirčio priegaidžių kreivės gana panašios, ypač skiemenyse prieš trumpą galūnę (*skēis <tū>*: *kēis <tū>*) tipo formose, žr. 36 pav.). Čia „akūto“ ir „cirkumflekso“ kreivės labiau iššęstos, ne taip staigiai krintančios, panašesnės į pagrindinio kirčio cirkumfleksą. Kitais atvejais, t.y. kai atitrauktinio kirčio skiemenys yra

⁷⁵ Rezultatai beveik visur nereikšmingi. Galima tik paminėti, kad JK VP dvibalsiai (ypač akūtiniai) dažniau yra siauresnio diapazono (pvz., *kēi <t'r>* - $\bar{x}_1 = 6,5$ dB < $\bar{x}_2 = 8,1$ dB, $P = 95,0\%$, *klōi <kē>* - $\bar{x}_1 = 8,0$ dB < $\bar{x}_2 = 10,4$ dB, $P = 91,1\%$ ir kt.).

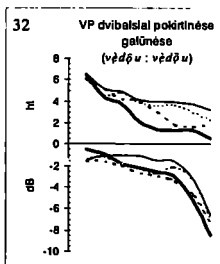
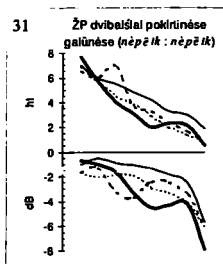

pusilgiai (pvz.: *klōi <kēlēs>* *pōi <kēsņē>*, *plāu <kā>* : *lāu <kā>* ir kt.), akūtines ir cirkumfleksinės kilmės priegaidės skiriasi labiau: „akūto“ kreivės iš esmės yra krintančios, o „cirkumflekso“ – daugiau kylančios–krintančios (žr. 34, 35 pav.). Nemažai šios kreivės skiriasi savo baigiamosiomis dalimis: „cirkumflekso“ pabaiga intensyvesnė negu „akūto“. Didžiausi skirtumai pastebimi septyntame kreivių taške – SK *klōi <kēlēs>* (1): *pōi <kēsņē>* (2) tipo formose (plg. $\bar{x}_1 = -5,1 \pm 0,9$ dB < $\bar{x}_2 = -2,7 \pm 1,5$ dB, $P = 96,9\%$), JK *plāu <kā>* (1): *lāu <kā>* (2) tipo formose (plg. $\bar{x}_1 = -4,3 \pm 1,8$ dB < $\bar{x}_2 = -2,9 \pm 1,1$ dB, $P = 90,6\%$).

23–30 p av. Kirčiuotų sudėtinių dvibalsių akūtas ir cirkumfleksas (plg. 1–12 pav.).

Iš kreivių taip pat matyti, kad JK priegaidės neretai skiriasi ir dvibalsio pradžioje (ypač pirmame, antrame, kartais ir trečiame taške): „akūto“ intensyvumas didesnis, o „cirkumflekso“ mažesnis, pvz., *klōi <kēlēs>* (1) : *pōi <kēsñē>* (2) formose didžiausi skirtumai yra trečiame taške; plg. $\bar{x}_1 = -0,9 \pm 0,8 \text{ dB}$ $>$ $\bar{x}_2 = -2,3 \pm 0,8 \text{ dB}$, $P = 94,4\%$ ir kt.

31–32 p a v. Pokirtinių sudėtinių dvibalsių akūtas ir cirkumfleksas.

cirkumfleksiniai, o antroje – mažesnio. Tai rodytų ir didesnis akūtiųjų dvibalsių intensyvumo skirtumas tarp pirmos ir antros garso dalies (pvz., *klōi <kēlēs>* (1) : *pōi <kēsñē>* (2) formose: SK $\bar{x}_1 = 2,1 \text{ dB}$ $>$ $\bar{x}_2 = 0,1 \text{ dB}$, JK $\bar{x}_1 = 2,5 \text{ dB}$ $>$ $\bar{x}_2 = 0,7 \text{ dB}$ ir kt.). „Akūto“ intensyvumo viršūnė būna arčiau dvibalsio pradžios (pvz., *plāu <kā>* (1) : *lāu <kā>* (2) formose: SK $\bar{x}_1 = 17,7\%$ $<$ $\bar{x}_2 = 28,6\%$, JK $\bar{x}_1 = 41,3\%$ $<$ $\bar{x}_2 = 47,8\%$ ir kt.). Neretai jam būdingas ir mažesnis negu „cirkumflekso“ intensyvumo kilimo diapazonas bei staugumas. Tačiau, nors skirtumai ir ne visur reikšmingi, atitrauktinio kirčio priegaidės (t.y. akūtas ir cirkumfleksas) dar išlaiko skiriamuosius intensyvumo požymius. Pasakyti, kurios kartos kalboje šios priegaidės geriau skiriamos, sunku. Galima tiktauti pastebėti, kad visos pagrindinio kirčio priegaidžių kitimo tendencijos pasireiškia ir atitrauktinio kirčio skiemenyse: JK kalboje akūtiniai dvibalsiai linkę ilgėti (žr. 6.2.2.5), intensyvumo atžvilgiu yra tvirtagališkesni (žr. 6.2.3.2) ir t.t., o cirkumfleksiniams būdinga mažesnis pirmos garso dalies intensyvumas (žr. 6.2.3.1), taip pat didesnis intensyvumo kilimo diapazonas bei staugumas (žr. 6.2.3.3) ir t.t.

6.2.4. Pagrindinis tonas

Pagrindinis tonas Sedos šnekteje kinta panašiai kaip intensyvumas (plg. 5.3.1). Tai rodo labai stipri teigiama konkrečių tono ir intensyvumo matavimų koreliacija⁷⁶, konstatuojama tiek akūtinuose, tiek cirkumfleksiniuose skiemenyse (žr. 17 lent.). Iš pateiktos lentelės matyti, kad R. Fišerio transformacijos absoliutiškos reikšmės

⁷⁶ Tik vienu kitu atveju ši koreliacija yra stipri.

(z) akivaizdžiai didesnės už 99% tikimybės kritinės reikšmės (z_{α}), o 99% pasikliaujamieji intervalai neapima nulio, – vadinasi, ryšys tarp tono ir intensyvumo nekelia abejonių.

17 lentelė

Pagrindinio tono ir intensyvumo santykio koreliacinės analizės rezultatai

Pozicija	Pavyzdys	Kar- ta	r	+ (95%)	$z \neq z_{\alpha}$	P (%)	Koreliacijos pobūdis
[' - #]	tjik	J	0,557	0,442 + 0,655	0,6290 > 0,1171	0,01	l stipri
		S	0,229	0,072 + 0,375	0,2393 > 0,1223	0,01	l stipri
	tjik	J	0,174	0,047 + 0,295	0,1757 > 0,0975	0,01	l stipri
		S	0,253	0,112 + 0,384	0,2587 > 0,1111	0,01	l stipri
[' - -]	sklj < s' >	J	0,682	0,589 + 0,756	0,8321 > 0,1184	0,01	l stipri
		S	0,221	0,039 + 0,388	0,2243 > 0,1404	0,01	l stipri
	klj < s' >	J	0,214	0,071 + 0,348	0,2172 > 0,1108	0,01	l stipri
		S	0,198	0,038 + 0,348	0,2005 > 0,1235	0,01	l stipri
[' - -]	pou < dpu >	J	0,277	0,061 + 0,468	0,2841 > 0,1693	0,01	l stipri
		S	0,365	0,130 + 0,561	0,3823 > 0,1913	0,01	l stipri
	kpu < dpu >	J	0,282	0,091 + 0,453	0,2896 > 0,1508	0,01	l stipri
		S	0,210	0,048 + 0,361	0,2130 > 0,1651	0,05	stipri
[ⁿ - #]	< pā > šauk	J	0,211	0,040 + 0,371	0,2144 > 0,1746	0,05	stipri
		S	0,484	0,257 + 0,661	0,5285 > 0,2022	0,01	l stipri
	< pā > šauk	J	0,613	0,463 + 0,729	0,7138 > 0,1611	0,01	l stipri
		S	0,426	0,222 + 0,594	0,4544 > 0,1739	0,01	l stipri

r – koreliacijos koeficiento reikšmė, z – R. Fišerio transformacijos absoliutinė reikšmė, z_{α} – kritinė reikšmė, P – reikšmingumo lygmuo.

Pastebima ir vidutinės trukmės bei tono koreliacija, kuri būdingesnė cirkumfleksiniams skiemenims. SK kalboje kartais ji yra stipri teigiama, bet dažniau labai stipri (arba stipri) neigiama. Ypač ji būdinga ŽP dvibalsiams, pvz., *tai < k' >* (1), *pēi < kām >* (2) tipo formose; plg. koreliacijos koeficientus: (1) $r = -0,801$, $z = 1,1009 > z_{01} = 0,5436$, (2) $r = -0,730$, $z = 0,9291 > z_{01} = 0,6533$ ir kt. Abiem atvejais 99% pasikliaujamieji intervalai neapima nulio: (1) $-0,948 + -0,367$, (2) $-0,946 + -0,069$. JK kalboje vidutinės trukmės ir tono koreliacija retesnė, pvz., *pēi < k' >* tipo formose ji stipri teigiama ($r = 0,564$, $z = 0,6385 > z_{05} = 0,5238$, 95% patikimumo intervalai $(0,114 + 0,822)$ neapima nulio), o *tai < sā >* – stipri neigiama ($r = -0,733$, $z = 0,9342 > z_{05} =$

0,8765, o 95% pasikliaujamieji intervalai $(-0,948 \div -0,058)$ taip pat neapima nulio). Akūtiniuose skiemenyse šio tipo koreliacija būdinga tik SK. Dažniausiai ji būna stipri neigiama (pvz.: *kėik* (1), *skij* <*s'*> (2) ir kt., kur (1) $r = -0,617$, $o z = 0,7201 > z_{05} = 0,6533$, (2) $r = -0,747$, $z = 0,9650 > z_{05} = 0,8765$), retkarčiais – labai stipri neigiama (pvz., *skėis* tipo formose $-r = -0,671$, $z = 0,8129 > z_{01} = 0,5238$). Pirmais dviem atvejais 95% pasikliaujamieji intervalai neapima nulio: (1) $-0,879 \div -0,067$, (2) $-0,951 \div -0,088$, o trečiu – net 99% pasikliaujamieji intervalai neapima nulio $(-0,906 \div -0,123)$. Vadinasi, ryšys tarp vidutinės trukmės ir pagrindinio tono egzistuoja, tik ne visur jis yra labai ryškus. Taigi dažniausiai SK akūtinių bei cirkumfleksinių dvibalsių trukmė yra stipriai neigiama koreliuota su pagrindiniu tonu: trukmės didėjimas yra susijęs su tonu žemėjimu ir atvirkščiai (plg. 5.3.1).

6.2.4.1. Pagrindiniu tonu JK ir SK priegaidės nelabai tesiskiria. JK akūtiniai dvibalsiai dažniau yra šiek tiek aukštesnio tono (pvz., *kėi* <*kr*> (1), *kėi* <*tr*> (2) tipo formose; plg. (1) $\bar{x}_1 = -3,2 \pm 0,9$ ht $> \bar{x}_2 = -4,9 \pm 2,2$ ht, kur $t = 2,89 > t_{05} = 2,04$, $P = 99,3\%$, (2) $\bar{x}_1 = -2,8 \pm 0,8$ ht $> \bar{x}_2 = -3,8 \pm 1,6$ ht, $t = 2,01 < t_{05} = 2,07$, $P = 94,3\%$ ir kt.). Tai būdinga ir prieškirtniams akūtines prigimties skiemeniams (pvz., *klui* <*kiels*> $-\bar{x}_1 = -1,2 \pm 0,2$ ht $> \bar{x}_2 = -2,3 \pm 0,8$ ht, $t = 2,50 > t_{05} = 2,45$, $P = 95,3\%$ ir kt.). Cirkumfleksiniuose dvibalsiuose abiejų kartų tonas beveik vienodo lygio. Galima paminėti, kad kiek aukštesniu tonu pasižymi JK nekirčiuoti skiemens (pvz., *pei* <*kies*> (1), *pui* <*kibe*> (2) tipo formose; plg. $\bar{x}_1 = -1,5 \pm 0,3$ ht $> \bar{x}_2 = -2,3 \pm 0,6$ ht, $t = 3,17 > t_{05} = 0,14$, $P = 99,3\%$, (2) $\bar{x}_1 = -1,4 \pm 0,4$ ht $> \bar{x}_2 = -2,0 \pm 0,4$ ht, $P = 89,7\%$ ir kt.). Pastaruosiuose, taip pat ir atitrauktinio kirčio skiemenyse (pvz., *pui* <*kū*> (3)) JK antroji dvibalsio dalis yra aukštesnio tono (plg. (1) $\bar{x}_1 = -1,6 \pm 0,9$ ht $> \bar{x}_2 = -2,7 \pm 0,4$ ht, $P = 93,8\%$, (2) $\bar{x}_1 = -1,8 \pm 0,4$ ht $> \bar{x}_2 = -3,1 \pm 1,0$ ht, $t = 3,52 > t_{05} = 2,14$, $P = 99,7\%$, (3) $\bar{x}_1 = -1,3 \pm 0,2$ ht $> \bar{x}_2 = -3,3 \pm 0,4$ ht, $t = 7,95 > t_{05} = 2,45$, $P = 99,9\%$ ir kt.). Taigi šitų skiemenių JK tonas yra labiau kylantis negu SK. Kitose pozicijose abiejų kartų cirkumflekso tonas kinta gana panašiai. Tai rodytų ir nedidelis tonas skirtumas tarp pirmos ir antros dvibalsio dalies.

JK akūtiniai dvibalsiai pirmoje garso dalyje kartais yra šiek tiek aukštesnio tono (pvz., *skij* <*s'*> tipo formose, plg. $\bar{x}_1 = -2,1 \pm 0,9$ ht $> \bar{x}_2 = -3,4 \pm 2,3$ ht, $P = 91,6\%$), kartais žemesnio (pvz., *ðis* $-\bar{x}_1 = -3,1 \pm 0,9$ ht $< \bar{x}_2 = -1,9 \pm 0,3$ ht, $t = 2,50 > t_{05} = 2,45$, $P = 95,3\%$ ir kt.). Taigi rezultatai prieštaringi. JK antroji dvibalsio dalis pagrindinio kirčio skiemenyse yra aukštesnio tono (pvz., *kėi* <*kr*> (1), *kėitr* (2), *ðis* (3) tipo formose; plg. (1) $\bar{x}_1 = -3,9 \pm 2,1$ ht $> \bar{x}_2 = -6,5 \pm 2,5$ ht, $t = 3,06 > t_{05} = 2,04$, $P = 99,5\%$, (2) $\bar{x}_1 = -2,9 \pm 1,6$ ht $> \bar{x}_2 = -4,8 \pm 3,0$ ht, $P = 87,1\%$, (3) $\bar{x}_1 = -3,1 \pm 1,1$ ht $> \bar{x}_2 = -5,9 \pm 3,6$ ht, $P = 81,8\%$ ir kt.).

Palyginus pagrindinio tono skirtumą tarp pirmos ir antros dvibalsio dalies, matyti, kad JK jis dažniausiai yra mažesnis (pvz., <*ai*> *skėi* <*sēm*> (1), *kėi* <*kr*> (2), *kėi* <*kām*> (3) tipo formose; plg. (1) $\bar{x}_1 = 0,6 \pm 1,9$ ht $< \bar{x}_2 = 2,4 \pm 3,2$ ht, $P = 87,9\%$, (2) $\bar{x}_1 = 1,0 \pm 1,8$ ht $< \bar{x}_2 = 4,8 \pm 3,6$ ht, $t = 2,65 > t_{05} = 2,14$, $P = 98,1\%$, (3) $0,3 \pm 1,9$ ht $< \bar{x}_2 = 1,7 \pm 3,2$ ht, $P = 86,1\%$ ir kt.). Taigi galima sakyti, kad JK tonas akūtinuose skiemenyse kinta tolydžiau, lygiau; SK jis yra staigiau krintantis (plg. Girdenis, 1974, 186).

Nekirčiuotuose akūtinės prigimties skiemenyse (pvz., *ket <kĕs>* (1), *kloi <kĕlĕ>* (2), *kut <kĕtĕs>* (3) ir kt. formose) JK dvibalsiai taip pat pasižymi ne taip staigiai krin-tančiu pagrindiniu tonu: tai rodo ir mažesnis negu SK tono tarp pirmos ir antros garso dalies skirtumas (plg. (1) $\bar{x}_1 = 0,1 \pm 1,2$ ht < $\bar{x}_s = 1,4 \pm 0,9$ ht, $t = 2,36 > t_{05} = 2,14$, $P = 96,6\%$, (2) $\bar{x}_1 = 0,1 \pm 1,0$ ht < $\bar{x}_s = 1,2 \pm 0,6$ ht, $P = 93,3\%$, (3) $\bar{x}_1 = 0,5 \pm 0,7$ ht < $\bar{x}_s = 1,8 \pm 1,7$ ht, $P = 80,4\%$ ir kt.).

6.2.4.2. Pagrindinio tono viršūnės padėtimi JK ir SK priegaidės nedaug tesiskiria. Akūtinii dvibalsii tonu maksimumas dažniausiai iškyla pirmoje dvibalsio dalyje (vidutiniškai 35–45% viso garso trukmės), labai retai ties viduriu ar antroje garso dalyje. Cirkumfleksinių dvibalsių tonu maksimumas kiek labiau nutolęs negu akūtinii – dažniausiai iki jo „prabėga“ pusė garso trukmės, nereta viršūnė būna ir antroje dvibalsio dalyje (vidutiniškai 60–75% viso garso trukmės).

6.2.4.3. Apžvelgus visus pagrindinio tono kilimo ir kritimo parametrus, matyti, kad akūto ir cirkumflekso tonas abiejų kartų kalboje kinta gana panašiai. Paminėtina, kad JK cirkumflekso tonas dažniau pasižymi didesniu kritimo staigumu bei diapazonu, o akūto tonas dėsningai mažesniu pagrindinio kritimo diapazonu ir staigumu. Tai būdinga ir pagrindinio, ir atitrauktinio kirčio akūtui, tačiau rezultatai nėra labai reikšmingi.

6.2.4.4. JK akūto bendrasis pagrindinio tonu diapazonas yra siauresnis negu SK. Ypač siauru diapazonu pasižymi ŽP dvibalsiai (pvz., *kĕi <kr>* (1), *kĕi <kām>* (2) tipo formose; plg. (1) $\bar{x}_1 = 7,6 \pm 3,1$ ht < $\bar{x}_s = 10,9 \pm 4,6$ ht, $t = 2,35 > t_{05} = 2,04$, $P = 97,5\%$, (2) $\bar{x}_1 = 5,6 \pm 2,3$ ht < $\bar{x}_s = 8,5 \pm 3,4$ ht, $t = 2,42 < t_{05} = 2,07$, $P = 97,6\%$ ir kt.). Apskritai JK akūto diapazonas dažniausiai būna padidintos kvartos ir grynosios kvintos ribose, o SK – didžiosios sekstos ir septimos ribose, o kartais siekia net oktavą.

Cirkumflekso diapazonas abiejų kartų vienodas – jis dažniausiai svyruoja padidintos kvartos ir grynosios kvintos ribose.

Taigi cirkumflekso pagrindinio tonu diapazonas yra siauresnis negu akūto, ir tas skirtumas pastebimas tik SK kalboje. Tą patį parodė ir balsinių skiemenų diapazonų analizė (žr. 5.3.1.2)⁷⁷. Ir turbūt galima sakyti, kad tradicinėje tarmėje pagrindinio tonu diapazonas yra gana svarbus požymis, nors ir ne vienintelis (plg. Girdenis, 1974, 189), skiriantis akūtą nuo cirkumflekso.

6.2.4.5. SK akūtinii dvibalsii pagrindinio tonu kreivės antroje dalyje (maždaug nuo ketvirto taško) yra aiškiai krin-tančios, o JK jos lygesnės, antroji dalis visada rodo aukštesnį negu SK toną (žr. 23–29 pav.). Pvz., *kĕi <kr>* (1), *kloi <kĕ>* (2) tipo formose didžiausi tonu skirtumai pastebimi aštuntame kreivės taške (žr. 25, 29 pav.); plg. (1) $\bar{x}_1 = -4,6 \pm 2,6$ ht > $\bar{x}_8 = -8,6 \pm 3,2$ ht, $t = 3,91 > t_{05} = 2,04$, $P = 99,9\%$, (2) $\bar{x}_1 = -4,0 \pm 2,4$ ht > $\bar{x}_8 = -5,9 \pm 3,6$ ht, $P = 85,2\%$. Savo forma ypač išsiskiria dvibalsio *ij* (*skij <sf:s>*) tipo formoje kreivė: abiejų kartų ji yra tolygiai kylanti–krin-tanti (žr. 30 pav.). Be to, ji gražiai rodo, kad SK AP dvibalsis yra aukštesnio tonu⁷⁸: didžiausi skirtumai yra ketvirtame (1) ir penktame (2) kreivės taške; plg. (1) $\bar{x}_1 = -2,7 \pm 0,8$ ht < $\bar{x}_4 = -1,4 \pm 1,0$ ht, $P = 91,6\%$,

⁷⁷ Apskritai dvibalsii diapazonai platesni negu balsii.

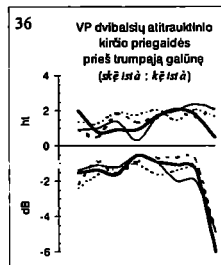
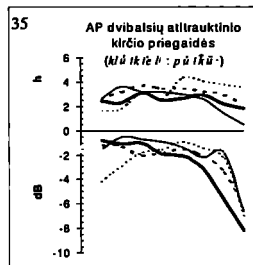
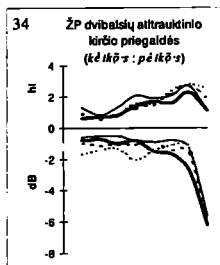
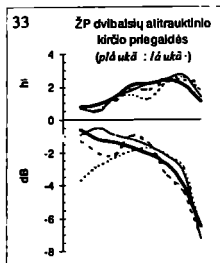
⁷⁸ Aukštesnį toną, aišku, lemia tai, kad abu dvibalsio dėmenys yra AP balsiai (plg. Pakerys, 1982, 62).

(2) $\bar{x}_j = -2,3 \pm 1,5$ ht < $\bar{x}_i = -0,9 \pm 0,9$ ht, $P = 85,2\%$. Pokirtiniuose galiniuose skiemenyse JK ir SK akūto tonas kinta labai panašiai – jis yra krintantis (žr. 31, 32 pav.).

Abiejų kartų *c i r k u m f l e k s o* kreivės dėl didelio dvibalsio ilgumo yra gana ištesętos; čia tonas kinta labai nežymiai – pirmoje dalyje jis nežymiai kyla, o antroje (kartais pačioje pabaigoje) pamažu šiek tiek krinta (žr. 23–30 pav.)⁷⁹. Pokirtinių galinių skiemenų tonas yra krintančio pobūdžio, tačiau ir čia cirkumfleksio pabaiga yra šiek tiek aukštesnio tono negu akūto (žr. 31, 32 pav.).

Atskirai palyginus akūto ir cirkumfleksio kreives, matyti, kad SK jos akivaizdžiai skiriasi: ypač nutolusios viena nuo kitos yra kreivių baigiamosios dalys. JK kreivės, o kartu ir priegaidės, geriausiai skiriasi tik vienskiemenėse formose ($[i' - \#]$) ir prieš trumpąsias galūnes ($[i' - \acute{u}]$); labiausiai jos supanašėja prieš ilgąsias galūnes ($[i' - \acute{u}]$) (plg. 23–27 ir 28–29 pav.)⁸⁰. Pokirtiniuose galiniuose skiemenyse JK ŽP dvibalsių priegaidės visiškai sutapusios, o VP dvibalsių jos gana nebloginai skiriasi (žr. 31, 32 pav.).

6.2.4.6. Atskirai reikia aptarti atitrauktinio kirčio priegaidžių kreives. JK „akūto“ ir „cirkumflekso“ kreivės labai panašios, vadinasi, jų tonas kinta vienodai: iš esmės jis yra kylantis (žr. 33, 34, 36 pav.). Reikšmingiausiai skiriasi tik AP dvibalsio *ui* kreivės: „akūto“ ji kylanti–krintanti, o „cirkumflekso“ – labiau kylanti (žr. 35 pav.). Garsio pradžioje „akūto“ tonas yra šiek tiek aukštesnis negu

33–36 p a v. Dvibalsių atitrauktinio kirčio „akūtas“ ir „cirkumfleksas“ (plg. 1–12 pav.).

⁷⁹ Čia taip pat labiausiai skiriasi dvibalsio *ij* (*kij < sī s >*) tipo formose, žr. 30 pav.) kreivės: SK tonas yra krintantis, o JK dvibalsio pradžioje jis nežymiai pakyla, paskui staigiau nukrinta, o antroje dalyje vėl pamažu kyla (didžiausi JK ir SK kreivių skirtumai yra pirmame (1), ketvirtame (2) ir aštuntame (3) taške; plg. (1) $\bar{x}_1 = -3,8 \pm 2,8$ ht < $\bar{x}_2 = -1,6 \pm 0,4$ ht, (2) $\bar{x}_1 = -4,9 \pm 2,6$ ht < $\bar{x}_2 = -3,0 \pm 3,0$ ht, (3) $\bar{x}_1 = -4,0 \pm 3,6$ ht > $\bar{x}_2 = -6,5 \pm 3,5$ ht).

⁸⁰ Labiau šioje pozicijoje skiriasi tik AP dvibalsio *ij* akūtas nuo cirkumflekso (žr. 30 pav.).

„cirkumflekso“ (plg. tono lygį antrame taške: $\bar{x}_a = -2,9 \pm 0,5$ ht $>$ $\bar{x}_c = -3,6 \pm 2,3$ ht), o antroje dalyje (maždaug nuo penkto kreivės taško) aukštesnis yra „cirkumflekso“ pagrindinis tonas (didžiausi skirtumai yra aštuntame taške; plg. $\bar{x}_a = -3,1 \pm 1,9$ ht $<$ $\bar{x}_c = -1,7 \pm 1,0$ ht). Taigi ir čia JK cirkumfleksas išlaiko savaime aukštesnį antrosios dalies pagrindinį toną.

SK kartos AP dvibalsių priegaidės atitrauktinio kirčio skiemenyse beveik nesiskiria: čia „akūtas“, priešingai, pabaigoje yra netgi truputį aukštesnio tono (žr. 35 pav.). Kitų dvibalsių priegaidės skiriasi labiau, pvz., *pláu < k̄ā >* (1): *láu < k̄ā >* (2) tipo formose „akūto“ tonas yra kylantis–krintantis, o „cirkumflekso“ – labiau kylantis (žr. 33 pav.). Pradžioje „akūtas“ gerokai aukštesnio tono negu „cirkumfleksas“ (labiausiai tono lygis skiriasi antrame (1) ir ketvirtame (2) taške; plg. (1) $\bar{x}_a = -2,5 \pm 3,9$ ht $>$ $\bar{x}_c = -3,9 \pm 2,0$ ht, (2) $\bar{x}_a = -1,3 \pm 0,7$ $>$ $\bar{x}_c = -2,6 \pm 2,0$ ht).

sk̄ēts < tā > : *k̄ēts < tā >* tipo formose (žr. 36 pav.) dėl didesnės trukmės abiejų priegaidžių kreivės labiau išstetos, tačiau ir čia matyti, kad „akūto“ tonas pabaigoje staigiau krinta, o „cirkumflekso“ kyla: taigi kreivės labiau skiriasi baigiamojoje dalyje (plg. tono lygį septintame (1) ir aštuntame (2) taške: (1) $\bar{x}_a = -3,1 \pm 1,0$ ht $<$ $\bar{x}_c = -1,7 \pm 1,0$ ht, (2) $\bar{x}_a = -4,5 \pm 3,3$ ht $<$ $\bar{x}_c = -2,0 \pm 0,6$ ht). Šiek tiek aukštesnis „cirkumflekso“ pabaigos tonas yra ir kitais atvejais (žr. 34 pav.).

Palyginus atitrauktinio kirčio priegaidžių visus pagrindinio tono kitimo parametrus, matyti, kad SK „akūtas“ pasižymi mažesniu negu „cirkumflekso“ tonu kilimo diapazonu, didesniu kritimo staigumu bei diapazonu ir t.t. Aišku, šie skirtumai ne tokie ryškūs kaip pagrindinio kirčio priegaidžių, bet vis dėlto galima sakyti, kad atitrauktinio kirčio priegaidės dar šiek tiek skiriasi (labiau SK) ir pagrindiniu tonu.

6.2.5. Apibendrinant galima teigti, kad abiejų kartų (ypač SK) dvibalsių priegaidės gana gerai skiria įvairūs pagrindinio tono bei intensyumo požymiai, ir abi šios prozodinės ypatybės vienodai svarbios. Tiesa, JK priegaidės neretai geriau skiria pagrindinis tonas. Ypač tai pasakytina apie ŽP dvibalsius (pvz., *k̄ētk* : *p̄ētk*, *k̄ēi < kr >* : *p̄ēi < kr >* tipo formose, žr. 23, 25 pav.). Nors šitų dvibalsių pirmieji dėmenys yra žemesnio tono, o antrieji aukštesnio (plg. Pakerys, 1982, 62), tačiau akūto „tvirtapradžiškesnis“ tarimas (balso spūdis stipresnis tarimo pradžioje), o cirkumflekso „tvirtagalīškesnis“ tarimas (silpnesnė tarimo pradžia) įveikia atskirų garsų savaiminę prozodiją. Todėl akūto tonas yra krintančio pobūdžio, o cirkumflekso kylančio, ir, matyt, toks nevienodas pagrindinio tono kitimas net JK kalboje yra gana svarbus priegaidžių skiriamasis požymis.

Dar galima pastebėti, kad JK dvibalsių priegaidės skiriamos geriau negu balsių. Jas gerai skiria trukmė, intensyvumas ir ypač pagrindinis tonas. Tai akivaizdžiai matyti palyginus kreives. Pavyzdžiui, prieš ilgąsias galūnes ([‘ – ‘]) balsinių skiemenų priegaidės (ypač tono atžvilgiu) beveik visiškai sutapusios, o dvibalsių priegaidės dar gana gerai diferencijuoja įvairūs tono bei intensyumo požymiai (plg. 7–9 ir 28–30 pav.). Tačiau ir dvibalsių priegaidės JK kalboje neišvengia tos pačios niveliacijos tendencijos (plg. 5.4): JK akūto ir cirkumflekso kontūrų baigiamosios dalys labiau suartėjusios negu SK.

6.3. Mišrieji dvigarsiai

6.3.1. Buvo tiriami mišrieji dvigarsiai, kurių pirmąjį dėmenį sudaro balsiai a, e, o antrąjį sonantai l, r^{81} . Jie buvo grupuojami pagal antrojo dėmens kokybę (žr. 4.1.4). Dvigarsiai su AP balsiais aptariami epizodiškai, nes jie tarmėje rečiau vartojami ir atsiranda tik esant regresyvinei balsių asimiliacijai (pvz.: *põlre, bërbr*, bet *põlrs, bîrps* ir kt.).

6.3.2. Trukmė

Aptariamos pagrindinio kirčio pozicijose visi mišrieji dvigarsiai (tiek akūtiniai, tiek cirkumfleksiniai) JK kalboje yra ilgesni negu SK (žr. 18 lent.). Ypač ilgesni yra akūtiniai dvigarsiai skiemenyse prieš trumpąją galūnę, t.y. *kāl <to>* (1), *kār <tes>* (2) tipo formose; plg. (1) $\bar{x}_1 = 310,3 \pm 33,6$ ms $> \bar{x}_2 = 252,7 \pm 32,0$ ms, $t = 3,52 > t_{05} = 2,14$, $P = 99,7\%$, (2) $\bar{x}_1 = 292,5 \pm 35,6$ ms $> \bar{x}_2 = 218,5 \pm 41,9$ ms, $t = 3,81 > t_{01} = 2,98^{82}$, $P = 99,8\%$. Skirtumo reikšmingumą rodo ir nesikertantys 95% pasikliaujamieji intervalai (žr. 18 lent.).

Apskritai visi tarmės cirkumfleksiniai dvigarsiai gerokai ilgesni už atitinkamus akūtinus: JK cirkumfleksas vidutiniškai 1,2 karto ilgesnis už akūtą, SK – 1,3 karto (žr. 19 lent.). Vidutinės trukmės santykiai taip pat rodo, kad JK akūtnių ir cirkumfleksinių dvigarsių trukmė beveik nepriklauso nuo jų sudedamųjų sandų kokybės (visų dvigarsių vidutinės trukmės santykis vienodas – 1 : 1,2). SK kalboje trukmė labiau skiriasi akūtiniai ir cirkumfleksiniai dvigarsiai su sonantu r (1 : 1,3), ypač šių dvigarsių akūtas trumpesnis už cirkumfleksą yra skiemenyse prieš trumpą galūnę (1 : 1,5). Tą didesnį kiekybės skirtumą turbūt galima paaiškinti antrojo sando kokybe: šoninis sonantas l savaime yra ilgesnis už virpamąjį⁸³. Kadangi JK cirkumfleksinius diftonigus linkusi tarti tvirtagališkesnius negu SK (žr. 6.2.3.2), o SK kalboje, matyt, skiemenų kiekybė labiau priklauso nuo pirmojo sando kiekybės⁸⁴, tai sonantų savaiminė trukmė ir bus lėmusi, kad SK akūtiniai ir cirkumfleksiniai dvigarsiai su sonantu r labiau skiriasi negu dvigarsiai su sonantu l .

Vidutinės trukmės santykiai taip pat rodo, kiek skiriasi akūto ir cirkumflekso trukmė įvairiose aptariamosiose pozicijose: JK kalboje jų kiekybė artimiausia yra skiemenyse prieš trumpąsias galūnes [‘ –] (1 : 1,1), kiek labiau ji skiriasi pokirtiniuose galiniuose skiemenyse [‘^o – #] (1 : 1,3); SK didžiausi skirtumai, priešingai, yra prieš trumpąsias galūnes (1 : 1,4), mažiausi – vienskiemenėse formose [‘ – #] ir prieš ilgąsias galūnes [‘ – ˘] (1 : 1,2).

---

⁸¹ Dvigarsiai, kaip ir sudėtiniai dvibalsiai, yra aiškūs dviejų fonemų junginiai (plg. Girdeis, 1971, 25; 1983, 146; Kosienė, 1978, 33 ir kt.), nes tarp heteroslabinių junginių *balsis + sonantas* ir atitinkamų mišriųjų dvigarsių yra papildomoji distribucija: pirmieji vartojami prieš balsį, antrieji – prieš priebalsį ir pauzę (*kā-l̥, kār-l̥ : kālts, kāl, bār-r̥, bār-r̥ : bār̥t̥m, bār̥*).

⁸² Šiuo atveju gautasis Stjūdento kriterijus viršija kritinę 99% reikšmę ($t > t_{01}$).

⁸³ Plg. (Pakerys, 1982, 51; Tankevičiūtė, 1982, 97–103). R. Kliukienės (1992, 130) duomenimis šiaurės žemaičių tarmėje taip pat ilgesnis už r .

⁸⁴ Aišku, tiksliau tai būtų galima pasakyti, jei atskirai būtų matuota dvigarsių sandų trukmė.

lentelė
tinių ir cirkumfleksinių dvigarsių vidutinė trukmė (ms)

Pavyzdys	Karta	$\bar{x} \pm s$	+ (95%)	$t \neq t_{05}$	P (%)
Dvigarsiai su sonantu l					
kältis	J	278,3 ± 40,2	244,7 + 312,0	1,10 < 2,14	70,9
	S	257,1 ± 37,3	225,9 + 288,2		
kältis	J	340,7 ± 47,8	300,7 + 380,6	1,54 < 2,14	85,5
	S	300,7 ± 55,3	254,5 + 347,0		
käl < p >	J	310,3 ± 33,6	282,2 + 338,3	3,52 > 2,14	99,7
	S	252,7 ± 32,0	226,0 + 279,4		
käl < p >	J	353,9 ± 46,6	314,9 + 392,8	1,38 < 2,14	81,2
	S	321,1 ± 48,2	280,8 + 361,4		
bäl < dās >	J	241,9 ± 51,4	198,9 + 284,8	0,27 < 2,14	21,0
	S	236,1 ± 30,5	210,6 + 261,7		
bäl < dās >	J	291,8 ± 63,6	238,7 + 345,0	0,22 < 2,14	17,0
	S	284,4 ± 72,1	224,1 + 344,7		
< pār > kältis	J	229,0 ± 45,6	190,8 + 267,1	0,52 < 2,14	39,1
	S	217,9 ± 39,0	185,3 + 250,5		
< nē > kältis	J	297,7 ± 49,3	256,5 + 339,0	0,27 < 2,14	21,0
	S	291,5 ± 42,5	256,0 + 327,0		
Dvigarsiai su sonantu r					
kārķ	J	269,8 ± 29,6	245,1 + 294,6	0,87 < 2,14	60,1
	S	250,6 ± 55,2	204,4 + 296,7		
kārķ	J	322,3 ± 35,8	292,3 + 352,2	0,61 < 2,14	45,0
	S	308,0 ± 55,4	261,7 + 354,3		
kār < tās >	J	292,5 ± 35,6	262,7 + 322,2	3,81 > 2,98	99,8
	S	218,5 ± 41,9	183,4 + 253,5		
kār < tās >	J	329,4 ± 63,2	276,5 + 382,2	0,31 < 2,14	23,6
	S	318,6 ± 77,1	254,1 + 383,0		
kār < tās >	J	245,8 ± 19,2	233,6 + 258,0	1,47 < 2,07	84,4
	S	223,4 ± 49,1	192,2 + 254,6		
kār < tās >	J	283,5 ± 27,9	260,1 + 306,8	1,03 < 2,14	68,0
	S	259,7 ± 58,9	210,4 + 308,9		
< pā > kārķ	J	240,5 ± 36,1	217,6 + 263,5	1,16 < 2,07	74,3
	S	220,1 ± 48,8	189,1 + 251,1		
< pā > kārķ	J	294,1 ± 26,9	277,0 + 311,2	0,05 < 2,07	4,3
	S	293,1 ± 60,5	254,7 + 331,5		

į abiejų kartų priegaides neabejotinai skiria trukmė. SK kalboje šis as ryškesnis. Be to, jų akūto ir cirkumflekso trukmė labiau priklauso nuo dvigardamųjų dalių kokybės, – kitaip sakant, visi diftongai šiek tiek linkę į tam tikrą minę trukmę⁶⁵ (plg. 6.2.2.4).

vyzdžiai, SK akūtiniai dvigarsiai su l yra 1,2 karto ilgesni už atitinkamus dvigarsius su r, o JK į trukmė nesiskiria.

19 lentelė

Akūtinųjų ir cirkumfleksinių dvigarsių vidutinės trukmės santykis

Karta	Dvigarsiai ir priegaidės	P o z i c i j a				Vidutinis trukmės santykis
		['-#]	['-v]	['-z]	['#-#]	
Jaunoji	Dvigarsiai su sonantu / [-]: [-]	1:1,2	1:1,1	1:1,2	1:1,3	1:1,2
	Dvigarsiai su sonantu r [-]: [-]	1:1,2	1:1,1	1:1,2	1:1,2	1:1,2
	Vidutinis trukmės santykis [-]: [e]	1:1,2	1:1,1	1:1,2	1:1,3	1:1,2
Senoji	Dvigarsiai su sonantu / [-]: [-]	1:1,2	1:1,3	1:1,2	1:1,3	1:1,2
	Dvigarsiai su sonantu r [-]: [-]	1:1,2	1:1,5	1:1,2	1:1,3	1:1,3
	Vidutinis trukmės santykis [-]: [-]	1:1,2	1:1,4	1:1,2	1:1,3	1:1,3

6.3.2.1. Dvigarsių trukmė priklauso ir nuo pozicijos. JK ilgiausius akūtinuosius dvigarsius tarė prieš trumpą galūnę, kiek trumpesnius – viensiemenėse formose, o patys trumpiausi buvo pokirtinių galinių skiemenų dvigarsiai. SK trukmė pasiskirsto kiek kitaip. Ilgiausi dvigarsiai buvo viensiemenėse formose, toliau jie išsidėsto labai nenuosekliai: *ar*, *er* trumpiausi tariami prieš trumpą galūnę, o *al*, *el* – pokirtiniuose galiniuose skiemenyse; plg.

kiek šios pozicijos dvigarsiai trumpesni už kitų pozicijų atitinkamus dvigarsius (žr. 20 lent.).

20 lentelė

Dvigarsių trukmės priklausymas nuo pozicijos

Priegaidė	Dvigarsiai	Karta	P o z i c i j a			
			['-#]	['-v]	['-z]	['#-#]
Akūtas	Dvigarsiai su sonantu /	J	1 : 1,1	1,2	1,4	
		S	1 : 1,1	1,2	1,2	
	Dvigarsiai su sonantu r	J	1 : 1,0	1,1	1,2	
		S	1 : 1,0	1,1	0,9	
Cirkumfleksas	Dvigarsiai su sonantu /	J	1 : 0,9	1,1	1,2	
		S	1 : 0,9	1,0	1,1	
	Dvigarsiai su sonantu r	J	1 : 0,9	1,0	1,1	
		S	1 : 0,8	1,0	1,1	

Abiejų kartų cirkumfleksinių dvigarsių trukmė nuo pozicijos priklauso vienodai: ilgiausi jie būna prieš trumpą galūnę, o trumpiausi – prieš ilgą galūnę; plg. kaip įvairių pozicijų cirkumflekso santykių su pokirtinių skiemenų cirkumflekso⁸⁶ (žr. 20 lent.).

6.3.2.2. Atskirai norėta išsiaiškinti, koks yra šalutinio kirčio vaidmuo pagrindinio kirčio priegaidžių kiekybei. Lygintos formos su šalutiniu kirčiu ir be jo:

dēr<bō> : *dēr<brs>*, *dīr<bi>* : *dīrp<s>*, *bēr<bō>* : *bēr<brs>*, *bīr<bi>* : *bīrp<s>*⁸⁷. Analizė parodė, kad abiejų kartų akūtinio *ēr* trukmė gretinamose formose vienoda, o *ir* prieš šalutinį kirtį netgi ilgesnis; plg. *dīr<bi>* (1) : *dīrp<s>* (2) – JK $\bar{x}_1 = 279,1$

⁸⁶ Laikantis nuoseklumo, įvairių pozicijų cirkumflekso trukmės santykis skaičiuotas ne su trumpiausiu atitinkamos kokybės dvigarsiu, o su pokirtinių skiemenų dvigarsiu.

⁸⁷ JK skiemenyse prieš trumpą, turinčią šalutinį kirtį galūnę, taip pat kaip ir kitose pozicijose, linkusi tarti ilgesnius dvigarsius negu SK; plg. *dēr<bō>* – $\bar{x}_1 = 291,1 \pm 26,9$ ms > $\bar{x}_2 = 232,0 \pm 52,5$ ms, $P = 90,8\%$; *bēr<bō>* – $\bar{x}_1 = 325,5 \pm 53,6$ ms > $\bar{x}_2 = 243,3 \pm 65,0$ ms, $P = 90,1\%$ ir kt.

ms > $\bar{x}_2 = 247,5$ ms; SK $\bar{x}_1 = 236,2$ ms > $\bar{x}_2 = 183,5$ ms. Tokį didelį šitų dvigarsių kiekybės skirtumą, matyt, lemia nevienoda jų konsonantinė aplinka: po pirmojo dvigarsio eina skardusis (sūlpsnesnis) priebalsis, o po antrojo – dusliųjų (stipresnių) priebalsių grupė, dėl kurios dvigarsis gerokai sutrumpėja⁸⁸.

Cirkumfleksiniai dvigarsiai prieš šalutinį kirtį buvo trumpesni negu formose be šalutinio kirčio: JK labiau skyrėsi dvigarsio *ēr* trukmė (plg. *bēr* < *bō* > (1): *bēr* < *bēs* > (2) – $\bar{x}_1 = 303,0$ ms < $\bar{x}_2 = 329,4$ ms), o SK ir (plg. *bīr* < *bī* > (1): *bīrp* < *sī* > (2) – $\bar{x}_1 = 243,3$ ms < $\bar{x}_2 = 276,5$ ms). Taigi šalutinio kirčio buvimas daugiau lemia tik cirkumfleksinių dvigarsių trukmę (plg. 5.1.1.1, 6.2.2.2).

6.3.2.3. Atitrauktinio kirčio skiemenyse (pvz., *pēl* < *kāōs* > (1): *šēl* < *tūōs* > (2), *dēr* < *bōs* > (3): *bēr* < *bōs* > (4) tipo formose; plačiau žr. 4.1.4)⁸⁹ JK visus dvigarsius taria ilgesnius negu SK; ypač ilgesni yra akūtinės prigimties dvigarsiai; plg. (1) $\bar{x}_1 = 199,9 \pm 26,5$ ms > $\bar{x}_2 = 182,5 \pm 21,0$ ms, $P = 83,2\%$, (2) $\bar{x}_1 = 193,6 \pm 26,4$ ms > $\bar{x}_2 = 176,1 \pm 12,9$ ms, $P = 88,5\%$. Atskirai palyginus „akūto“ ir „cirkumflekso“ trukmę, matyti, kad SK kalboje šiek tiek ilgesni yra cirkumfleksiniai dvigarsiai, o JK – akūtiniai, tačiau skirtumai čia visur nereikšmingi.

Prieš trumpą galūnę ar trumpą skiemenį (pvz., *pēl* < *kà* > (1): *šēl* < *tà* > (2), *kār* < *tēl* > (3): *kār* < *tēl* > (4) tipo formose, žr. 4.1.4) pastebimos tos pačios tendencijos: JK ir akūtiniai, ir cirkumfleksiniai skiemenys ilgesni už atitinkamus SK skiemenis; plg. akūtinį dvigarsį trukmę: (1) $\bar{x}_1 = 344,0 \pm 39,4$ ms > $\bar{x}_2 = 329,7 \pm 79,9$ ms, (3) $\bar{x}_1 = 183,0 \pm 31,5$ ms > $\bar{x}_2 = 152,3 \pm 9,3$ ms, $P = 98,0\%$, cirkumfleksinių: (2) $\bar{x}_1 = 361,0 \pm 44,6$ ms > $\bar{x}_2 = 318,8 \pm 70,3$ ms, (4) $\bar{x}_1 = 176,5 \pm 23,4$ ms > $\bar{x}_2 = 164,8 \pm 23,8$ ms. Taigi iš čia matyti, kad JK kalboje atitrauktinis kirtis (ypač akūtinės prigimties skiemenyse) linkęs stiprėti (plg. 6.2.2.6): jų akūtiniai dvigarsiai netgi būna ilgesni už atitinkamus cirkumfleksinius. SK kalboje atitrauktinio kirčio priegaidės kiekybės atžvilgiu dar šiek tiek skiriasi: abiem atvejais jų „akūtas“ už „cirkumfleksą“ trumpesnis.

6.3.2.4. Prieškirtinių (nekirčiuotų) dvigarsių (pvz., *pēl* < *kēsne* > : *šēl* < *tēsne* > tipo formose, žr. 4.1.4) trukmė abiejų kartų visiškai sutampa. Kiek labiau trukmė skiriasi tik *bēr* < *bēms* > tipo formose; plg. $\bar{x}_1 = 149,3 \pm 12,3$ ms < $\bar{x}_2 = 173,2 \pm 19,1$ ms, $P = 92,0\%$.

Dėl nedidelės analizuotų žodžių apimties sunkiau daryti kokius apibendrinimus, bet aišku viena, kad nekirčiuoti ilgieji skiemenys tarmėje linkę silpnėti. Jų prigimtinis „ilgumas“, kuris susijęs su dvigarsių (kaip ir dvisalsių, plg. 6.2.2.7) pirmojo dėmens pailginimu, išlaikomas tik senųjų žmonių kalboje. Tarmės tekstuose (žr. 5.1.4.2, 9 išn.) nemaža tokių pavyzdžių: *nō_i_pūōters* / *p a k a. l b ī s, vī-rā kārts* / *ē_nesūgeb* / *s u v a. l d ī t e t u. p i n i ū g ū, ōns. bīškī tē p l a b g e. l t ū o n ō u, aš. apkabēnus ān ū* / *bočevāu e. l g ā u s ē, nō_er* / *l ū b* / *t u. alēkno s u. m d ī s, i. tēi g i. ŋ k l ū t e* / *i. tēi, muni. vēsē* / *jau. tēn* / *g a. r b a v ō i e; vaikiēls* / *i. dār m e. r g ē. l e b ū p, i* / *jau. p e. r s t ē l ū u* / *jau. kāršt* ir t.t.

⁸⁸ Apie konsonantinės aplinkos įtaką balsių trukmei žr. (Pakerys, 1982, 47).

⁸⁹ Pirmieji (1, 3) lyginamų porų žodžiai turi akūtinės prigimties priegaides, antrieji (2, 4) – cirkumfleksines.

6.3.2.5. Taigi dvigarsių kiekybės analizė visais atžvilgiais paremia dvibalsių tyrimo rezultatus (plg. 6.2.2.5): kiekybė yra vienas iš svarbesnių prozodinių požymių, skiriančių tarmės akūtą nuo cirkumflekso. JK kalboje ši ypatybė silpnėja (ir pagrindinio, ir atitrauktinio kirčio skiemensyje akūto kiekybė artimesnė cirkumfleksui); jų kalbai visai nebūdingas nekirčiuotų (prieškirtinių) diftongų pirmojo dėmens ilginimas ir t.t.

6.3.3. Intensyvumu

Vidutiniu intensyvumu JK ir SK mišrieji dvigarsiai beveik nesiskiria. Kiek labiau jų intensyvumas skiriasi antroje dvigarsio dalyje: JK akūto vidutinis intensyvumas dažniau yra didesnis negu SK; tuo labiau pasižymi dvigarsiai su sonantu *l* (plg. *kāłts* tipo formose: $\bar{x}_j = -3,7 \pm 1,3 \text{ dB} > \bar{x}_s = -6,7 \pm 2,4 \text{ dB}$, $t = 3,13 > t_{05} = 2,14$, $P = 99,3\%$ ir kt.), o cirkumflekso mažesnis (pvz., *<nè>kāłts* tipo formose: $\bar{x}_j = -5,0 \pm 1,9 \text{ dB} < \bar{x}_s = -3,4 \pm 1,0 \text{ dB}$, $t = 2,18 > t_{05} = 2,14$, $P = 95,4\%$ ir kt.). Taigi intensyvumas kinta nevienodai. Tai rodo intensyvumo skirtumas tarp pirmos ir antros dvigarsio dalies (ne dėmenų!): JK akūto jis mažesnis (pvz., *kāłts* (1), *kāl<te>* (2), *dēr<bes>* (3), *dēr<bām>* (4) tipo formose; plg. (1) $\bar{x}_j = 2,5 \pm 1,3 \text{ dB} < \bar{x}_s = 4,7 \pm 2,1 \text{ dB}$, $t = 2,48 > t_{05} = 2,14$, $P = 97,4\%$, (2) $\bar{x}_j = 2,7 \pm 1,2 \text{ dB} < \bar{x}_s = 4,0 \pm 1,8 \text{ dB}$, $P = 86,1\%$, (3) $\bar{x}_j = 2,4 \pm 1,6 \text{ dB} < \bar{x}_s = 4,0 \pm 1,3 \text{ dB}$, $t = 2,20 > t_{05} = 2,14$, $P = 95,5\%$, (4) $\bar{x}_j = 0,8 \pm 1,5 \text{ dB} < \bar{x}_s = 3,8 \pm 2,6 \text{ dB}$, $t = 7,62 > t_{01} = 3,79$, $P = 99,9\%$), o cirkumflekso dažniau didesnis, tik čia rezultatai rečiau reikšmingi (pvz., *<nè>kāłts* (1), *<pā>kārk* (2) tipo formose; plg. (1) $\bar{x}_j = 3,6 \pm 1,6 \text{ dB} > \bar{x}_s = 2,4 \pm 0,6 \text{ dB}$, $P = 92,9\%$, (2) $\bar{x}_j = 4,5 \pm 1,0 \text{ dB} > \bar{x}_s = 2,7 \pm 1,0 \text{ dB}$, $t = 4,34 > t_{05} = 2,07$, $P = 99,9\%$).

6.3.3.1. Intensyvumo viršūnės padėtimi JK ir SK priegaidės nedaug tesiskiria: nuo garso pradžios labiau nutolęs yra JK akūto maksimumas, SK kalboje – cirkumflekso. Akūtinų dvigarsių intensyvumo viršūnė visada būna pirmoje garso dalyje, o cirkumfleksinių – arčiau skiemens centro ir retkarčiais antroje dalyje (55% viso dvigarsio trukmės).

6.3.3.2. Priegaidės, ypač cirkumfleksas, nedaug tesiskiria ir intensyvumo kilimo diapazonu ir staigumu. Akūto kai kurių skirtumų yra: pavyzdžiui, JK dvigarsiai su sonantu *l* pasižymi mažesniu negu SK intensyvumo kilimo diapazonu, o dvigarsiai su sonantu *r* – didesniu; plg. *kārk* tipo formose $-\bar{x}_j = 2,9 \pm 1,5 \text{ dB} > \bar{x}_s = 1,5 \pm 0,9 \text{ dB}$, $t = 2,20 > t_{05} = 2,14$, $P = 95,5\%$; *kār<tes>* – $-\bar{x}_j = 3,8 \pm 3,0 \text{ dB} > \bar{x}_s = 1,1 \pm 1,2 \text{ dB}$, $P = 91,5\%$ ir kt.

Intensyvumo kritimo diapazonu taip pat labiau skiriasi tik akūtas: JK dvigarsiai su sonantu *l* yra kiek mažesnio diapazono (pvz., *kāłts* tipo formose – $\bar{x}_j = 7,0 \pm 4,2 \text{ dB/s} < \bar{x}_s = 10,7 \pm 3,3 \text{ dB/s}$, $P = 93,1\%$ ir kt.), o dvigarsiai su sonantu *r* – didesnio (pvz., *dēr<bes>* (1), *kār<teis>* (2) tipo formose: (1) $\bar{x}_j = 12,2 \pm 1,4 \text{ dB} > \bar{x}_s = 7,6 \pm 3,3 \text{ dB}$, $t = 2,84 > t_{05} = 2,14$, $P = 98,6\%$, (2) $10,1 \pm 4,3 \text{ dB} > \bar{x}_s = 7,2 \pm 4,4 \text{ dB}$, $P = 89,1\%$ ir kt.). Taip pat JK akūtui ir cirkumfleksui būdingas mažesnis intensyvumo kritimo staigumas (pvz., *dēr<bò>* (1), *bēr<bò>* (2) tipo formose; plg. (1) $\bar{x}_j = 35,9 \pm 23,9 \text{ dB/s} < \bar{x}_s = 81,9 \pm 49,2 \text{ dB/s}$, $P = 85,0\%$, (2) $\bar{x}_j = 38,8 \pm 13,3 \text{ dB/s} < \bar{x}_s = 64,8 \pm 5,4 \text{ dB/s}$, $t = 3,62 > t_{05} = 2,45$, $P = 98,9\%$ ir kt.).

Visi JK dvigarsiai (ir akūtiniai, ir cirkumfleksiniai) yra platesnio diapazono negu atitinkami SK; pvz., $\langle g\grave{a} \rangle \text{t\ddot{a}rs}$ (1) : $\langle p\grave{a} \rangle \text{t\ddot{a}rs}$ (2) tipo formose; plg. (1) $\bar{x}_j = 11,2 \pm 4,0$ dB $> \bar{x}_s = 9,1 \pm 2,1$ dB, $P = 87,2\%$, (2) $\bar{x}_j = 12,7 \pm 1,4$ dB $> \bar{x}_s = 9,2 \pm 1,9$ dB, $t = 5,19 > t_{05} = 2,07$, $P = 99,9\%$ ir kt.

Apskritai akūtinųjų dvigarsių (kaip ir dvibalsių) diapazonas platesnis negu cirkumfleksinių (plg. 6.2.3.4).

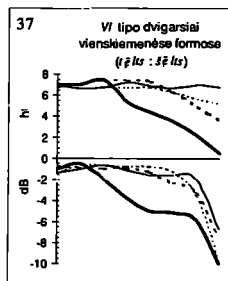
6.3.3.3. Palyginti nedidelis lyginamųjų reiškinųjų (t.y. SK ir JK priegaidžių) rezultatų reikšmingumas rodytu, kad abiejų kartų priegaidės neblogai išlaikiusios joms būdingus intensyvumo skiriamuosius požymius. Tai gerai parodo kreivės. Akūto kreivė visada staigiau krintanti, o cirkumflekso lygesnė, ne taip staigiai krintanti. Ryškiausiai abiejų priegaidžių kontūrai skiriasi viensiemenėse formose, prieš trumpą galūnę ir pokirtiniuose galiniuose skiemenyse (žr. 37–41, 45–46 pav.). Labiau jie sutapę yra skiemenyse prieš ilgąsias galūnes (žr. 43–44 pav.). Aišku, SK priegaidės intensyvumo atžvilgiu skiriasi labiau.

Atskirai palyginus JK ir SK priegaidžių kreives, matyti, kad cirkumflekso kontūrai gana panašūs. Tik kartais galima pastebėti, kad JK kreivės savo baigiamąja dalimi gaubia SK kreives. Ypač padidėjęs yra dvigarsių su virpamuoju r galinis intensyvumas (žr. 41, 42 pav.), pvz., $\text{bir} \langle bi \rangle$ tipo formose JK cirkumflekso pabaiga yra žymiai intensyvesnė negu SK (plg. intensyvumo lygį aštuntame kreivės taške – $\bar{x}_j = -3,1 \pm 0,7$ dB $> \bar{x}_s = -6,6 \pm 1,3$ dB, $t = 4,59 > t_{05} = 2,45$, $P = 99,6\%$)⁹⁰.

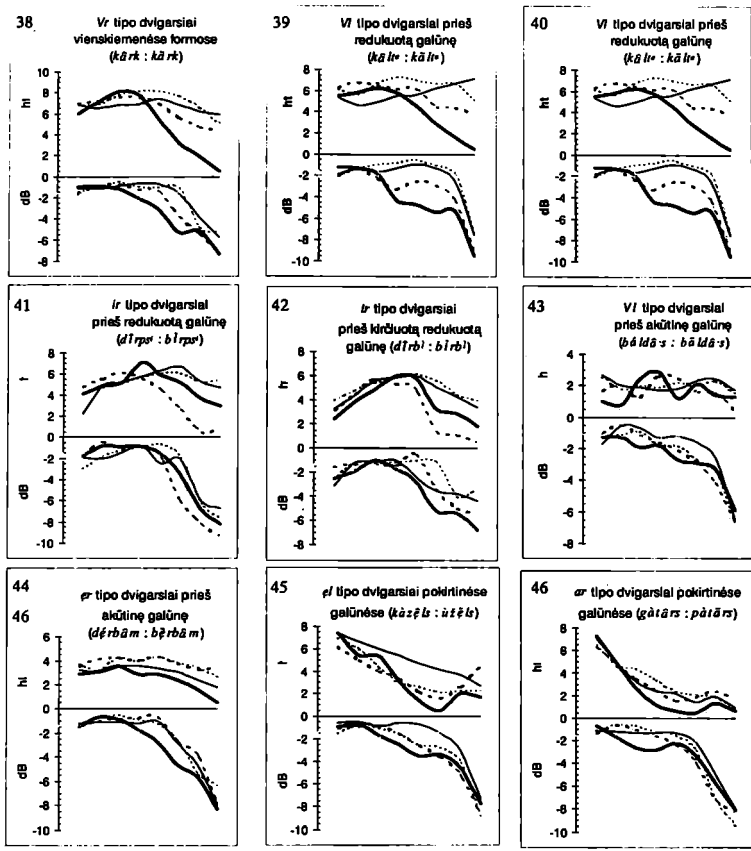
Akūto kreivės skiriasi labiau. SK jos kampuotesnės, kartais matomas ir lūžis (žr. 38, 40 pav.). JK kreivės taip pat krintančios, tačiau jų kontūras žymiai lygesnis. Dažnai JK akūtas antroje dalyje pasižymi didesniu intensyvumu (žr. 37, 39, 40 pav.); didžiausi skirtumai pastebimi 4–6 taške (pvz., $t\dot{\text{e}}lts$ tipo formose intensyvumas reikšmingai didesnis yra penktame taške; plg. $\bar{x}_j = -1,6 \pm 1,8$ dB $> \bar{x}_s = -5,4 \pm 3,6$ dB, $t = 2,67 > t_{05} = 2,14$, $P = 98,2\%$ ir kt.).

Taigi intensyvumo atžvilgiu tipiškesnės yra tik SK kartos priegaidės: jų akūto pabaiga visada mažesnio intensyvumo negu cirkumflekso. JK akūtas, nors iš dalies ir išlaiko jam būdingus požymius, jau ne toks ryškus, panašesnis į cirkumfleksą.

6.3.3.4. JK ir SK priegaidės atitrauktinio kirčio skiemenyse (lygintas formas bei jų reikšmes žr. 4.1.4) skiriasi gana nežymiai, tačiau ir čia galima pastebėti tuos pačius skirtumus, kurie būdingi pagrindinio kirčio priegaidėms: JK akūtinės prigimties dvigarsiai yra ilgesni negu SK, taip pat jie pasižymi didesniu antros dalies intensyvumu, mažesniu intensyvumo skirtumu tarp pirmos

⁹⁰ Reikia pasakyti, kad čia SK akūto ir cirkumflekso kreivės visiškai sutapę: dvigarsio pradžios žemesnis intensyvumas staigiai pakyla, paskui (nuo trečio taško) staigiau krinta. JK akūto (kaip ir cirkumflekso) antrosios dalies intensyvumas čia taip pat didesnis negu SK: jis labiausiai skiriasi penktame taške; plg. $\bar{x}_j = -0,4 \pm 0,5$ dB $> \bar{x}_s = -3,1 \pm 4,0$ dB.

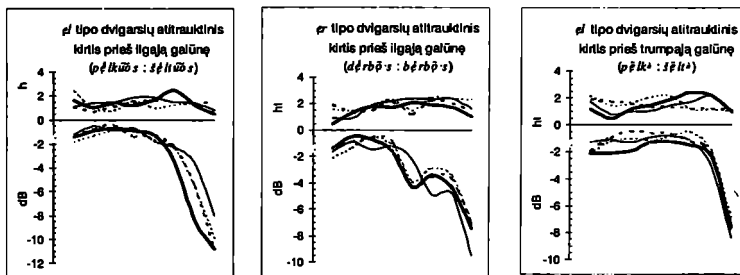

37–44 p. v. Mišriųjų dvigarsių akūtas ir cirkumfleksas (45–46 pav. – šalutinis kirtis).

ir antros dvigarsio dalies, tolimesne intensyvumo viršūnės padėtimi (pvz., *kār < tēl̩r >* tipo formose $-\bar{x}_j = 40 \pm 13,7\% > \bar{x}_s = 31,0 \pm 10,9\%$, $P = 86,7\%$), didesniu intensyvumo kilimo diapazonu (pvz., *dēr < bō̩s >* tipo formose $-\bar{x}_j = 3,1 \pm 2,4 \text{ dB/s} > \bar{x}_s = 1,3 \pm 1,9 \text{ dB/s}$) ir kt.

Akūto ir cirkumfleksio skiriamieji požymiai geriau pastebimi atskirai lyginant kiekvienos kartos priegaides.

JK priegaidės labiau skiriasi skiemenyse prieš trumpą galūnę (pvz., *pēl < kù> : šēl < ià>* tipo formose, žr. 49 pav.). Čia akūtinės prigimties dvigarsiai pirmoje dalyje yra didesnio intensyvumo negu cirkumfleksiniai (plg. intensyvumo lygį ketvirtame taške – $\bar{x}_a = -0,8 \pm 0,6 \text{ dB} > \bar{x}_c = -1,2 \pm 0,6 \text{ dB}, P = 83,0\%$), o antroje – mažesnio (nemažai kreivės skiriasi šeštame taške; plg. $\bar{x}_a = -1,3 \pm 0,8 \text{ dB} < \bar{x}_c = -0,7 \pm 0,5 \text{ dB}, P = 90,6\%$). Priegaidės skiriasi ir kitais intensyvumo požymiais: „akūtas“ yra platesnio diapazono negu „cirkumfleksas“, jo intensyvumo maksimumas pasirodo arčiau dvigarsio pradžios, taip pat jam būdingas mažesnis intensyvumo kilimo diapazonas ir kt. Be to, jis yra šiek tiek trumpesnis už „cirkumfleksą“. SK „akūtas“, priešingai, yra kiek ilgesnis už „cirkumfleksą“; jo pirmoji dalis pasižymi mažesniu intensyvumu (plg. intensyvumo lygį antrame kreivės taške: $\bar{x}_a = -2,2 \pm 1,5 \text{ dB} < \bar{x}_c = -1,2 \pm 1,0 \text{ dB}, P = 83,0\%$).

47–49 p av. Mišriųjų dvigarsių atitrauktinio kirčio priegaidės (plg. 33–36 pav.).

Prieš ilgą galūnę (*pēl < kūōs> : šēl < nūōs>*, *dēl < bōs> : bēl < bōs>*) tipo formose) labiau skiriasi SK priegaidės. Didesni skirtumai yra tarp akūtinės ir cirkumfleksinės prigimties dvigarsių su sonantu *l* (plg. jų kreives, žr. 47, 48 pav.). Čia „akūtas“ išlaiko beveik visus būdingus intensyvumo požymius: pradžioje jis yra didesnio intensyvumo negu „cirkumfleksas“ (gana žymus skirtumas yra trečiame kreivės taške – $\bar{x}_a = -0,7 \pm 1,1 \text{ dB} > \bar{x}_c = -1,9 \pm 1,8 \text{ dB}, P = 89,8\%$), o pabaigoje – mažesnio (plg. intensyvumo lygį aštuntame taške – $\bar{x}_a = -10,9 \pm 1,7 \text{ dB} < \bar{x}_c = -0,9 \pm 1,8 \text{ dB}, P = 94,7\%$). Tai rodo ir didesni akūtinųjų dvigarsių intensyvumo skirtumas tarp pirmos ir antros garso dalies (plg. $\bar{x}_a = 4,7 \pm 1,7 \text{ dB} > \bar{x}_c = 3,2 \pm 2,3 \text{ dB}, P = 85,0\%$). „Akūtas“ dar pasižymi mažesniu intensyvumo kilimo diapazonu bei staigumu bei mažesniu kritimo staigumu (plg. $\bar{x}_a = 11,8 \pm 1,9 \text{ dB/s} > \bar{x}_c = 9,5 \pm 3,1 \text{ dB/s}, P = 90,8\%$), taip pat platesniu bendroju diapazonu (plg. $\bar{x}_a = 11,8 \pm 1,9 \text{ dB} > \bar{x}_c = 9,9 \pm 2,6 \text{ dB}, P = 88,0\%$).

6.3.4. Pagrindinis tonas

Dvigarsių, taip pat kaip ir balsių bei dvibalsių (žr. 5.3.1, 6.2.4), tonas kinta panašiai kaip intensyvumas. Tai rodo labai stipri teigiama konkrečių t o n o ir i n t e n s y v u -

mo matavimų koreliacija, konstatuojama ir akūtinuose, ir cirkumfleksiniuose skiemenyse⁹¹ (žr. 21 lent.). Iš pateikiamos lentelės matyti, kad R. Fišerio transformacijos absoliutinės reikšmės (z) didesnės už 99% tikimybės kritines reikšmes (z_{α}), o 99% pasikliaujamieji intervalai neapima nulį. SK čia koreliacija kartais silpna (95% pasikliaujamieji intervalai apima nulį). Taigi ryškesnis tono ir intensyvumo ryšys yra

21 lentelė
Pagrindinio tono ir intensyvumo santykio korelininės analizės rezultatai

Pozicija	Pavyzdys	Kar-ta	r	+ (95%)	$z \neq z_{\alpha}$	P (%)	Koreliacijos pobūdis
[- #]	kältis	J	0,612	0,470 + 0,724	0,7124 > 0,1540	0,01	l stipri
		S	0,263	0,045 + 0,458	0,2697 > 0,1706	0,01	l stipri
	kältis	J	0,226	0,054 + 0,385	0,2296 > 0,1337	0,01	l stipri
		S	-0,060	-0,210 + 0,094	0,097 < 0,1540	-	silpna
[- -]	kāl < p >	J	0,511	0,357 + 0,639	0,5645 > 0,1453	0,01	l stipri
		S	0,530	0,349 + 0,673	0,5902 > 0,1719	0,01	l stipri
	kāl < p >	J	0,226	0,054 + 0,385	0,2296 > 0,1337	0,01	l stipri
		S	-0,060	-0,210 + 0,094	0,097 < 0,1540	-	silpna
[ⁿ - #]	<gā>tārs	J	0,278	0,096 + 0,442	0,2858 > 0,1437	0,01	l stipri
		S	0,427	0,228 + 0,592	0,4563 > 0,1706	0,01	l stipri
	<pā>tārs	J	0,372	0,218 + 0,508	0,3906 > 0,1287	0,01	l stipri
		S	0,286	0,110 + 0,444	0,2939 > 0,1396	0,01	l stipri

JK kalboje⁹², SK kalboje jis kiek silpniau pasireiškia (jis būdingesnis tik cirkumfleksiniams dvigarsiams).

Labai retai pastebima vidutinės trukmės ir tono koreliacija, būdinga akūtiniam ir cirkumfleksiniam skiemenims. SK kalboje ji yra stipri neigiama, JK kalboje ji gali būti ir teigiama, ir neigiama. Taigi ryšys tarp trukmės ir tono gana nežymus.

6.3.4.1. Visi JK akūtiniai dvigarsiai pasižymi aukštesniu negu SK pagrindiniu tonu. Čia beveik visais atvejais (išskyrus pokirtinius galinius skiemenis) skirtumo tikimybė siekia daugiau nei 95% (pvz., *kältis* (1), *kār<lētis>* (2) tipo formose; plg. (1) $\bar{x}_1 = -2,8 \pm 0,4 \text{ ht} > \bar{x}_s = -4,9 \pm 22 \text{ ht}$, $t = 2,71 > t_{05} = 2,14$, $P = 98,3\%$, (2) $\bar{x}_1 = -2,3 \pm 0,5 \text{ ht} > \bar{x}_s = -3,4 \pm 1,6 \text{ ht}$, $t = 2,27 > t_{05} = 2,07$, $P = 96,6\%$ ir kt.). Aukštesnio vidutinio

⁹¹ Toks pat tono ir intensyvumo ryšys vienodai būdingas ir dvigarsiams su sonantu r , ir dvigarsiams su l .

⁹² Šiek tiek menkesnis tono ir intensyvumo ryšys pastebimas skiemenyje prieš ilgą galūnę [- -]: čia koreliacija dažniausiai stipri, o kartais ir silpna.

tono yra ir nekirčiuotieji akūtinės prigimties skiemensys (pvz., *pəl <ké snr>* tipo formose; plg. $\bar{x}_j = -1,7 \pm 1,2$ ht $> \bar{x}_s = -3,3 \pm 0,9$ ht, $t = 2,98 > t_{05} = 2,14$, $P = 99,0\%$).

Ūgali JK akūto tonas kinta tolydžiau, yra mažiau krintantis. Antroji dvigarsių dalis visada yra aukštesnio tono, o SK žemesnio (pvz., *kārk* (1), *kāl <rs>* (2), *bāl <dā s>* (3) tipo formose; plg. (1) $\bar{x}_j = -3,8 \pm 1,0$ ht $> \bar{x}_s = -6,4 \pm 2,3$ ht, $t = 2,93 > t_{05} = 2,14$, $P = 98,9\%$, (2) $\bar{x}_j = -3,9 \pm 2,1$ ht $> \bar{x}_s = -6,5 \pm 3,8$ ht, $P = 88,4\%$, (3) $\bar{x}_j = -2,6 \pm 1,0$ ht $> \bar{x}_s = -4,5 \pm 3,3$ ht, $P = 85,1\%$ ir kt.).

Pirmoji dvigarsių dalis tonu lygiu gana panaši; kartais ir čia JK skiemens pradžia gali būti aukštesnio tono (tai labiau būdinga dvigarsiams su sonantu *l*, pvz., *bāl <dā s>* tipo formose – $\bar{x}_j = -2,5 \pm 1,4$ ht $> \bar{x}_s = -4,2 \pm 2,0$ ht, $P = 92,8\%$ ir kt.).

JK akūto tolydesnį kitimą rodo ir mažesnis negu SK tono skirtumas tarp pirmos ir antros dvigarsio dalies (žr. 22 lent.)⁹³.

22 lentelė

Pagrindinio tono skirtumas tarp pirmos ir antros dvigarsio dalies (ht)

Pozicija	Pavyzdys	Karta	$\bar{x} \pm s$	$\pm$ (95%)	$t \neq t_{05}$	P (%)
[¹ - #]	<i>kālts</i>	J	2,5 ± 1,3	1,4 + 3,6	2,48 > 2,14	97,4
		S	4,7 ± 2,1	2,9 + 6,4		
	<i>kārk</i>	J	1,9 ± 1,1	0,9 + 2,8	2,68 > 2,14	98,2
		S	4,1 ± 2,1	2,4 + 5,9		
[¹ - v]	<i>kāl <rs></i>	J	1,6 ± 1,9	0,1 + 3,2	1,49 < 2,14	84,2
		S	3,1 ± 2,2	1,3 + 5,0		
	<i>kār <rs></i>	J	0,9 ± 1,3	0,1 + 1,7	1,75 < 2,14	90,6
		S	1,9 ± 1,6	0,9 + 2,9		
[² - #]	<i><pār> kālts</i>	J	2,0 ± 1,3	0,9 + 3,1	1,93 < 2,14	92,5
		S	4,1 ± 2,7	1,8 + 6,4		
	<i><gā> lārs</i>	J	2,6 ± 1,1	1,8 + 3,3	2,16 > 2,07	95,8
		S	3,7 ± 1,5	2,8 + 4,7		

Abiejų kartų cirkumflexo tonas beveik visur vienodo aukštumo.

6.3.4.2. Akūtinųjų dvigarsių tono viršūnė (ypač SK) labiau pasislinkusi į pradžią⁹⁴, cirkumflexinių ji būna dažniausiai ties skiemens viduriu, o SK neretai ir antroje dvigarsio dalyje. Ypač tai būdinga dvigarsiams su sonantu *l*, kuris savaime yra aukštesnio tono negu sonantas *r* (plg. Pakerys, 1982, 71); pvz., *kālts* (1), *kāl <rs>* (2) tipo formose – (1) $\bar{x}_j = 43,6 \pm 30,5\%$ $< \bar{x}_s = 66,0 \pm 28,7\%$, $P = 84,8\%$, (2) $\bar{x}_j = 46,3 \pm 36,5\%$ $< \bar{x}_s = 88,1 \pm 16,1$, $t = 2,97 > t_{05} = 2,14$, $P = 99,0\%$ ir kt. Ūgali SK kalboje cirkumflexas tonu viršūnės padėtimi yra „tvirtagališkesnis“.

⁹³ Tas pats būdinga ir dvigarsiams su sonantu *r*. Šie skirtumai (abiejų dvigarsių) ne tokie ryškūs tik skiemens prie šilgias galūnes [¹ - ²].

⁹⁴ Tik vienu atveju JK tono maksimumas iškylo antroje dvigarsio dalyje; tai *kār <rs>* tipo formose – iki jo pasirodymo „prabėga“ 55,5% viso dvigarsio trukmės.

6.3.4.3. JK ir SK priegaidžių tono kilimo intervalai ir staigumas gana vienodi. Reikšmingai priegaidės skiriasi tik krintančioje dalyje: JK akūtui būdingas mažesnis tono kritimo intervalas (plg. *kārķ* tipo formose $-\bar{x}_i = 5,2 \pm 2,1$ ht $< \bar{x}_s = 9,4 \pm 5,2$ ht, $P = 94,5\%$, *kāl<lv>* $-\bar{x}_i = 5,9 \pm 3,1$ ht $< \bar{x}_s = 9,3 \pm 4,8$ ht, $P = 89,0\%$, *<pār>kāļts* $-\bar{x}_i = 4,8 \pm 2,9$ ht $< \bar{x}_s = 8,9 \pm 5,0$ ht, $P = 92,2\%$ ir kt.) bei kritimo staigumas (plg. *kāļts* tipo formose $-\bar{x}_i = 57,8 \pm 25,2$ ht/s $< \bar{x}_s = 146,5 \pm 88,9$ ht/s, $t = 2,71 > t_{05} = 2,14$, $P = 98,3\%$, *kārķ* $-\bar{x}_i = 48,2 \pm 17,6$ ht/s $< \bar{x}_s = 109,0 \pm 78,4$ ht/s, $P = 95,0\%$, *kār<iēts>* $-\bar{x}_i = 62,7 \pm 48,3$ ht/s $< \bar{x}_s = 110,1 \pm 86,7$ ht/s, $P = 87,4\%$ ir kt.).

Priešskirtiniai akūtinės prigimties dvigarsiai taip pat pasižymi mažesniu kritimo intervalu (1) ir staigumu (2); plg. *pel<késmr>* tipo formose: (1) $\bar{x}_i = 3,2 \pm 1,2$ ht $< \bar{x}_s = 5,1 \pm 1,1$ ht, $t = 3,38 > t_{05} = 2,14$, $P = 99,6\%$, (2) $\bar{x}_i = 44,9 \pm 24,2$ ht/s $< \bar{x}_s = 73,3 \pm 50,1$ ht/s, $P = 82,9\%$ ir kt.

Abiejų kartų cirkumflekso krintančioji dalis panašesnė, ir rezultatai čia ne tokie reikšmingi. JK priegaidės taip pat dažniau būdingas mažesnis kritimo intervalas (plg. *kārķ* tipo formose $-\bar{x}_i = 3,8 \pm 1,6$ ht $< \bar{x}_s = 5,7 \pm 3,3$ ht, $P = 85,4\%$) ir staigumas (plg. *kāļts* tipo formose $-\bar{x}_i = 74,8 \pm 16,0$ ht/s $< \bar{x}_s = 101,1 \pm 78,3$ ht/s, $P = 89,7\%$); tiksliai pokirtiniuose galiniuose skiemenyse JK tonas krinta šiek tiek staigiau (plg. *<pā>iārs* tipo formose $-\bar{x}_i = 98,6 \pm 87,3$ ht/s $> \bar{x}_s = 58,6 \pm 29,1$ ht/s, $P = 85,4\%$).

6.3.4.4. SK akūtas pasižymi platesniu negu JK pagrindinio tono diapazonu – dažniausiai jis būna didžiosios sekstos ir septimos ribose, retkarčiais siekia net oktavą, JK jis siauresnis, neišsėina iš grynosios kvintos ribų. Taigi jų akūtas yra monotoniškesnis.

Cirkumflekso diapazonas siauresnis – dažniausiai svyruoja padidintos kvintos ribose. Apskritai visų diftongų (tiek akūtinųjų, tiek cirkumfleksinių) diapazonai platesni negu atitinkamų monoftongų (žr. 6.2.4.4, 5.3.1.2).

6.3.4.5. Visi JK ir SK priegaidžių tono skirtumai gerai matyti palyginus kreives.

SK akūto tonas pradžioje šiek tiek pakilęs (maždaug nuo trečio taško) staigiai krinta, o JK kontūro pasvirimo laipsnis žymiai mažesnis, jo baigiamoji dalis visada arčiau cirkumflekso baigiamosios dalies (žr. 37–40 pav.). Abiejų kartų cirkumflekso kreivės gana panašios: čia tonas tolygiai kyla ir pabaigoje šiek tiek krinta; kiek didesnis tono kontūro pakilimo laipsnis būdingas SK cirkumfleksiniams dvigarsiams su sonantu / (žr. 37, 39 pav.).

Prieš ilgąsias galūnes ([' - ˘]) JK akūto kreivės visiškai sutampa su cirkumfleksu (žr. 43, 44 pav.). SK jos labiau skiriasi; ypač nutolusios yra dvigarsių su sonantu / baigiamosios dalys (žr. 43 pav.), tačiau ir čia pastebimas ne toks staigus akūto tono kritimas: nuo ketvirtą taško jis krinta, paskui šiek tiek kyla. Paminėtina, kad ir cirkumfleksinių dvigarsių su sonantu / pabaiga yra aukštesnio tono negu atitinkamų dvigarsių su *r* (plg. 43 ir 44 pav.). Taigi galima sakyti, kad SK priegaidės kartais linkusios išlaikyti savaiminį atskirų garsų (šiuo atveju sonantų) toną. Bet dažniausiai ši tendencija neišryškėja: stipri akūto pradžia, o cirkumflekso pabaiga „nugali“ atskirų garsų prozodiją, todėl skirtingas tono lygio kitimas (akūto – krintantis, cirkumflekso – kylantis ir šiek tiek krintantis) iš esmės laikytinas priegaidės, o ne atskirų garsų, prozodiniu požymiu (plg. Pakerys, 1982, 67).

Pokirtiniuose galiniuose skiemenyse ([ʹ-#]) abiejų kartų cirkumflekso tonas yra daugiau krintančio pobūdžio (žr. 45, 46 pav.). Akūto tonas staigiai krinta, o pabaigoje (maždaug nuo šešto taško) šiek tiek pakilęs žemėja⁹⁵.

Dvigarsiai, kurių pirmą dėmenį sudaro AP balsiai (*dīr<s>* : *bīr<s>* tipo formose), tonas atžvilgiu gerai skiriasi abiejų kartų kalboje: akūto tonas pradžioje gerokai šoktelėjęs staigiau nukrinta, o cirkumflekso pamažu kyla ir pabaigoje (nuo šešto kreivės taško) šiek tiek žemėja (žr. 41 pav.).

Prieš trumpą, turinčią šalutinį kirtį galūnę (*dīr<bi>* : *bīr<bi>* tipo formose) priegaidžių skirtumai neišryškėja: čia tonas iš esmės yra kylantis–krintantis (žr. 42 pav.). Tai greičiausiai susiję su šių dvigarsių skirtingu atskirų dėmenų tono lygiu – *i* dažniausiai tariamas aukštesniu tonu negu kiti balsiai, o *r* – žemesniu negu kiti sonantai (plg. Pakerys, 1982, 64), ir priegaidės čia savaiminės garsų prozodijos neįveikia. Be to, šioje pozicijoje silpniau išryškėja (net SK kalboje) ir kiti priegaidžių prozininiai požymiai (trukmė, intensyvumas, žr. 6.3.2.2, 6.3.3.3, 37 išn.).

Apibendrinant galima pasakyti, kad tono atžvilgiu gana neblogai skiriasi abiejų kartų priegaidės, aišku, tipiškesnės jos yra SK kalboje: akūto tonas yra staigiai krintantis, o cirkumflekso tolydžiai kylantis (kartais nežymiai kylantis–krintantis). Priegaidžių skirtumai geriausiai išryškėja vienskiemenėse formose ([ʹ-#]) ir prieš trumpąsias galūnes ([ʹ-]), o prieš ilgąsias ar trumpąsias, turinčias šalutinį kirtį galūnes ([ʹ-š], [ʹ-š]), bei pokirtiniuose galiniuose skiemenyse ([ʹ-#]) įvairios pagrindinio tono ypatybės labiau niveluojamos. Retkarčiais priegaidžių skirtumai mažesni ir dėl atskirų garsų savaiminės prozodijos.

6.3.4.6. A t i r a u k t i n i o kirčio priegaidės (analizuojamus žodžius žr. 4.1.4) abiejų kartų kalboje tono atžvilgiu skiriasi nežymiai. Iš esmės čia tonas kinta gana tolygiai, pabaigoje šiek tiek žemėja. Kilimo ir kritimo intervalai neryškūs. Kiek didesnis tono kritimas būdingas SK priegaidėms (labiau „akūtui“, žr. 47–49 pav.). „Akūto“ ir „cirkumflekso“ skirtumai taip pat gana nežymūs. Galima tik paminėti, kad prieš ilgąsias galūnes (pvz., *pēl<kuōs>* : *šēl<tuōs>*) abiejų kartų priegaidės reikšmingiau skiriasi tik tono maksimumo vieta: „akūto“ ji būna arčiau tarimo pradžios, o „cirkumflekso“ antroje garso dalyje (plg. SK *pēl<kuōs>* : *šēl<tuōs>* tipo formose – $\bar{x}_a = 36,9 \pm 31,7\% < \bar{x}_c = 63,9 \pm 23,4\%$, $P = 92,7\%$, JK *dēr<bōs>* : *bēr<bōs>* tipo formose – $\bar{x}_a = 35,4 \pm 39,4\% < \bar{x}_c = 61,4 \pm 30,0\%$, $P = 88,8\%$).

Palyginus atitrauktinio kirčio priegaidės kiekvienos kartos kalboje atskirai, pastebima ir daugiau skirtumų. Pavyzdžiui, visi SK akūtinės prigimties dvigarsiai su sonantu *l* (nepriklausomai nuo pozicijos) pasižymi dėsningai mažesniu tono kilimo intervalu (1) bei jo staigumu (2) (plg. *pēl<kuōs>* : *šēl<tuōs>* tipo formose: (1) $\bar{x}_a = 1,6 \pm 2,1$ ht < $\bar{x}_c = 4,3 \pm 2,7$ ht, $P = 94,3\%$, (2) $\bar{x}_a = 16,1 \pm 19,5$ ht/s < $\bar{x}_c = 79,1 \pm 71,6$ ht/s, $P = 91,5\%$). Tono kritimo intervalai (1) bei staigumas (2) akūtinųjų dvigarsių dažniau buvo didesni negu cirkumfleksinių (plg. *pēl<kā>* : *šēl<tā>* tipo formose: (1) $\bar{x}_a = 5,6 \pm 2,7$ ht > $\bar{x}_c = 3,9 \pm 2,5$ ht, $P = 76,9\%$, (2) $\bar{x}_a = 77,3 \pm 60,8$ ht/s > $\bar{x}_c = 42,3 \pm 28,0$ ht/s, $P = 81,3\%$).

⁹⁵ šiek tiek išsiskiria JK akūtinųjų dvigarsių su sonantu *l* tono kontūras – čia staigiai kritęs tonas pabaigoje (nuo šešto taško) gerokai pakyla.

JK priegaidės labiau skiriasi tik $d\acute{e}r < b\acute{o} : s > : b\acute{e}r < b\acute{o} : s >$ tipo formose: čia „akūtiu“ būdingas mažesnis tono kilimo intervalas, jo staigumas ir reikšmingai didesnis kritimo intervalas (1) bei jo staigumas (2) (plg. (1) $\bar{x}_a = 4,0 \pm 1,7$ ht $> \bar{x}_c = 2,5 \pm 1,4$ ht, $t = 2,20 > t_{05} = 2,11$, $P = 95,8\%$, (2) $\bar{x}_a = 195,0 \pm 170,4$ ht/s $> \bar{x}_c = 72,8 \pm 48,2$ ht/s, $t = 2,28 > t_{05} = 2,11$, $P = 96,4\%$).

Taigi galima sakyti, atitrauktinio kirčio „akūtas“ ir „cirkumfleksas“ šiek tiek, nors ir nežymiai, skiriasi: dar išlaikomi kai kurie pagrindinio tono bei intensyvumo kitimo požymiai (žr. 6.3.3.4). Bet apskritai šios priegaidės linkusios sutapti (į tęstinę arba „vidurinę“), ypač JK kalboje.

6.4. Ilgieji dvibalsiai⁹⁶

6.4.1. Retkarčiais tarmėje pasitaiko *ilgasis balsis* + μ tipo dvibalsiai bei trigarsiai: *ie, uo + \mu*. Jie nagrinėti šiose akūtinėse bei cirkumfleksinėse formose: $t\mu < be > g\acute{i}\mu s, d\acute{i}\mu s, e\mu - t\acute{e}\mu s, e\mu - kr\acute{e}\mu s, ie\mu - d\acute{e}\mu s, uo\mu - st\acute{u}o\mu$ (žr. 4.1.3). Šių dvibalsių vartojimas gana ribotas – dažniausiai jie pasitaiko tik žodžio gale, o morfologinėse kaitose prieš neredukuotus balsius juos pakeičia heterosilabiniai junginiai ($g\acute{i}-v\grave{a}, d\acute{i}-v\grave{a}, kr\acute{e}-v\grave{e}, t\acute{e}-v\grave{e}, d\acute{e}-v\grave{a}m, st\acute{u}o-v\grave{a}m$). Taigi visi ilgieji dvibalsiai (kaip ir kiti diftongai) interpretuoti kaip ilgųjų balsių (bei sutaptinių dvibalsių) ir fonemos $/v/$ pozicinio varianto junginiai (plg. Girdenis, 1967, 189; 1981b, 59).

6.4.1.1. Tr u k m ė s analizė parodė, kad akūtinis dvibalsis JK taria ilgesnius negu SK (ypač skiriasi dvibalsio $e\mu$ trukmė; plg. $\bar{x}_j = 264,1 \pm 22,7$ ms $> \bar{x}_s = 223,6 \pm 22,4$ ms, kur $\Delta/\bar{\Delta} = 40,5$ ms, $t_{\Delta/\bar{\Delta}} = 3,34 > t_{05} = 3,18$, $P = 97,1\%$), – taigi išlaikoma bendra akūtinis dvibalsių ilgimino tendencija; cirkumfleksinius dvibalsius JK taria šiek tiek trumpesnius. Čia išsiskirtų akūtiniai trigarsiai *ie, uo + \mu*, kuriuos JK linkusi tarti trumpesnius, bet skirtumai nėra statistiškai reikšmingi.

Palyginus šių dvibalsių trukmę su kitais tos pačios pozicijos (t.y. vienskiemenėse formose) dvibalsiais, matyti, kad abiejų kartų cirkumfleksiniai ilgieji dvibalsiai ($t, e + \mu$) trumpesni (!) už visus kitus grynuosius dvibalsius (plg. $kr\acute{e}\mu s$ (1) : $k\acute{a}u s$ (2) tipo formose: SK $\bar{x}_1 = 276,1$ ms $< \bar{x}_2 = 403,6$ ms, JK $\bar{x}_1 = 243,4$ ms $< \bar{x}_2 = 328,1$ ms). Akūtiniai trigarsiai (*ie, uo + \mu*) ilgesni už atitinkamus VP dvibalsius ir trumpesni už ŽP dvibalsius. Akūtiniai ilgieji dvibalsiai SK ir JK kalboje yra trumpesni už visus kitus grynuosius dvibalsius.

Kaip matyti, ilgieji dvibalsiai nėra ilgesni už atitinkamus normaliuosius dvibalsius: jų „ilgumas“, be abejo, remiasi tik pirmojo dėmens įtempimu, o ne fizine trukme.

6.4.1.2. Tono bei intensyvumo atžvilgiu gerai skiriasi tik SK ilgųjų dvibalsių priegaidės: akūto kreivės yra aiškiai krinantčios (ties šeštu kreivės tašku aiškiai matomas lūžis), cirkumflekso kontūras lygesnis, tono bei intensyvumo pobūdis yra kylantis–krinantis (žr. 50, 51 pav.). Šiek tiek išsiskiria tvirtagalio $e\mu$ tono kontūras: pradžioje tonas gerokai krinta, o nuo vidurio (penkto taško) vėl pakyla (žr. 51 pav.).

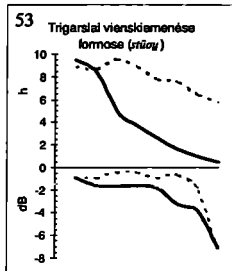
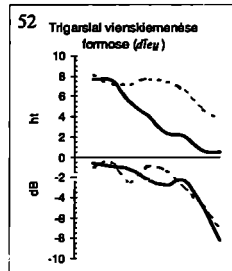
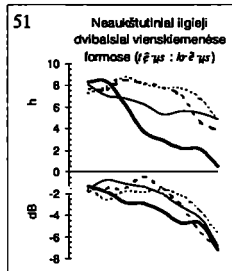
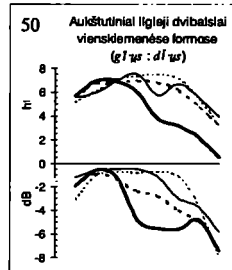
⁹⁶ I l g a s i a i s sąlygiškai čia vadinami dvibalsiai, susidedantys iš ilgojo balsio ir neskiemeninio μ , bei tribalsiai, kurių pirmas dėmuo yra grynas sutaptinis dvibalsis, antrasis – μ .

JK priegaidės pagrindinio tono atžvilgiu beveik visiškai sutapūsios: jų tonas yra kylantis–krintantis. Šiek tiek aukštesniu pirmos garso dalies tonu pasižymi akūtinis $i\mu$, tačiau ir čia jo tonas iš esmės yra to paties pobūdžio (žr. 50 pav.).

Intensyvumu geriau skiriasi tik dvibalsio $i\mu$ priegaidės: akūto intensyvumas staigiai mažėja (jo kontūras aiškiai krintantis), o cirkumflekso pamažu didėja ir pabaigoje staigiai krinta (jo kontūras gana tolygiai kylantis–krintantis, žr. 50 pav.). Kitų dvibalsių priegaidės beveik visiškai sutapūsios: intensyvumas pradžioje šiek tiek didėja (labiau akūto), antroje dalyje mažėja (žr. 51 pav.).

JK trigarsio $uo + \mu$ antroji dalis, maždaug šeštame septintame taške, pasižymi didesniu intensyvumu. Taigi trigarsių, kaip ir sutaptinių dvibalsių, antroji dalis pasižymi gana dideliu intensyvumu. Tai, be abejojimo, susiję su atskirų garsų savaimine prozodija: ie , uo atviresnė pabaiga ir lemia didėjantį (t.y. kylantį) intensyvumą. Neskiemeninis μ , atrodo, didesnės įtakos garsų intensyvumui neturi.

JK ir SK akūtiniai trigarsiai tono atžvilgiu gana žymiai skiriasi: SK tonas nuo pat tarimo pradžios labai staigiai

50–53 pav. Ilgųjų dvigarsių ir trigarsių priegaidės.

krinta, JK garso pradžioje jis šiek tiek kyla, o nuo vidurio palaipsniui žemėja: visa antroji kontūro dalis labiau nutolusi nuo SK kreivių baigiamosios dalies (žr. 52, 53 pav.).

Taigi galima sakyti, kad visų ilgųjų dvibalsių bei trigarsių priegaidės JK kalboje tono atžvilgiu linkusios sutapti į cirkumfleksą. Šiek tiek jos dar skiriasi intensyvumu. SK priegaidės gerai išlaiko visus prozodinius – tono ir intensyvumo – požymius.

6.4.2. Atskirai palyginus ilgųjų ir sudėtinių grynųjų dvibalsių kreives (žr. 50, 51 ir 23, 24 pav.), matyti, kad ilgųjų cirkumfleksinių dvibalsių tonas (bei intensyvumas), greičiau pasiekęs maksimumą⁹⁷, staigiai nukrinta (SK dvibalsio $e\mu$ tonas (bei intensyvu-

⁹⁷ Taigi „ilgiesiems“ dvibalsiams būdingas mažesnis pagrindinio tono (bei intensyvumo) kilimo intervalas.

mas) iš esmės yra tik krintančio pobūdžio). Tie skirtumai geriau pastebimi iš SK kreivių: grynųjų dvibalsių tiek pirmoji, tiek antroji dalis intensyvumo ir ypač pagrindinio tono atžvilgiu yra beveik vienodo lygio, tik pačioje pabaigoje pastebimas nežymus tono (bei intensyvumo) kritimas; ilgųjų dvibalsių tonas (bei intensyvumas) yra labiau krintančio pobūdžio.

A k ū t i n i ū ilgųjų dvibalsių tonas (bei intensyvumas) staigiai krinta beveik nuo pat tarimo pradžios (nuo pirmo, antro kreivės taško), o grynųjų dvibalsių tonas (bei intensyvumo) žemėjimas prasideda vėliau (nuo trečio, ketvirto taško). Tai, be abejo, lemia ilgųjų dvibalsių sudėtis: antrasis dėmuo yra gerokai žemesnio tono (bei mažesnio intensyvumo) negu pirmieji dėmenys, todėl čia ne taip pastebimas tvirtagaliams dvibalsiams būdingas tono kilimas. Be to, pirmųjų dėmenų įtempimas (plg. 6.4.1.1) irgi lemia aukštą toną dvibalsio pirmoje pusėje (ypač tai pasakytina apie dvibalsius, kurių pirmas dėmuo yra ilgasis *i*).

6.5. Svarbesnės išvados

1. Visi diftongų prozodiniai požymiai (kiekybė, intensyvumas, pagrindinis tonas) kinta panašiai kaip ir balsių.

2. Sutaptiniai dvibalsiai kiekybe ir kitais prozodiniais požymiais yra artimesni balsiams negu gryniesiems sudėtiniais dvibalsiams.

Sutaptinių dvibalsių priegaidės gerai skiria tik SK: svarbiausi skiriamieji požymiai yra trukmė ir nevienodas pagrindinio tono pobūdis (plg. 6.1.5).

3. Kitų diftongų (sudėtinių grynųjų dvibalsių ir mišriųjų dvigarsių) priegaidės (ypač SK) taip pat neabejotinai skiria trukmė, kuri visada priklauso nuo pozicijos (plg. 6.2.2.2, 6.3.2.1).

Patys diftongai neretai linkę į tam tikrą savaiminę trukmę, t.y. jų kiekybę lemia diftongo sudedamųjų dalių kokybė (plg. 6.2.2.4, 6.3.2).

4. SK priegaidės gerai skiriasi įvairiais pagrindinio tono bei intensyvumo požymiais. JK kalboje svarbesnis yra pagrindinis tonas.

5. Instrumentinė analizė parodė, kad CŠŽT skiriamos ir atitrauktinio kirčio priegaidės. Jas diferencijuoja visi prozodiniai požymiai (kiekybė, intensyvumas, tonas), tik, žinoma, jie ne tokie ryškūs, kaip esant pagrindiniam (senoviniam) kirčiui.

6. Nekirčiuoti (prieškirtiniai bei pokirtiniai) skiemenys, sudaromi diftongų, CŠŽT linkę silpnėti: jų „ilgumas“, kuris susijęs su pirmojo dėmens pailginimu (neseniai pastebtu šiose šnektose), išlaikomas tik senųjų informantų kalboje.

7. Baigiamosios pastabos

7.1. CŠŽT kinta visi priegaidžių prozodiniai požymiai. Akūtą tik vyresnieji informantai betaria kaip ryškiają laužtinę priegaidę, pasižyminčią staigiu tonu ir intensyvumo kitimu. JK akūtas ne toks ryškus, priartėjęs prie cirkumflekso, kurį abiejų kartų atstovai realizuoja panašiai.

JK ir SK priegaidžių skirtumai gana gerai matyti iš apibendrintų⁹⁸ balsių (ir dvigarsių) kreivių (žr. 54–61 pav.).

Visų pirma išryškėja vienas dalykas. Sujungus visus balsius (ir dvigarsius) iš dalies stipriai išlyginamos atskirų garsų „individualios“ ypatybės, todėl šios kreivės šiek tiek lygesnės, monotoniškesnės: cirkumfleksui beveik nebūdingas pagrindinio tono (ar intensyvumo) kilimas, akūto kreivės (net SK) taip pat lygesnės, kartais ne taip staigiai kintančios, beveik niekur nematyti lūžio, todėl kartais kiek sumažėja JK ir SK priegaidžių skirtumai. Pavyzdžiui, gana panašus intensyvumo atžvilgiu yra monoftongų akūtas (plg. jų kontūrus, žr. 54–57 pav.).

Vis dėlto ir toks „apibendrintas“ akūtas ir cirkumfleksas intensyvumu bei pagrindiniu tonu geriau skiriasi SK kalboje. JK akūto (ypač dvigarsių) intensyvumo bei tono kontūro pasvirimo laipsnis mažesnis, savo antrąja dalimi jis labiau priartėjęs prie cirkumflekso.

Visų pirma ir čia labai svarbi lieka k i e k y b ė: JK akūtas visais atvejais ilgesnis negu SK; ypač ilgesni buvo dvigarsiai (pvz., prieš trumpąsias galūnes [l' - -]) $\bar{x}_j = 303,6$ ms > $\bar{x}_s = 248,5$ ms, $P = 94,1\%$ ir t.t.). Vadinasi, a k ū t o i l g i n i m o t e n d e n c i j a akivaizdi. Cirkumflekso trukmė ir JK, ir SK kalboje beveik vienoda; jis, žinoma, ilgesnis už akūtą.

Atskirų priegaidžių intensyvumo bei tono požymiai aiškesni (ypač SK) tik vienskiemenėse formose ([l' - #]) ir prieš trumpąsias galūnes ([l' - -]) (žr. 54–55 ir 58–59 pav.), šie skirtumai mažesni prieš ilgąsias galūnes, turinčias šalutinį kirtį ([l' - ˘]), ir pokirtiniuose galiniuose skiemenyse ([l' - #]) (žr. 56–57 ir 60–61 pav.). Pastaruoju atveju JK akūtui visai nebūdingas tono kritimas: jo kontūras labai tolydus, panašesnis į cirkumfleksą.

Taigi priegaidžių prozodinės ypatybės labai priklauso nuo pozicijos.

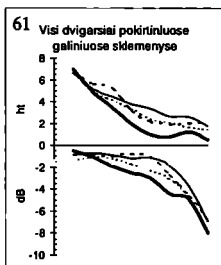
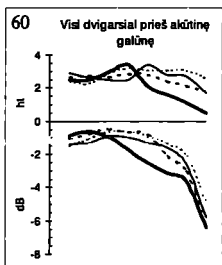
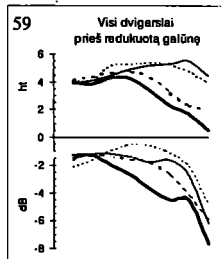
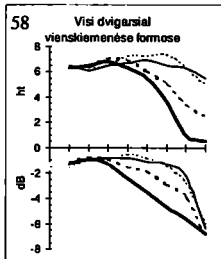
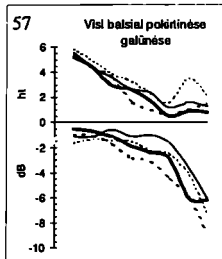
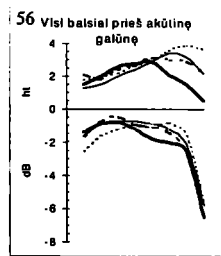
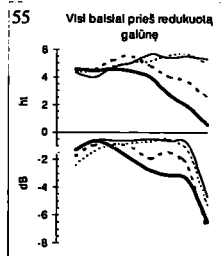
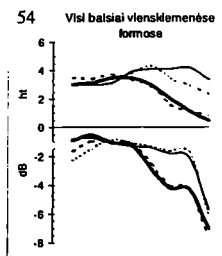
7.1.1. Žinoma, įvairiose pozicijose intensyvumo bei pagrindinio tono pobūdis nevienodas.

Vienskiemenėse formose ([l' - #]) ir pokirtiniuose galiniuose skiemenyse ([l' - #]) bei prieš trumpąsias galūnes ([l' - -]) a k ū t o intensyvumas ir tonas garso pabaigoje labai stipriai krinta (ypač SK); tono ir intensyvumo kulminacija pasiekiamas tarimo pradžioje. Prieš ilgąsias galūnes ([l' - ˘]) akūto intensyvumas ir tonas kinta palyginti tolygiai; žinoma, čia kiek staigiau krinta SK intensyvumas bei tonas. JK akūto intensyvumo kontūras labai panašus kaip cirkumflekso – akūto tonas atrodo net kylantis (žr. 56, 60 pav.).

Apskritai akūtinųjų skiemenų aukštesnis tonas bei balso stiprumas koncentruojamas pirmoje balsio (ar dvigarsio) dalyje, nors kartais (ypač JK kalboje, ir tai labai priklauso nuo pozicijos) gali būti paryškinta ir antroji garso dalis – taigi akūtas kartais krinta labai staigiai.

---

⁹⁸ Sujungus visų (3 pakilimų) balsių kiekvieno taško reikšmes (imtas kiekvieno taško realizacijų skaičius (n), aritmetinis vidurkis ($\bar{x}$) ir standartinis nukrypimas (s) bei viso garso vidutinė trukmė (ms)) ta pačia elektrone skaičiuojamąja mašina EC-1060.02 pagal papildomą programą buvo apskaičiuotos vidutinės kiekvieno taško reikšmės su atitinkamais statistiniais parametrais ir nubraižytos apibendrintos intensyvumo bei pagrindinio tono kreivės. Taip pat apskaičiuotos ir dvigarsių apibendrintos kreivės, jungiant visų sudėtinių grynųjų dvibalsių bei mišriųjų dvigarsių atitinkamus parametrus.

54–61 p av. Apibendrintos priegaidžių kreivės.

stiprumas taip pat gana lygus, tik pabaigoje pastebimas staigus kritimas (intensyvumo kritimo intervalai didesni ir staigesni negu tono, žr. 54, 55 ir 58, 59 pav.). Panašiai tonas ir intensyvumas kinta ir prieš ilgąsias galūnes ([^l- ɔ]). Galima sakyti, kad pagrindinio tono lygis beveik vienodai pasiskirsto per abi cirkumfleksinio garso dalis; intensyvumo atžvilgiu pati garso pabaiga silpnėlesnė.

Cirkumfleksio tonas bei intensyvumas taip pat įvairuoja. Vienskiemenėse formose ([^l-#]) ir prieš trumpąsias galūnes ([^l- ɔ]) dėl didelės garsų trukmės (šiose pozicijose abiejų kartų balsiai ir dvigarsiai būna ilgiausi) tonas kinta labai nežymiai – dažniausiai šiek tiek kyla, o kartais skiemens pradžioje truputį pakyla, o pabaigoje nukrinta. Balso

Pokirtiniuose galiniuose skiemenyse ([^h–#]) cirkumflekso tonas ir intensyvumas būna tik krintantis. Ypač staigiai krinta tonas⁹⁹, o intensyvumas tarimo pradžioje gali būti gana lygus – jis staigiau nukrinta tik pačioje pabaigoje (žr. 57, 61 pav.).

7.1.2. Nors akūtas (šiaurės žemaičių laužtinė priegaidė) būdingesnis tik SK kalboje, vis tik reikia pasakyti, kad priegaidės tiek SK, tiek JK dar skiria. Skirtumą lemia ne tiek trukmė, kiek intensyvumo ir pagrindinio tono požymiai – ypač **n e v i e n o d a s p a g r i n d i n i o t o n o i r i n t e n s y v u m o k i t i m a s**. Akūto tonas kinta labai staigiai, intensyvumo kreivė netolygi; cirkumfleksui būdingesnis nestaigiai kintantis tonas ir gana lygus intensyvumas. Dėl to audiciniu požiriu akūtiniai skiemenys atrodo šiurkštesni, nemuzikalūs, o cirkumfleksiniai – švelnesni, melodingesni.

Be kitų akustinių ypatybių, skiriančių priegaidės, galima dar paminėti pagrindinio tono diapazoną. Akūto diapazonas visada platesnis negu cirkumflekso. Taip pat priegaidės gerokai diferencijuoja ir pagrindinio tono bei intensyvumo viršūnės padėtis: akūtinųjų skiemenų tonas (bei intensyvumas) kulminaciją pasiekia anksčiau negu cirkumfleksiniuose.

Visos šios akustinės ypatybės **k o m p l e k s i š k a i** charakterizuoja tarmės priegaidės. Nors santykinė jų vertė nėra visai vienoda, išskirti, kuri iš šių ypatybių pati svarbi, ji, gana sunku, nes ir nagrinėjamų skiemenų sandara nėra visiškai vienoda. Galima tik pasakyti, kad visos šios prozodinės ypatybės ryškiau charakterizuoja SK priegaidės – JK kalboje atskirų **p r i e g a i d ž i ų** prozodiniai **p o ž y m i a i** labiau **n i v e l i u o j a m i**; tačiau ir ši tendencija ne visur vienoda – tai labai priklauso nuo tiriamųjų garšų padėties (pozicijos), jų kokybės bei sudėties (ypač diftongų), neretai ir nuo atskirų garšų savaiminės prozodijos ypatybių ir kt.

7.2. Bendras CŠŽT priegaidžių akustinis vaizdas rodo, kad **l e m i a m a s** požymis, skiriantis priegaidės, yra balso (fonacijos) tipo staigus pasikeitimas: perėjimas nuo natūralaus balso prie žemo ar žemesnio, perėjimas nuo natūralaus prie aukšto ar aukštesnio, perėjimas nuo normalaus prie gergždžiančio ir t.t. Šitų periodinių virpesių pasikeitimą dažniausiai ir signalizuoja pagrindinis tonas. J. Kazlauskas ir A. Girdenis, mano nuomone, šiek tiek perdeda pagrindinio tono vaidmenį, nes pietų žemaičių, kurių priegaidės visai panašios kaip telšiškių, prozodijos tyrimai (plg. Bukantis, 1985), rodo, kad čia tono vaidmuo nėra lemiamas. Greičiausiai tonas ir intensyvumas vienodai diferencijuoja priegaidės. Tai rodo ir koreliacinės analizės rezultatai: dažniausiai tonas ir intensyvumas kinta panašiai. Tonas ir intensyvumas kartais gali tik kompensuoti vienas kitą. Tai yra pastebėjęs ir A. Pakerys. Pavyzdžiui, kai šnekama monotoniškesniu balsu, intensyvumas būna svarbesnis.

7.3. Pagrindinės kitimo tendencijos yra šios.

1. Apibendrinant galima tvirtinti, kad CŠŽT priegaidės evoliucionuoja – jų skiriamuosius požymius gerai išlaiko tik senesnioji tarmės atstovų karta. SK dar skiria atitrauktinio kirčio priegaidės, o JK kalboje jos pamažu sutampa į tęstinę arba „vidurinę“.

⁹⁹ Šiek tiek skiriasi balsių ir dvigarsių tono kontūrai. Balsių tonas, staigiai kritęs, pabaigoje kiek šoktelia aukštyn (ypač JK), o dvigarsių – palaipsniui žemėja.

Visai baigia išnykti naujai pastebėta priešskirtinių skiemenų kiekybės opozicija, beje, visiškai nekirčiuotų (priešskirtinių bei pokirtinių) balsių neskyrimas būdingas tik JK.

2. Ižiūrėti bendrinės kalbos įtaką čia nelengva, nes priegaidžių niveliacijos tendencija (kaip ir nekirčiuotų skiemenų nykimas, taip pat stiprėjanti galūnių redukcija bei reguliarus kirčio atitraukimas JK kalboje) prieštarauja bendrinės kalbos kodifikacijai. Vis dėlto netiesioginės įtakos esama: ankstyva diglosija (tarmės ir bendrinės kalbos vartojimas) gali skatinti tam tikrą abiejų sistemų (ir bk, ir tarmės) degradaciją.

3. Prozodijos raidą turėtų lemti ir tam tikros vidinės tendencijos, prasidėjusios galbūt tolimoje praeityje; pirmoji jų išraiška galėjo būti, pavyzdžiui, nekirčiuotų skiemenų priegaidžių nykimas ir įvairūs kiekybiniai vokalizmo pakitimai.

4. Bendrinės kalbos įtaka tarnei nėra grynai mechaninė. Ji stipriausiai pasireiškia tada, kai sutampa su vidiniais šnektos raidos polinkiais; pavyzdžiui, stipri nekirčiuotų galūnių redukcija bus skatinusi dėsningesnį kirčio atitraukimą; plg. jau seniai žemaičių tarmėse pastebėtą linksniuojamų žodžių giminių polarizacijos tendenciją ir kt.; žr. 1.1.3.

5. Taigi tradiciniai tarmės kimito polinkiai turi tendenciją stiprėti. JK kalba darosi tarsi „taisyklingesnė“, bet jos galimybės mažesnės. Paprastėja intonacijos, mažėja tarimo balso lankstumas ir kt.

6. Turi reikšmės ir skirtingų šnektų maišymasis, stipresnių centrų (pvz., Mažeikių) trauka. JK prozodinė sistema artimesnė mažeikiškių tarmės sistemai. Jaunimo kalboje dėl rytinių šnektų (Mažeikių zonos) poveikio įsigali „žemaitiškasis“ afrikatų dėsnis (plg. dar kai kuriuos morfologijos bei fonetikos dalykus, žr. 1.1.2, 1.1.4). Taigi čia galima įžvelgti tarminių arealų didėjimo tendenciją rytų kryptimi.

THE PROSODY OF THE CENTRAL NORTHERN ŽEMAITIAN DIALECT: An Instrumental and Sociolinguistic Investigation

Summary

The general acoustic image of the accent patterns of the central northern Žemaitian dialect shows that the decisive distinctive feature of the acute and circumflex tonemes is a change of phonation. The phonation of the acute syllables changes sharply and abruptly in contrast with a mellow and continuous flow of energy in the circumflexed syllables. These features are signalled by the variations of pitch (fundamental frequency) and intensity. Most often, however, the pitch and intensity compensate each other and differentiate the tonemes almost in an equal manner.

The traditional prosodic features are well preserved in the speech of the older generation, while the younger generation already tends to level the features of the accents (especially the specific traits of the acute intonation).

These changes in the prosodic patterns mainly are caused by the influence of Standard Lithuanian (by early diglossy), tendencies in the internal changes of the dialect arisen in the distant past, and by the intermingling of different subdialects.

LITERATŪRA

- Aleksandravičius J.*, 1957, Kirtis ir priegaidė Kretingos tarmėje. – LKK, t. 1, 97–107.
- Aleksandravičius J.*, 1967, Kretingos tarmė: Kand. dis. V: VPI.
- Anušauskienė D.*, 1987, Audicinė pietų aukštaičių tarmės balsių ir priebalsių klasifikacija: Dipl. d. Šiauliai: ŠPI.
- Bagočiūtė J.*, 1978, Janapolės šnektos prozodija ir vokalizmas: Dipl. d. V: VU.
- Bagvilaitė R.*, 1975, Varnių tarmės fonetika: Dipl. d. V: VU.
- Bondarko*, 1965 – Бондарко Л. В. Осциллографический анализ речи. Ленинград: ЛГУ.
- Buch T.*, 1968, Zur phonologischen Wertung von lit. *ie, uo* und *é, é*. – Ling. Posnaniensis, vol. 12–13, 77–88.
- Būga K.*, 1961, Kirčio ir priegaidės mokslas. – Būga RR 3 19–84
- Bukantis J.*, 1984, Prozodiniai varniškių priegaidžių požymiai. – Jaunųjų filologų darbai. V: LKL, t. 1, 11–22.
- Bukantis*, 1985 – Букантис Й. Фонология южножемайтского варняйского диалекта: Канд. дис. Вильнюс: ВГУ.
- Ceplītis*, 1974 – Цеплитис Л. К. Анализ речевой интонации. Рига: Зинатне.
- Garšva K.*, 1982, Svarbesnės šiaurės vakarų panevėžiškių fonologijos ypatybės. – Baltistica, t. 18 (1), 65–75.
- Gerullis G.*, 1930, Litauische Dialektstudien. Leipzig: Markert & Petters.
- Girdenis A.*, 1962, Balsių asimiliacijos reiškiniai Tirkšlių tarmėje. – Kalbotyra, t. 4, 141–150.
- Girdenis A.*, 1963, i-kamieniai Tirkšlių tarmės daiktavardžiai ir jų raida. – Kalbotyra, t. 6, 29–36.
- Girdenis A.*, 1966, Mažeikių (šiaurės vidurio downininkų) pokirtinių skiemenų priegaidės. – Kalbotyra, t. 14, 31–41.
- Girdenis A.*, 1967a, Mažeikių tarmės fonologinė sistema: Kand. dis. V: VU.
- Girdenis A.*, 1967b, Mažeikių tarmės priegaidžių fonetinės ypatybės. – Kalbotyra, t. 15, 31–41.
- Girdenis A.*, 1968, [Rec.] Z. Zinkevičius. Lietuvių dialektologija. – Baltistica, t. 4 (1), 135–144.
- Girdenis A.*, 1971–1976, Tarmių tekstai, t. 13: Seda, Ketūnai, Varduva, Barstyčiai. Asm. archyvas.
- Girdenis A.*, 1971a, Mažeikių tarmės fonologinės sistemos apžvalga. – Baltistica, t. 7 (1), 21–31.
- Girdenis A.*, 1971b, [Rec.] Lietuvių kalbos tarmės (Chrestomatija). – Baltistica, t. 7 (2), 201–209.
- Girdenis A.*, 1972, Baltiškujų *tj, *dj refleksai 1759 m. „Žyvyte“. – Baltistica, t. 8 (2), 173–191.
- Girdenis A.*, 1974, Prozodinės priegaidžių ypatybės šiaurės žemaičių tarmėje (Trukmė, pagrindinis tonas, intensyvumas). – Eksperimentinė ir praktinė fonetika. V: VPI, 160–198.
- Girdenis A.*, 1978, Audicinė lietuvių kalbos ilgųjų balsių klasifikacija. – Kalbotyra, t. 29 (1), 96–97.
- Girdenis A.*, 1980, Žemaičių dzūkavimas: dabartinė padėtis ir istorija. – Baltistica, t. 16 (1), 32–44.
- Girdenis A.*, 1981a, Fonologija. V: Mokslas.
- Girdenis A.*, 1981b, Hierarchinė šiaurės žemaičių tarmės klasifikacija. – Baltistica, t. 17 (1), 42–51.
- Girdenis A.*, 1981c, Kuršių substrato problema šiaurės žemaičių teritorijoje: Fonologijos dalykai. – Iš lietuvių etnogenezės. V, 19–26.
- Girdenis A.*, 1987, Žemaičių „dzūku“ superilgasis [a:] (Kiekybė ir spektras). – Kalbotyra, t. 38 (1), 28–33.
- Girdenis A.*, 1990, Tarmių tekstai, t. 26: Seda, Renavas. (Asm. archyvas).
- Girdenis A., Lakiėnė V.*, 1976, Šiaurės žemaičių kalbėjimo tempas. – Kalbotyra, t. 37 (1), 71–74.
- Girdenis A., Piročkinas A.*, 1977, Jonas Jablonskis – dialektologas. – Kalbotyra, t. 28 (1), 29–39.
- Girdenis A., Pupkis A.*, 1974, Pietinių vakarų aukštaičių priegaidės (prozodiniai požymiai). – Eksperimentinė ir praktinė fonetika. V: VPI, 107–125.
- Girdenis A., Rosinas A.*, 1974, [Rec.] V. Grinaveckis. Žemaičių tarmių istorija (Fonetika). – Baltistica, t. 10 (2), 187–208.
- Girdenis A., Rosinas A.*, 1976, Keletas samprotavimų dialektologinės fonetikos klausimais. – Baltistica, t. 12 (2), 188–197.
- Girdenis A., Rosinas A.*, 1977, Lietuvių kalbos daiktavardžio linksnavimo tipų hierarchija ir pagrindinės jos kaitimo tendencijos (bendrinės kalbos ir žemaičių tarmės duomenimis). – Baltistica, t. 13 (2), 338–348.

- Girdenis A., Zinkevičius Z.*, 1966, Dėl lietuvių tarmių klasifikacijos. – *Kalbotyra*, t. 14, 139–147.
- Girdenis A., Žulys V.*, 1972, [Rec.] J. Kazlauskas. Lietuvių kalbos istorinė gramatika. – *Baltistica*, t. 8 (2), 193–202.
- Girdenis*, 1967c – Гирденис А. Фонетические особенности слоговых интонаций северо-жемайтского наречия литовского языка. – *Congressus Phoneticius, Argumenta lectionum*. Praha, 51–52.
- Girdenis*, 1982 – Гирденис А. Опыт морфонологической интерпретации северожемайтского ударения. – *Baltistica*, t. 18 (2), 179–188.
- Girdenis*, 1983 – Гирденис А. Теоретические основы литовской фонологии: Докт. дис., Вильнюс: ВГУ.
- GLJ*, 1985 – Грамматика литовского языка, Вильнюс: Мокслас.
- Grinaveckis V.*, 1973a, Žemaičių tarmių istorija. V: Mintis.
- Grinaveckis V.*, 1973b, Kirčiavimo sistemos reikšmė kirčio atitraukimui. – *Baltistica*, t. 9 (2), 151–160.
- Grinaveckis V.*, 1974, Lietuvių kalbos tarmių kirčio atitraukimo ir nukėlimo tyrinėjimo pagrindai. – *Eksperimentinė ir praktinė fonetika*, t. 6, 309–323.
- Grinaveckis V.*, 1975, Dėl naujo požūrio į kai kuriuos lietuvių istorinės dialektologijos klausimus. – *Baltistica*, t. 11 (2), 185–200.
- Grinaveckis V.*, 1991, Lietuvių kalbos tarmių kirčiavimo klausimai. V: VPU.
- Grinaveckis*, 1982 – Гринавецкис В. Развитие аттракции ударения в говорах литовского языка. — *Вопр. языкознания*, № 4, 102—108.
- Hjelmslev L.*, 1937, Accent, intonation, quantité. – *Studi Baltici*, vol. 6, 1–57.
- Jasiūnaitė B.*, 1985, Dar dėl rytičių *iel*, *uo*/ fonologinės interpretacijos. – *Kalbotyra*, t. 36 (1), 94–97.
- Jasiūnaitė B.*, 1989, „Superilgųjų“ balsių vieta fonologinėje sistemoje. – *Kalbotyra*, t. 40 (1), 23–29.
- Javnis’*, 1892 – Явнисъ К. Языкъ: Дialeктологическія особенноти литовскаго языка в Россіенскомъ уѣздѣ. – Памятная книжка Ковенской губерніи на 1893 годъ. Ковна, 110—145.
- Javnis’*, 1899 – Явнисъ К. Интонаціи гласныхъ звуковъ литовскаго языка. – Памятная книжка Ковенской губерніи на 1900 годъ. Ковна, 1–14.
- Jonaitytė A.*, 1959, Šakynos tarmės kirtis ir priegaidė. – *LKK*, t. 2, 109–130.
- Juciūtė D.*, 1979, Švėkšnos šnektos fonetika: Dipl. d. V: VU.
- Kačiūskienė G.*, 1982, Vakarinių šiaurės panevėžiškių balsių kikybė ir jos fonologinė interpretacija. – *Kalbotyra*, t. 33 (1), 39–45.
- Kačiūskienė G.*, 1984, Šiaurės panevėžiškių tarmės balsių psichoakustinė klasifikacija. – *Kalbotyra*, t. 35 (1), 42–53.
- Kačiūskienė G.*, 1985, Kuo gali skirtis šiaurinių panevėžiškių priegaidės. – *Kalbotyra*, t. 36 (1), 12–17.
- Kačiūskienė G.*, 1988, Audicinė priebalsių klasifikacija šiaurės panevėžiškių tarmėje. – *Kalbotyra*, t. 39 (1), 23–31.
- Kačjuškene*, 1984 – Качюшкене Г. Фонологическая система северопаневежского диалекта литовского языка: Просодия и вокализм: Канд. дис., Вильнюс: ВГУ.
- Kalinaitė A.*, 1978, Darbėnų šnektos prozodija ir vokalizmas: Dipl. d. V: VU.
- Kazlauskas J.*, 1966, Lietuvių literatūrinės kalbos diferencinių elementų sistema. – *Kalbotyra*, t. 14 (1), 73–81.
- Kazlauskas J.*, 1968, Lietuvių kalbos istorinė gramatika (kirčiavimas, daiktavardis, veiksmažodis). V: Mintis.
- Kenstowicz M.*, 1972, Lithuanian Phonology. – *Studies in the Linguistic Sciences*, vol. 2, N 2, 1–85.
- Kūraitė V.*, 1971, Lietuvių kalbos balsių audicinis tyrimas: Dipl. d. V: VU.
- Kliukienė R.*, 1990, Audicinė šiaurės žemaičių priebalsių klasifikacija. – *Jaunųjų filologų darbai*. V: LKLI.
- Kliukienė R.*, 1992, Šiaurės žemaičių konsonantizmo akustinės ir audicinės ypatybės: Kand. disert. V: VU.
- Kosienė O.*, 1978, Uteniškių tarmės balsinės fonemos. – *Kalbotyra*, t. 29 (1), 29–40.
- Kosienė O.*, 1982, Rytų aukštaičių uteniškių monoftongų priegaidės. – *Kalbotyra*, t. 33 (1), 61–71.

- Kosienė O., Girdeis A.*, 1979, Fonologinis šalutinis kirtis ryčių aukštaičių uteniškių tarmėje. – *Kalbotyra*, t. 30 (1), 48–56.
- Krupis J.*, 1977, Matematinė statistika. V: Mokslas.
- Laigonaitė A.*, 1958, Dėl lietuvių kalbos kirčio ir priegaidės supratimo. – *Kalbotyra*, t. 1, 71–100.
- Liudinskaitė Z.*, 1976, Kulių šnektozodija ir vokalizmas: Dipl. d. V: VU.
- Lietuvių kalbos atlasas*. Fonetika. V: Mokslas, 1982, t. 2.
- Mažiulienė I.* 1995a, Centrinės šiaurės žemaičių tarmės prozodija sociolingvistiniu aspektu. – *Baltistica*, t. 30(1), 79–91.
- Mažiulienė I.* 1995b, Šiaurės žemaičių Sedos šnekto balsių psichoakustinė klasifikacija. – *Kalbotyra*, t. 44(1), 73–77.
- Mikalauskaitė E.*, 1975, Lietuvių kalbos fonetikos darbai / Sud. A. Pakerys. V: Mokslas.
- Mikalauskaitė etc.*, 1970 – Mikalauskaitė E., Svecevičius B., Pakerys A. Релевантные признаки просодии слога в современном литовском литературном языке. – Proceedings of the Sixth International Congress of Phonetic Sciences. Prague, 655–657.
- Pabrėža J.*, 1981, Kirčio atitraukimo svyravimai šiaurės žemaičių tarmėje (Statistinis tyrinėjimas). – *Kalbotyra*, t. 32 (1), 66–73.
- Pabrėža J.*, 1984a, Galūnių redukcijos ryšys su kirčio atitraukimu žemaičių tarmėje. – *Baltistica*, t. 20 (2), 145–150.
- Pabrėža J.*, 1984b, Kirčio atitraukimo dinamika šiaurės žemaičių tarmėje: Kand. dis. V: VU.
- Pabrėža J.*, 1984c, Kirčio atitraukimo ir sakinio intonacijos ryšys šiaurinėse žemaičių tarmėse. – *Kalbotyra*, t. 35 (1), 61–71.
- Pakerys A.*, 1967a, Apie kirtį. – *Kalbotyra*, t. 17, 129–134.
- Pakerys A.*, 1967b, Dabartinės lietuvių literatūrinės kalbos dvibalsių pagrindinio tono (F₀) moduliacija. – *Kalbotyra*, t. 17, 5–15.
- Pakerys A.*, 1968, Lietuvių literatūrinės kalbos sudėtinii dvibalsių *au, ai, ei* akustiniai požymiai. – Eksperimentinės fonetikos ir kalbos psichologijos kollokviumo medžiaga. V: VPI, t. 3, 97–118.
- Pakerys A.*, 1971, Psichoakustinis balsių panašumas. – *Kalbotyra* t. 23 (1), 17–35.
- Pakerys A.*, 1974, Lietuvių bendrinės kalbos diferencinių požymių hierarchija. – *Kalbotyra*, t. 26 (1), 37–48.
- Pakerys A.*, 1982, Lietuvių bendrinės kalbos prozodija. V: Mokslas.
- Pakerys A.*, 1986, Lietuvių bendrinės kalbos fonetika. V: Mokslas.
- Pakerys etc.*, 1970 – Пакерис А., Плакунова Т., Урбелене Я. Относительная длительность гласных литовского языка. – *Kalbos garsai ir intonacija*. V: VPI, t. 4, 30–53.
- Pakerys etc.*, 1971 – Пакерис А., Плакунова Т., Урбелене Я. Собственная длительность гласных и интонация литовского языка. — *Вопросы фонологии и фонетики: Тезисы докладов (Монреаль, 1971 г.)*. Москва, 188—192.
- Pakerys etc.*, 1972 – Пакерис А., Плакунова Т., Урбелене Я. Относительная длительность дифтонов литовского языка. – *Garsai, priegaidė, intonacija*. V, 3–36.
- Pakerys etc.*, 1974 – Pakerys A., Plakunova T., Urbelenė J. Lietuvių kalbos mišriųjų dvigarsių santykių trukmė. – Eksperimentinė ir praktinė fonetika. V: VPI, t. 6, 3–46.
- Pakerys etc.*, 1979 – Пакерис А., Плакунова Т., Урбелене Я. Основной тон гласных литовского языка. – *Zeitschrift für Phonetik, Sprachwissenschaft und Kommunikationsforschung*. Berlin, Bd. 32, N. 3, 282–288.
- Petrušienė V.*, 1988, Audicinė sudeikiečių (Utenos raj.) balsių ir priebalsių klasifikacija: Dipl. d., Šiauliai: ŠPI.
- Remenytė I.*, 1982, Jaunosios ir senosios kartos tarminiai skirtumai Sedos apylinkėse: Dipl. d. V: VU.
- Remenytė I.*, 1986, Morfoliginiai senosios ir jaunosios kartos skirtumai ir jų raidos tendencijos Sedos šnektoje. – *Jaunųjų filologų darbai*. V: LKLI, t. 2, 247–251.
- Remenytė I.*, 1989, Sedos šnekto priebalsių psichoakustinė klasifikacija (Sociolingvistinis aspektas). – *Kalbotyra*, t. 40 (1), 74–82.

- Remenytė I.*, 1990, Sedos šnektos monofonų kiekybė ir priegaidės (sociolingvistinis aspektas). – *Kalbotyra*, t. 41 (1), 60–78.
- Remenytė I.*, 1992, Priegaidžių raidos tendencijos centrinėje šiaurės žemaičių tarmėje. – *Baltistica*, t. 27 (2), 61–67.
- Rokaitė B.*, 1961, Kai kurie nauji žemaičių dounininkų tarmių fonetikos dalykai. – *LKK*, t. 4, 141–155.
- Rokaitė B.*, 1962, Prieškirtinių ilgųjų balsių ir dvibalsių *ie, uo* trumpinimas žemaičių dounininkų tarmėje. – *LKK*, t. 5, 171–174.
- Salyš A.*, 1933, Kelios pastabos tarmių istorijai. – *Archivum Philologicum*, t. 4, 21–34.
- Salyš A.*, 1946, Lietuvių kalbos tarmės (su žemėlapiau). Vytauto Didžiojo Universitete skaityto kurso santrauka. Pataisytas ir papildytas leidimas. Tūbingenas.
- Schmalstieg W. R.*, 1958, A Descriptive Study of the Lithuanian Verb System. – *Gen. Linguistics*. Vol. 3 (1) (Suppl.).
- Steponavičius*, 1982 – Степановичюс А. Основы диахронической фонологии: Очерк истории и типы звуковых изменений, Вильнюс: ВГУ.
- Sudnik*, 1972 – Судник Т. М. Lazūnai. Литовская, белорусская и польская фонологические системы. – Балто-славянский сборник / Отв. ред. В. Н. Топоров. Москва, 15–115.
- Tankevičiūtė M.*, 1982, Kirčiuoto skiemens priebalsių trukmė ir jos santykis su loginiu akcentu. – *Kalbotyra*, t. 33 (1), 96–105.
- Tekorius A.*, 1972, [Rec.] Kalbos garsai ir intonacija. – *Kalbotyra*, t. 20 (1), 125–132.
- Tekorius A.*, 1975, [Rec.] Eksperimentinė ir praktinė fonetika. – *Baltistica*, t. 11 (2), 222–229.
- Toporova*, 1972 – Топорова И. Н. Дистрибуция фонем литовского языка. – Балто-славянский сборник / Отв. ред. В. Н. Топоров. Москва, 140–173.
- Tröst P.*, 1966, Two Remarks on Lithuanian Vocalism. – *Acta Baltico-Slavica*, vol. 3, 183–185.
- Trubetzkoy N. S.*, 1929, Zur allgemeinen Theorie der phonologischen Vokalsysteme. – *Трв. du Cercle ling. de Prague*, vol. 1, 39–67.
- Urbach*, 1964 – Урбах В. Биометрические методы. Москва: Медицина.
- Urbelienė*, 1967 – Урбелене Я. Долгие гласные современного литовского языка: Канд. дис., Вильнюс: ВГУ.
- Vaičiūnaitė I.*, 1968, S. Nėries poezijos rimų atvirkštinis žodymas: Dipl. d. V.: VU.
- Vaitkevičiūtė V.*, 1960, Lietuvių kalbos balsių ir dvibalsių ilgumas, arba kiekybė. – *LKK*, t. 3, 207–217.
- Vaitkevičiūtė V.*, 1961, Lietuvių literatūrinės kalbos balsinės ir dvibalsinės fonemos. – *LKK*, t. 4, 19–47.
- Vitkauskas V.*, 1960, Kuršėnų tarmės kirtis ir priegaidė. – *LKK*, t. 3, 61–76.
- Vitkauskas V.*, 1961, Būstasis dažninis laikas šiaurės rytų žemaičių tarmėje. – *LKK*, t. 4, 157–165.
- Vitkauskas V.*, 1976, *i* kamieno veržimasis | *é* kamieną. – *Kalbotyra*, t. 27 (1), 80–82.
- Zinder* etc., 1980 – Зиндер Л. Р., Бондарко Л. В., Вербицкая А. А. и др. Проблемы и методы экспериментального анализа речи. Ленинград: ЛГУ.
- Zinkevičius Z.*, 1966, Lietuvių dialektologija. V.: Mintis
- Zinkevičius Z.*, 1978, Lietuvių kalbos dialektologija. V.: Mokslas.
- Zlatoustova*, 1968 – Златоустова Л. В. и др. Исследование длительности неударных гласных в зависимости от фразовых условий. — Семантические и фонологические проблемы прикладной лингвистики. Москва.